

В. В. Докучаєв і Полтавщина

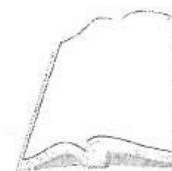

Факти, документи, бібліографія

ПОЛТАВСЬКА
ДЕРЖАВНА
АГРАРНА АКАДЕМІЯ

┆
ПОЛТАВСЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ
МУЗЕЙ

┆
ПОЛТАВСЬКЕ
ВІДДІЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
БОТАНІЧНОГО
ТОВАРИСТВА

Історико-
бібліографічна
серія
«Прстаті
аграрної та
біологічної науки
Полтавщини:
факти,
документи,
бібліографія»

Книга 2.

В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія

*Приурочено до 160-річчя від дня народження
В. В. Докучаєва, 115-річчя заснованого ним
Полтавського краєзнавчого музею
та 120-річчя його Полтавської експедиції*

Укладачі: В. М. Саморолов, С. Л. Кигим.

Науковий редактор академік НАН
України, президент Українського ботаніч-
ного товариства К. М. Ситник.

Полтава • «Верстка» • 2007

УДК: 016:631.4

ББК 40 г. Пол. (4 Укр.): 91.9:63

Історико-бібліографічна серія «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини: факти, документи, бібліографія».

Заснована доцентом Полтавської державної академії В. М. Самородовим у 2005 р.

В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. Уклад: Самородов В. М., Кигим С. Л./ Наук. ред. К. М. Ситник. – Полтава: «Верстка», 2007. – 182 с., 63 іл.

ISBN 966-7576-68-X

У виданні відображено основні етапи професійних стосунків всесвітньо-відомого вченого, організатора науки та вищої школи, засновника наукового генетичного групознавства, вчення про географічні зони, класичної агрономії Василя Васильовича Докучаєва (1846-1903) з установами, громадськими діячами, науковцями та мешканцями Полтавщини. Висвітлено його вплив на вивчення ґрунтів краю, ботанічні, геологічні та етнографічні дослідження, заснування Полтавського краєзнавчого музею. Наведена найбільш повна характеристика єдиного в Україні Фонду В. В. Докучаєва та бібліографія про зв'язки вченого з Полтавщиною.

Видання адресовано дослідникам історії науки, краєзнавцям, викладачам, вчителям, працівникам бібліотек, студентам. Приурочено до 160-річчя від дня народження В. В. Докучаєва, 115-річчя заснованого ним Полтавського краєзнавчого музею та 120-річчя його Полтавської експедиції.

Рецензенти:

М. М. Опара, кандидат сільськогосподарських наук, професор, заслужений працівник сільського господарства України, проректор, зав. кафедри землеробства і агрохімії ім. проф. В. І. Сазанова Полтавської державної аграрної академії.

Н. О. Стецюк, кандидат біологічних наук, доцент, зав. кафедри екології та охорони довкілля Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Полтавського краєзнавчого музею (протокол № 5 від 22.11.06 р.).

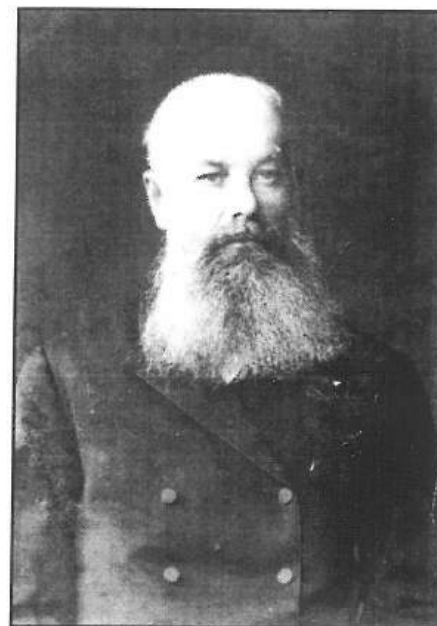
На першій сторінці обкладинки репродукція світлини В. В. Докучаєва з фотоальбому «С.-Петербурзький університет, Естествоиспытатели. Выпуск 1895 г.».

За технічну допомогу в оформленні рукопису цієї книжки автори висловлюють подяку співробітниці Полтавської державної аграрної академії Зої Коваленко та студенту агрофаку Єгору Григорішину.

ISBN 966-7576-68-X

© Самородов В. М., Кигим С. Л., 2007

© «Верстка», 2007

V. V. Dokuchaev

«Особистість є найдорогоцінніша, найвеличніша цінність».

В. І. Вернадський.

ВІД РЕДАКТОРА

Змістовна і добре підготовлена праця укладачів цієї книжки В. М. Самородова та С. Л. Кигим присвячена геніальному Ученому, Учителю і Мислителю В. В. Докучаєву.

Особисто для мене цей широковідомий ґрунтознавець цікавий і привабливий тим, що він, будучи однією з ланок у ланцюгу славетної плеяди великих учених, дав нам можливість навіть і сьогодні об'єктивно і конкретно оцінити роль і вклад кожного з них у світову науку, зрозуміти походження, становлення і повне виявлення величчя кожного з них. І В. В. Докучаєв і його учень В. І. Вернадський змогли реалізувати свій природний талант і неабиякі здібності завдяки тому, що навчалися і працювали в оточенні надзвичайно талановитих учителів, які сформували з них справжні особистості. Тому не дивно, що саме слова В. І. Вернадського про те, що «Особистість є найдорогоцінніша, найвеличніша цінність» ми взяли як епіграф до цієї книжки. Адже вона, на наше переконання, дає змогу читачеві зрозуміти, якою великою особистістю був сам В. В. Докучаєв, і які великі особистості були виплекані ним, починаючи з Нижньоновгородської, а згодом і з Полтавської експедиції.

Відома, що перед поїздом на Полтавщину в складі ґрунтознавчої експедиції В. В. Докучаєва у жовтні 1891 року в

С. - Петербурзькому університеті В. І. Вернадський захистив магістерську дисертацію. Після цього він писав дружині, що В. В. Докучаєв виступив на захисті як його керівник, торкнувся загальних питань і «не придирався по дрібницях». «Я себе почував так собі: публічна хвальба така ж мало приємна, як і нападки». Наступного дня після захисту магістерської дисертації В. І. Вернадський відніс її в подарунок Д. І. Менделєєву як визнання його великого впливу, який виявив щодо нього геніальний хімік у дні студентських років.

Книга, редактором якої я маю честь бути, на мій погляд, цінна перш за все тим, що знайомить читачів з епохою не лише життя і діяльності В. В. Докучаєва на землі полтавській, але й, докладно і всебічно висвітлюючи дослідження чорноземних ґрунтів півдня Росії, дає нову інформацію про документи, бібліографію праць, подвижників і учнів В. В. Докучаєва та характерні риси часу, в якому він жив і дуже плідно працював. Як на мене, цінність редактованої праці не лише в тому, що в ній зібрано величезний цікавий матеріал про перебування В. В. Докучаєва на Полтавщині, а й у тому, як ретельно та всебічно автори опрацювали академічне видання його праць. Цим самим вони допомогли багатьом поколінням полтавських дослідників, адже відтепер буде нескладно за допомогою вказаної бібліографії знаходити необхідні матеріали з життя і творчості великого ґрунтознавця.

На особливу повагу заслуговує не тільки актуальність книжки, а й підхід її авторів до висвітлення особистості В. В. Докучаєва в полтавський період його життя. Адже наявна галузева література не дає повного уявлення про зв'язок В. В. Докучаєва з Україною. Тому приємно констатувати, що ця книжка є винятком у цій прикрій закономірності. З огляду на це є сподівання, що після виходу у світ цієї книжки в Україні з'являться й інші цікаві регіональні видання про великого ґрунтознавця.

На превеликий жаль, сучасна вища школа, особливо класична університетська, в межах біологічної освіти дає дуже обмежений обсяг знань в галузі ґрунтознавства і генетичного ґрунтознавства зокрема. Вчення В. В. Докучаєва про утворення ґрунтів при взаємодії таких факторів як материнська

порода, клімат, рослинний і тваринний світ, рельєф, геологічний вік Землі привело до формування поняття про ґрунт як особливе природно-історичне тіло, дослідження якого стали основою для розробки багатьох теоретичних і практичних питань сільськогосподарського ґрунтознавства, геоморфології та фізичної географії. Запропонований Василем Васильовичем Докучаєвим природно-історичний метод бонітировки ґрунтів для оцінки якості земель та земельного кадастру дозволив створити наукову класифікацію ґрунтів, основу на генетичному принципі. Йому разом з О. О. Ізмаїльським належить також величезна заслуга вивчення причин посух у степовій зоні і розробка широкого комплексного плану заходів щодо подолання цього явища, який, на моє глибоке переконання, не втратив свого значення і сьогодні. Відомий науковий і громадський діяч Полтавщини Ф. Т. Моргунов доклав багато зусиль для розвитку і застосування на практиці геніальних ідей В. В. Докучаєва та його учня В. І. Вернадського.

Я знаю упорядників цієї книжки давно. Вони глибоко і ретельно вивчають історію світової і української біології, біографії геніальних і великих вітчизняних вчених, мають великий досвід дослідження історії науки. Тому я впевнений, що їх видання нової цікавої і потрібної праці читачі зустрінуть схвально і з вдячністю.

К. М. СИТНИК,
академік НАН України.

Розділ 1.

Віктор САМОРОДОВ

Полтавська державна аграрна академія

Світлана КИГИМ

Полтавський краєзнавчий музей

Життєвий вибір і творчі пошуки В. В. Докучаєва на Полтавщині

Перше наукове комплексне природничо-історичне дослідження Полтавщини пов'язане з ім'ям В. В. Докучаєва (17.02/01.03. 1846, с. Мілюково (друга назва Ніколо-Низ) Сичевського повіту Смоленської губернії, тепер Новодугинський район Смоленської області Росії — 26.10/08.11.1903, Санкт-Петербург, Смоленське кладовище) — видатного природодослідника, основоположника наукового генетичного ґрунтознавства, вчення про географічні зони, загальної агрономії, провісника вчення про біосферу та екологічного напрямку в природознавстві.

За словами В. І. Вернадського — всесвітньовідомого вченого, послідовника, улюбленого учня і друга В. В. Докучаєва: «В історії природознавства Росії упродовж ХІХ століття мало знайдеться людей, які могли б бути поставлені поруч з ним по впливу, який вони зробили на хід наукової роботи, за глибиною та оригінальністю їх узагальнюючої думки» (1, с. 269).

З Полтавщиною Василь Васильович вперше познайомився у 1877 р., під час свого дослідження чорноземної зони Росії. Згодом, влітку 1881 року, на кошти, отримані від Петербурзького Товари-

ства природодослідників, він знову побував в Україні. Тоді було обстежено значну частину ґрунтів Полтавської губернії по лінії Прохорівка – Золотоноша – Лубни – Хорол – Полтава – Кременчук, а також Зіньків – Гадяч – Ромни. У цій експедиції йому асистентував кандидат-агроном Санкт-Петербурзького університету А. І. Китманов. За словами В. В. Докучаєва, саме він допоміг йому у здійсненні польових робіт та проведенні хімічних аналізів ґрунтів (21). Отримані при цьому відомості про ґрунти Полтавщини увійшли до класичної праці В. В. Докучаєва «Російський чорнозем» (6, с. 192–201). За цю капітальну наукову роботу він одержав учений ступінь доктора мінералогії і геонозії (геології). День захисту В. В. Докучаєвим докторської дисертації у Петербурзькому університеті 10 грудня 1883 р. (за старим стилем), вважається днем заснування нової науки – ґрунтознавства (9, с. 134).

За книгу «Російський чорнозем» Василь Васильович одержав особливу подяку від Вільного економічного товариства і був удостоєний Макаріївської премії. Ця нагорода була заснована Митрополитом Московським Макарієм (у світському житті М. П. Булгаков). Премії (5 тис. крб. у рік) призначалися по черзі Академією наук і Синодом за кращу природничо-наукову роботу або за твір з богослов'я (13, с. 398). Перше присудження «повної премії» відбулося 1885 р., і нагороджений нею був автор «Російського чорнозему» В. В. Докучаєв (11, с. 15).

У кінці 80-х років XIX століття Полтавське губернське земство, одне з передових в Росії, для встановлення підземельного податку відповідно до якості ґрунту запропонувало В. В. Докучаєву провести дослідження ґрунтів губернії. Для цього, починаючи з 1888 р., протягом трьох років виділялося по 6 тис. крб. (20, с. 152), хоч спершу мова йшла про значно більшу суму, а саме 18–20 тисяч карбованців (8). Як зазначав сам Василь Васильович «Натхненником ґрунтознавчих досліджень»... на теренах Полтавщини був голова Полтавської губернської земської управи (1880–1892) — Олексій Володимирович Заленський (7, с. 130).

У своєму короткому огляді колекцій ґрунтів, експонованих на Всесвітній виставці в Парижі в 1899 році, В. В. Докучаєв відмічав установи та окремих осіб, які прислужилися російському ґрунтознавству. Серед них він називав «Вільне економічне товариство,

Нижньоновгородське та Полтавське губернські земства... перші (три) освідченою ініціативою і засобами. З особливою сердечною вдячністю згадую тут про гаряче співчуття до розвитку російського ґрунтознавства, яке я постійно зустрічав з боку незабутнього О. В. Заленського...» (7, с. 375).

Данину поваги О. В. Заленському В. В. Докучаєв віддав ще й тим, що до каталогу своєї ґрунтознавчої колекції включив «Альбом найголовніших діячів російського ґрунтознавства» (14 персон), до яких увійшов і О. В. Заленський. Під його портретом В. В. Докучаєв зробив такий підпис «Ініціатор ґрунтово-геологічних, ботанічних і статистико-економічних досліджень Полтавської губернії 1887-1891» (7, с. 443).

У передмові до XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії В. В. Докучаєв зазначав, що завданням експедиції було «вивчення природної правоздатності ґрунтів, інакше – найближче наукове знайомство з їх природними позитивними якостями та недоліками», і це, на думку В. В. Докучаєва, мало велике значення «для встановлення найголовніших основ для підняття продуктивності місцевих ґрунтів» (14, с. III).

Цікаво, що під час Полтавської експедиції В. В. Докучаєв не обмежився земельно-оцінювальними роботами, дослідженням власне ґрунтів, а провів комплексне екологічне вивчення території губернії.

На підтвердження цього наведемо красномовне свідчення, а саме, окремі місця з листа (27.05.1888 р.) до В. В. Докучаєва одного із засновників дослідної справи в Росії, професора О. М. Енгельгарда: «Страшенно я радий, що ви поїдете на роботу в Полтавську губернію (там, здається, сам чорнозем). Будь я молодше та не маючи на руках господарства, теж поїхав би з вами. Малоросіно я зовсім не знаю і дуже цікаво було б подивитись» і далі «Добре було б, якби ви у Полтавській губернії звертали увагу по можливості на господарські умови, особливо у тих маєтках, де господарство ведеться добре та охайно. Саме у таких місцях і слід ретельно вивчати ґрунти.

Пишіть будьте-ласкаві, частіше про те, що побачите і визнаєте. Дуже мені це цікаво...» (8, с. 200).

У подальшому ще в кількох листах, адресованих В. В. Докучаєву О. М. Енгельгардом, знаходимо запитання: «Що ваші дослідження в Полтавській губернії?» (8, с. 202). Тому й не дивно, що В. В. Доку-

чаєв ретельно добирав склад експедиції аби якомога ширше дослідити поставлені задачі.

До неї разом з професорами Петербурзького університету увійшли і молоді вчені та студенти – учні В. В. Докучаєва. Василь Васильович дуже радів з того, що саме з ними буде працювати на Полтавщині, поділив всіх на дві групи. До першої увійшли: В. К. Агафонов, С. К. Богушевський, М. Д. Васильєв, В. І. Вернадський, І. П. Видрін та Ф. І. Піроцький (8, с. 91). Слід зазначити, що Ф. Ю. Левінсон-Лессінг, В. І. Вернадський та А. М. Краснов були професорами; П. А. Землячєнський — магістром; Б. К. Поленов, К. Д. Глінка, С. К. Богушевський, В. К. Агафонов маістрантами. Крім них членами експедиції були: А. С. Георгієвський, А. Р. Ферхмін, А. А. Бодіско, М. П. Адамов, А. М. Барановський, П. В. Отоцький, М. І. Шещуков, П. Ф. Бараков, Г. І. Танфільєв, В. М. Яковлєв (12, с. 429, 430). В подальшому саме вони стали фундаментом російської школи ґрунтознавства та геології.

Неофіційним учасником експедиції була дружина В. В. Докучаєва Ганна Єгорівна, яка стала діяльною помічницею і відіграла велику роль не лише у житті, а й у науковій і творчій роботі Василя Васильовича.

Г. Є. Сінклер-Докучаєва була начальницею жіночого пансіону у Петербурзі, який вона успадкувала від своєї тітки, і який користувався репутацією гарного учбового закладу. В. В. Докучаєв викладав у цьому пансіоні.

Ф. Ю. Левінсон-Лессінг так згадував про Ганну Єгорівну: «...розумна, діловита, щиросердна жінка, яка продовжуючи вести свої справи, разом з тим вникала і в усі інтереси Докучаєва і завжди підтримувала добрі відносини з усіма його учнями та співробітниками» і тут же зазначає: «нерідко надавала йому допомогу у перекладі необхідних статей з іноземних мов, оскільки В. В. Докучаєв іноземними мовами не володів» (12, с. 428, 429).

Після смерті дружини у статті «Місце і роль сучасного ґрунтознавства в науці та житті» В. В. Докучаєв писав: «Якщо зараз виробилась і дійсно існує самостійна російська школа ґрунтознавців, то димми зобов'язані, у дуже і дуже значній мірі, саме покійній Ганні Єгорівні. Ось чому нам здається, що вона, більш ніж будь-хто, заслуговує звання першої російської жінки ґрунтознавця...» (4, с. 330).

Велику допомогу В. В. Докучаєву у вивченні ґрунтів Полтавської губернії надавав О. О. Ізмаїльський — талановитий агроном, знавець степового землеробства*. В. В. Докучаєв познайомився з Олександром Олексійовичем влітку 1888 р. Тоді О. О. Ізмаїльський працював керуючим маєтком князя В. С. Кочубєя в Піншано-Балянському під Диканькою, одночасно проводив значну дослідницьку роботу, вивчав ґрунти, розробив систему агротехнічних заходів боротьби з посухою, визначив роль людини у висушуванні степів, накреслив шляхи підвищення врожайності сільськогосподарських рослин (10, с. 376). О. О. Ізмаїльський допомагав В. В. Докучаєву у вивченні степових блюдець (воронок, як називав їх В. В. Докучаєв). Цих замкнених округлих понижень особливо багато було поблизу хутора Дячкове біля Диканьки, де жив О. О. Ізмаїльський, і взагалі в Полтавському повіті. «Степові блюдця, — як писав В. В. Докучаєв, — рябили тут степ (взагалі рівний), як віспа — обличчя» (5, с. 185).

В. В. Докучаєв неодноразово бував на хуторі Дячкове, знайомився з дослідями О. О. Ізмаїльського, давав поради. Разом вони здійснили тривалу спільну роботу з вивчення режиму вологості степів (8, с. 243—345).

1894 року О. О. Ізмаїльський опублікував капітальну працю «Вологість ґрунтів та ґрунтова вода у зв'язку з рельєфом місцевості та культурним станом поверхні ґрунту», яка одержала високу оцінку В. В. Докучаєва. За цю працю О. О. Ізмаїльському була присуджена Макаріївська премія (сьоме присудження Академії наук), а Вільне економічне товариство нагородило його малою золотою медаллю (2, с. 1021).

В. В. Докучаєва та О. О. Ізмаїльського пов'язувала велика особиста дружба, яка відіграла значну роль у житті та науковій праці як одного, так і іншого дослідника. Листування між ними, яке тривало дванадцять років (1888—1900), відзначалося дружнім стилем з великою взаємною повагою (2, с. 859—1026; 8, с. 243—345).

Роботи експедиції з дослідження ґрунтів Полтавської губернії тривали з 1888 до 1894 рр. Протягом цього періоду було проведе-

* Більш детально співпраця В. В. Докучаєва та О. О. Ізмаїльського висвітлена у статті В. Самородова та О. Котлик, див. С. 49—60 в цій книжці.

но всебічне обстеження ґрунтів, складена перша карта ґрунтів Полтавської губернії, зібрана багата колекція ґрунтів, гірських порід, високої фауни, гербарій рослин. За матеріалами Полтавської експедиції у 1889—1894 рр. було написано і видано під загальною редакцією В. В. Докучаєва 15 повітових звітів (випусків) та 16-й, загальний по губернії, з картами: гіксометричною, ґрунтів, льодовикових відкладів.

«Усім добре відомі 14 томів Нижньонгородських і 16 Полтавських досліджень та супроводжуючі їх карти, — писав Ф. Ю. Левінсон-Лессінг, — але ніхто крім безпосередніх учасників не знає, яку кількість особистої праці та енергії В. В. Докучаєвим було покладено на здійснення і завершення цих робіт» (12, с. 430).

Про об'єктивність такої думки можемо судити з відомостей, які знаходимо у листуванні В. В. Докучаєва з О. О. Ізмаїльським (8). Адаже при цьому Василь Васильович повсякчас відмічав серед своїх першочергових справ опрацювання матеріалів полтавських звітів (8). Напруженість його праці яскраво відображають такі фрази: «Я посилено працюю над полтавськими звітами...» (8, с. 275), або «Тепер я весь поглинутий... полтавськими звітами» (8, с. 277).

Особливо важливими В. В. Докучаєв вважав останні томи, щоб якомога ретельніше їх відредагувати він ще раз хотів усе перепровірити на місці. Саме для цього вчений планував вітку 1893 року на два тижні завернути «до благодатної Малоросії» (8, с. 277).

Про напружену роботу В. В. Докучаєва над звітами Полтавської експедиції свідчить лист Василя Васильовича до В. І. Вернадського (від 30 березня 1892 р.). Він починається такими словами: «Христа ради не затримайте звіта. Ви цим самим зупините всю машину» (8, с. 398). Тож не дивно, що така копітка і цілеспрямована робота була виконана вчасно. На основі досліджень, проведених здебільшого на Полтавщині, значно збагатився світогляд Василя Васильовича як натураліста. Він написав першу у світовій природознавчій літературі географо-ґрунтознавчу працю «Наші степи колись і тепер», яка увійшла до золотого фонду кращих творів всесвітньої наукової літератури. Весь юнорар, одержаний від її видання, він передав на користь потерпілим від неврожаю, викликаною жорсткою посухою 1891р., яка охопила всі чорноземні губернії Росії, Поволжя та України.

У цій роботі В. В. Докучаєв навів детальну характеристику природи степів, їх історію та стан. Він зробив висновок про те, що чорноземна смуга зазнала хоч і дуже повільного, але прогресуючого висушування, причини якого криються у вирубуванні лісів на водорозділах і в долинах річок, у катастрофічному зростанні ярів, у втраті ґрунтами зернистої структури. Хижацьке розорювання степів призвело до знищення трав'янистої рослинності, яка утримувала вологу ґрунту.

Вже за часи проведення Полтавської експедиції, за словами В. В. Докучаєва, «єдиний куточок, де ще збереглися місцями незаймані степи, знаходиться у самій східній ділянці Костянтиноградського повіту... Тут ще й тепер... росте ковила до поясу людини; ... тут ще до цього часу кишить безліч ховрахів, у великій кількості водиться дрофа та доживає свій вік доісторичний байбак» (5, с. 195—196). У цій праці В. В. Докучаєв запропонував заходи з врятування чорноземних степів — створення полезахисних лісосмуг, регулювання річок, визначення способів обробітку ґрунту, які б сприяли накопиченню вологи.

До першого видання роботи «Наші степи колись і тепер» (С.-Петербург, 1892) увійшов додаток: карта сучасних лісів Полтавської губернії, складена за спеціальною картою Генерального штабу; карта давніх лісів за редакцією В. В. Докучаєва, а також таблиця площі сучасних і давніх лісів по повітах Полтавської губернії (у десятинах та відсотках).

Саме під час Полтавської експедиції В. В. Докучаєв вивчив минуле і сучасне поширення лісів. Даними ґрунтових аналізів він довів, що у давнину ліси на Полтавщині займали значно більшу площу. Встановлення В. В. Докучаєвим особливого типу лісних ґрунтів, які зберігають свої морфологічні ознаки навіть після вирубки, дало йому можливість реставрувати лісові площі Полтавщини у доісторичні часи. Так зародився ґрунтовий метод відновлення фізико-географічних умов минулого, першоосновою якого на теренах тогочасної науки стала саме Полтавщина. За матеріалами, одержаними здебільшого під час полтавських досліджень, В. В. Докучаєв написав працю «Методы исследования вопроса: были ли леса в южной степной России» (1889).

Ще одна праця написана В. В. Докучаєвим з використанням полтавських матеріалів «К вопросу о соотношениях между возрастом и высотой местности, с одной стороны, характером и распределением чернозёмов, лесных земель и солонцов — с другой» (1891). У ній доведено генетичний зв'язок між різними типами ґрунтів та елементами рельєфу. Саме під час ґрунтово-геологічних досліджень у Полтавській губернії був відмічений тісний зв'язок між рельєфом і якістю чорнозему — із загальним підвищенням місцевості збільшується вміст гумусу в чорноземному плато. В. В. Докучаєв пояснював це явище віком країни: більш високі місця раніше вивільнилися з-під води чи криги, отже раніше почали вивітрюватись (3, с. 348).

З огляду на все викладене вище, наведемо досить влучну оцінку Ф. Ю. Левінсона-Лессінга, який зазначав, що: «У постановці полтавських робіт далися взнаки той же широкий розмах і далекий кругозір Докучаєва, які були ним виявлені у розвитку поняття про ґрунт, як про природне тіло, яке завдячує своїм походженням і своїми властивостями низці факторів: материнській породі, геологічному віку країни, рельєфу місцевості, клімату, рослинному і тваринному світу. Він і тут ставить не лише власне ґрунтознавчі дослідження і в зв'язку з ними і геологічні, але й геоботанічні, кліматологічні та хімічні» (12, с. 429).

Такий синтетичний і багатопрофільний підхід сприяв тому, що наробки В. В. Докучаєва отримали не тільки всеросійське, а й всесвітнє визнання. Цьому прислужилися і матеріали Полтавської експедиції.

Зазначимо при цьому, що вони увійшли до експозицій, які були складені В. В. Докучаєвим і представлені ним та його учнями на таких високих показах тогочасної передової наукової думки, як Всеросійська промислово-художня виставка (Москва, 1882 р. та Нижній Новгород, 1896 р.), Всесвітня Колумбова виставка (Чикаго, 1893), Всеросійська сільськогосподарська виставка (Москва, 1895 р.), Всесвітня виставка у Парижі (1899 р. та 1900 р.). Про те, якими були експонати цих виставок з Полтавщини, наводимо більш детальну розповідь у третьому розділі книжки. Нагадаємо лише, що із зразків ґрунтів краю максимальним вмістом гумусу (7,73%) вирізнявся зразок чорнозему, відібраний в селі Братешках колиш-

нього Полтавського повіту, який було репрезентовано на виставках у Парижі (7).

Наголошуємо на цьому через те, що існує думка, яку поширюють як науковці, так і письменники та журналісти, а останнім часом і високопосадові державні діячі, що В. В. Докучаєв експонував у Парижі зразки чорноземів з Карлівщини, кількість гумусу в яких сягала 14 і навіть більше процентів. На жаль, це не відповідає дійсності. Перш за все, тому, що під час Полтавської експедиції не було знайдено жодного зразка з більшим, ніж 10% вмістом гумусу, по-друге, на виставках у Парижі зразки ґрунтів з цього району взагалі не виставлялися.

Слід звернути увагу читачів ще на одну досить розповсюджену як в Україні, так і за її межами помилку, пов'язану з характеристикою полтавських чорноземів. Йдеться про те, що нібито під Парижем, у Міжнародному Бюро мір і ваги, серед інших еталонів природи зберігається кубічний метр карлівського чорнозему з Полтавщини, взятий В. В. Докучаєвим і експонований ним на Всесвітній виставці у Парижі 1900 року. На жаль, це зовсім не так. Нині у Бюро немає ніякого зразка ґрунту. Дійсно, під час згаданої виставки тут експонувався моноліт чорнозему з-під Воронежу. Саме його і просили залишити у Парижі Національний музей і університет у Сорбонні. За жеребкуванням чорнозем дістався цьому університету. Тут він зберігався до 1960 року та постраждав під час студентських заколотів і пожеж. Тепер його залишки можна побачити в Національному агрономічному інституті з таким написом: «Те, що залишилось від чорнозему, доставленого В. Докучаєвим з-під Воронежу».

Так на рубежі XIX і XX ст. світова наукова спільнота відкрила для себе «царя ґрунтів» — чорнозем. Французький хімік і агроном Л. Грандо навіть запропонував В. В. Докучаєву «... клопотать про Почесний легіон» (8, с. 257), тобто найвищу нагороду Франції — орден Почесного легіону.

В. В. Докучаєв був надзвичайно талановитою людиною. Він не тільки великий дослідник, а й не менш яскравий лектор і пропагандист тоді ще тільки-но зароджуючогося ґрунтознавства, організатор вищої сільськогосподарської освіти та сільськогосподарської дослідної справи (7, 8).

Ці його чесноти торкнулись і Полтавської губернії. Цікавим і, на жаль, майже забутим є візит В. В. Докучаєва до повітового містечка Лохвиці (тепер центр одноіменного району Полтавської області) (7, 17). Саме тут 3 серпня 1890 року Василь Васильович виступив на зібранні Лохвицького товариства сільських господарів з лекцією «До питання про ґрунтово-геологічне дослідження Полтавської губернії» (7, с. 203). Головував на цьому засіданні, оголошеному екстреним, член товариства, викладач Харківського університету Всеволод Півевич Даневський, а слухачами було 35 осіб (17). Саме до них після виступу з конкретними висновками звернувся В. В. Докучаєв. При цьому він наголосив на тому, що необхідно:

- 1) опрацювати питання про детальне дослідження (1-3 версти в дюймі) ґрунтів Лохвицького повіту;
- 2) клопотатись перед губернським земством про організацію у Полтавській губернії стількох дослідних полів, стільки є типів ґрунтів, ґрунтових смуг;
- 3) організувати на дослідному лохвицькому полі відомі дослідники Вагнера на всіх головних типах ґрунтів Полтавської губернії;
- 4) організувати при товаристві природничо-історичний повітовий музей (7, с. 210).

На тлі викладеного постає всеосяжний цілеспрямований підхід В. В. Докучаєва до вивчення природи. При цьому для нього не існувало поділу масштабів досліджень на периферійні та центральні, що, на жаль, стало нормою у теперішній час, а це не сприяє розвитку місцевого дослідницького потенціалу.

В. В. Докучаєв мав свою оригінальну концепцію щодо створення мережі сільськогосподарських вищих учбових закладів. На думку Василя Васильовича, вищі заклади не повинні бути розміщені в державі спорадично. Навпаки, при їх організації слід підходити «до потреб окремих типових природничо-історичних і сільськогосподарських районів» (8). Серед них ще 1895 року В. В. Докучаєв однією з перших називав Полтаву як місто, яке повинно мати свій сільськогосподарський інститут (8, с. 79).

Під час роботи експедиції В. В. Докучаєв займався і питаннями організації в губернському центрі краєзнавчого музею. Про ці наміри він вперше доповів на засіданні ґрунтової комісії при I відділенні Вільного економічного товариства у С.-Петербурзі 13 грудня 1890 року, зазначивши що «...асигнування Полтавським земством 3000 крб. на устрій у Полтаві земського природничо-історичного музею за зразком Нижньоновгородського. Заснування музею є одним із результатів дослідження Полтавської губернії у ґрунтово-геологічному та геоботанічному відношеннях, які закінчуються нині» (8, с. 94). Щоб все це здійснилося, В. В. Докучаєв восени 1889 року писав листа голові Полтавської губернської земської управи, ініціатору його експедиції з ґрунтово-геологічних досліджень губернії О. В. Заленському. Та, на жаль, цей лист залишився без відповіді (8, с. 264). І тому повним здивуванням для Василя Васильовича було клопотання Полтавської губернської земської управи за підписом її члена Петра Даниловича Шкляревича відносно того, щоб він надіслав управі проект зазначеного музею. Саме це досить оперативно В. В. Докучаєв і зробив, відмітивши, що за проектом на розбудову музею потрібно близько 2000 крб. на рік (8, с. 264). В подальшому між В. В. Докучаєвим та П. Д. Шкляревичем з цього приводу зав'язався обмін телеграмами (8, с. 264). І лише 13 грудня 1890 року В. В. Докучаєв отримав з Полтави телеграму такого змісту: «Музей три тисячі дозволені. Олеховський» (8, с. 265).

У той самий день В. В. Докучаєв телеграмою відповів М. О. Олеховському. При цьому він поздоровив його з організацією музею та попросив сновістити всі подробиці з цього приводу, та, на жаль, відповіді не отримав. Попри все 13 грудня 1890 року, В. В. Докучаєв зробив вищезгадану доповідь про відкриття музею в Полтаві на засіданні ґрунтової комісії.

Щоб впевнитись, чи дійсно музей організовано, В. В. Докучаєв звернувся 18 грудня 1890 року з листом-запитом до свого приятеля О. О. Ізмаїльського (8, с. 265); якого саме бачив на посаді директора, судячи з листа від 22 грудня 1890 р. (8, с. 265). Про те, що і Олександр Олексійович не виключав цього, свідчить його лист до В. В. Докучаєва від 26 лютого 1891 року (8, с. 267). В ньому О. О. Ізмаїльський

викладає своє бачення ролі та місця музею у популяризації природничо-історичних досліджень краю, особливо тих, які пов'язані з вивченням ґрунтів. При цьому він відмічав, що саме «Музей, лише музей, може відкрити їм очі» (8, с. 267). Ці слова стали віщими щодо Полтавського краєзнавчого музею.

В основу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей), відкритого у вересні 1891 р., лягли природничі колекції, зокрема ґрунтові та геологічні, зібрані учасниками Полтавської експедиції в усіх повітах губернії і надіслані з Петербурга після їх дослідження. Це понад 4 тис. зразків ґрунтів, близько 500 зразків гірських порід, а також колекція потретинних молюсків (32 види), зібрана учасниками експедиції у лесі, валунній глині та прісноводному мергелі у 10 повітах губернії і визначена доктором Бетгером (14, 15). В основу ботанічного відділу музею був покладений гербарій полтавської флори, складений А. М. Красновим (862 екземпляри) (15, с. 14, 16).

Про те, що Василь Васильович не тільки піклувався, а ретельно слідкував за тим, щоб усе зібране під час Полтавської експедиції потрапило до новоутвореного музею, свідчать його листи до В. І. Вернадського, написані восени 1891 року, тобто одразу після відкриття цього закладу (8). Так в листі за вересень цього року є така цікава приписка: «Майте на увазі, що зразки, зібрані Вами у Кременчуцькому повіті, зі списком повинні будуть надійти до Полтавського музею. Така моя умова із земством» (8, с. 396). Подібне побажання є і в листі від 25 листопада 1891 року, а саме: «Зразки порід і ґрунтів за закінченням необхідності постарайтеся відіслати з їх списком до Олеховського в Полтаву» (8, с. 396).

У подальшому, після закінчення експедиції, В. В. Докучаєв не поривав зв'язків з Полтавським музеєм, уважно пильнував за роботою його першого завідуючого М. О. Олеховського, давав поради, допомагав музею в одержанні матеріалів та необхідної літератури. У кожний свій приїзд до Полтави він обов'язково відвідував створений за його ініціативою заклад.

Влітку 1900 р. на запрошення губернського земства В. В. Докучаєв приїздив до Полтави, де прочитав земським працівникам і місцевій інтелігенції курс лекцій з ґрунтознавства. Він закликав

полтавців, які працюють у чорноземному степу, усі свої сили спрямувати на відродження чорнозему. Лекцію про чорнозем він розпочав словами: «Сьогодні я буду говорити з вами... вагаюсь назвати предмет нашої бесіди — такий він хороший. Я буду говорити з вами про царя ґрунтів, про головне, основне багатство Росії...» (3, с. 358). «Він (чорнозем) нагадує нам арабського чистокровного коня, загнаного, забитого, — відмічав Докучаєв, — дайте йому відпочити, відновить його сили і він знову буде ніким не обігнаним скакуном. Теж саме і з чорноземом; відновить його зернисту структуру, і він знову буде давати незрівнянні врожаї» (3, с. 354).

Востаннє Василь Васильович приїздив до Полтави 1901 р. і знову побував у земському музеї.

В. В. Докучаєв відіграв величезну роль у становленні та розвитку науки в нашому краї, за що полтавці гідно вшановують пам'ять про нього, видатного дослідника природи Полтавщини та засновника музею.

Перш за все, (а це відбулося за життя Василя Васильовича — 12 лютого 1892 року) його було одноголосно обрано почесним членом Полтавського сільськогосподарського Товариства — одного з найстаріших та найповажніших товариств Російської імперії. При цьому були присутні: Президент Товариства Д. К. Квітка, віце-президент О. О. Ізмаїльський, губернський агроном П. М. Дубровський, директор Полтавського дослідного Поля В. М. Д'яков та завідуючий природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства М. О. Олеховський.

Скоріш за все, кандидатуру В. В. Докучаєва запропонував О. О. Ізмаїльський, бо саме йому в листі від 1 березня 1892 року В. В. Докучаєв, писав: «Тричі сердечне спасибі Вам: перший раз за представлення у почесні члени...» (8, с. 276), а далі, у приписці до цього ж листа: «Днями надсилаю офіційного листа у Сільськогосподарське Полтавське товариство» (8, с. 277). Останнє означало, що за тодішніми традиціями Василь Васильович давав особисту згоду на обрання його почесним членом Полтавського сільськогосподарського Товариства, висловлюючи подяку його керівництву. Це дуже тішило О. О. Ізмаїльського, який в листі до В. В. Докучаєва від 24 березня 1892 року підкреслив: «І проти Вашого обрання рішуче нікого не було» (8, с. 279). Останнє —

данина справжньої цоваги та любові полтавців до Василя Васильовича.

Всіх їх приголомшила звістка про смерть В. В. Докучаєва. Журнал Полтавського сільськогосподарського Товариства «Хуторянин» одним із перших в Росії у своєму 45 числі за 1903 рік надрукував некролог (С. 864). Крім цього у 29 числі цього журналу за 1904 рік було приведено огляд журналу «Почвоведение» (1903. — Т. 5. — № 4. — С. 1—441), «присвяченого пам'яті творця російської педології Василя Васильовича Докучаєва» (С. 633).

Питання про увічнення пам'яті В. В. Докучаєва у Полтаві розглядалося Полтавським черговим губернським земським зібранням ХХХІХ скликання на засіданні 7 грудня 1904 року (Земская хроника // Хуторянин. — 1904. — № 9. — С. 196).

При цьому було прийнято рішення на довічне встановлення у приміщенні музею портрета В. В. Докучаєва. Для його створення бюджетна комісія згодилася асигнувати три тисячі карбованців.

Полтавці одні з перших в Україні випанували пам'ять про В. В. Докучаєва на зібранні творчої інтелігенції. Сталось це 29 листопада 1903 року на 123-ому загальному зібранні членів Полтавського гуртка любителів фізико-математичних наук, слово взяв Ю. Ю. Соколовський — директор Полтавського дослідного Поля. Юрій Юрійович особисто знав В. В. Докучаєва, коли той був ректором Ново-Александрійського інституту сільського господарства і лісівництва, в якому він саме навчався в той час, а згодом — під час відвідувань В. В. Докучаєвим Полтавського дослідного Поля. З огляду на це він виголосив доповідь «Спомини про професора Докучаєва і декілька слів про природу Полтавської губернії» і проілюстрував її багаточисельними світлинами (18, с. 22).

Ставлячи собі завдання на 1908 рік, завідуючий природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства М. О. Олеховський занотував на 15-й сторінці свого записника: «Перевидати «Наші степи колись і тепер» у 500 або 1000 примірниках і облаштувати їх ілюстраціями, виготовленими в кількості 6000 примірників (19). Як бачимо, наміри щодо видання були дуже серйозними навіть для нашого часу. Чому вони не здійснилися, нам невідомо.

Пам'ять про В. В. Докучаєва увічнена в музейних експозиціях, назвах вулиць, в місцях його перебування встановлено меморіальні дошки. Його ім'ям названо вулицю у Полтаві (колишня Елана,

Київський район), провулок у Кременчуці (Крюкове). На честь В. В. Докучаєва у Полтаві відкрито меморіальну дошку на головному корпусі Полтавського інституту агропромислового виробництва ім. М. І. Вавилова УААН, а також у Кременчуці на житловому будинку по вул. Карла Маркса, 10-а (колишній готель «Вікторія», де зупинявся вчений). Про його діяльність на Полтавщині розповідають розділи експозицій Полтавського та Кременчуцького краєзнавчих музеїв та музею Полтавського інституту агропромислового виробництва ім. М. І. Вавилова УААН. У Полтавському краєзнавчому музеї створений Фонд В. В. Докучаєва.

Полтавські учні ініціювали і провели у вересні 1983 року регіональну конференцію «Проблеми підвищення продуктивності чорноземних ґрунтів», присвячену 100-річчю виходу в світ монографії В. В. Докучаєва «Російський чорнозем». На ній ювілейною докучаєвською медаллю було відзначено групу полтавських вчених, практиків, а також установ різного профілю — продовжувачів справи В. В. Докучаєва. До його 150-річчя, навесні 1996 року, в Полтавському краєзнавчому музею були проведені перші Докучаєвські читання. До 160-річчя з дня народження вченого, 2006 року, співробітники музею організували змістовну виставку «Докучаєвські місця на Полтавщині».

Корпорація «Докучаївські чорноземи Карлівщини», створена 2006 р., маючи намір продовжити справу В. В. Докучаєва, на практиці впроваджує аграрні напрацювання видатного вченого.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вернадский В. И. Страницы из истории почвоведения (Памяти В. В. Докучаева) // Труды по истории науки в России. — М.: Наука, 1988. — С. 268 — 285.
2. Докучаев В. В., Измаильский А. А. Из переписки В. В. Докучаєва и А. А. Измаильского (1888-1900) // Научное наследство. Естественно-научная серия / Под ред. академ. С. И. Вавилова. — М.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. II. — С. 859 — 1026.
3. Докучаев В. В. Лекции о почвоведении // Избранные сочинения: В 3 т. — М.: Госсельхозиздат, 1949. — Т. III. — С. 339 — 374.
4. Докучаев В. В. Место и роль современного почвоведения в науке и жизни // Избранные сочинения: В 3 т. — М.: Госсельхозиздат, 1949. — Т. III. — С. 330 — 338.

5. Докучаев В. В. Наши степи прежде и теперь // Избранные сочинения: В 3 т. — М.: Госсельхозиздат, 1949. — Т. II. — С. 161 — 228.
6. Докучаев В. В. Русский чернозём // Избранные сочинения: В 3 т. — М.: Госсельхозиздат, 1948. — Т. I. — 480 с.
7. Докучаев В. В. Сочинения. Статьи и доклады. Организация почвенных учреждений и вопросы сельского хозяйства в России. Популярные лекции 1880—1900. — М.: Изд-во АН СССР, 1953. — Т. VII. — 504 с.
8. Докучаев В. В. Сочинения. Работы и выступления. Переписка. М.: Изд-во АН СССР, 1961. — Т. VIII. — 556 с.
9. Долотов В. А. Защита диссертации «Русский чернозём» // Почвоведение. — 1983. — № 6. — С. 133 — 136.
10. Измаильский Александр Алексеевич // Биографический словарь деятелей естествознания и техники / Под ред. А. А. Зворыкина. — М.: Гос. науч. Изд-во Большая Советская Энциклопедия, 1958. — С. 376.
11. Крупеников И. А. Историческая справка об изданиях «Русского чернозёма» В. В. Докучаева // Почвоведение. — 1983. — № 6. — С. 13 — 17.
12. Левинсон-Лессинг Ф. Ю. Жизнь и деятельность В. В. Докучаева // Избранные труды: В 4 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1952. — Т. III. — С. 426 — 434.
13. Макарий // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — С. - Пб.: Тип И. А. Ефрона, 1896. — Т. XVIII. — С. 397 — 398.
14. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — С.-Пб.: Издание Полт. губ. земства, 1894. — Вып. XVI. — 513 с.
15. [Олеховский М. А.]. Полтавский земский Естественно-исторический Музей // Перепечатано из Отчёта Полтавской губернской земской управы за 1891 год. — Полтава: Тип. Фришберга Л., 1892. — 26 с.
16. Отчёт о Естественно-Историческом Музее Полтавского Губернского земства за 1906 год. — Полтава: Тип. Фришберг А. и Зорохович С., 1907. — 19 с.
17. Отчет Лохвицкого Общества сельских хозяев за 1889 — 90 год. (С 1-го ноября 1889 года по 1-е ноября 1890 года). — Харьков, 1891. — 39 с.
18. Полтавский кружок любителей физико-математических наук. Отчет VI. 1903-4 ак. г. — Полтава: Типо-литограф. Торг. Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1905. — 55 с.
19. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 10.
20. Полтавскому Губернскому Земскому собранию XXV очередного созыва, Полтавской Губернской Земской Управы, доклады. 1889 года. — Полтава: Тип. Фришберга Л., 1889. — 247 с.
21. Полянов Б. Б., Крупеников И. А., Крупеников Л. А. Василий Васильевич Докучаев. Очерк жизни и творчества. С послесловием академика И. В. Тюрина. — Изд-во АН СССР. — М., 1956. — 278 с.

Світлана Кигим

Полтавський краєзнавчий музей

Віктор Самородов

Полтавська державна аграрна академія

В. В. Докучаєв і Полтавщина: події, місця і люди

Аналіз повного зібрання творів В. В. Докучаєва засвідчує, що він всебічно дослідив Полтавську губернію, адже цей географічний топонім вживає 283 рази. Крім цього учений 893 рази посилається на 113 географічних назв нашого краю, 168 разів вказує на 25 річок та річечок губернії.

Таким чином, стає зрозумілим, що Василь Васильович побував у багатьох місцях Полтавщини, географія його зв'язків охоплює великий перелік міст, містечок, сіл, хуторів, балок, ярів, степів, лісів.

Зрозуміло, що згадати їх всі в одній розвідці не має змоги, а от зупинитися на важливіших, так би мовити знакових, і є нашою метою. Серед унікальних пам'ятників, пов'язаних з ім'ям В. В. Докучаєва, до недавнього часу був будиночок у селищі Нові Санжари, розташований по вулиці Піонерській, 22 (у 50-х роках ХХ ст. нумерація була інша — Піонерська, 10).

У цьому будиночку тогочасного містечка Нові Санжари Кобеляцького повіту Полтавської губернії знаходилась штаб-квартира докучаєвської експедиції з комплексного дослідження природи Полтавщини. Тут збирались її учасники, а в літній час В. В. Докучаєв відпочивав разом з дружиною Г. Є. Докучаєвою (уродженою Сінклер) (42). Відомо, що влітку 1891р. сюди приїздив і М. О. Оле-

ховський, обраний на конкурсній основі завідуючим природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства (28).

Місце розташування штаб-квартири було обрано не випадково — недалеко відстань від губернського центру, міста Полтави, мальовнича місцевість: будиночок стояв на високому правому березі р. Ворскли, а на лівому, через річку, простягалися піщані луки та тополевий гай.

В. І. Тарнавська, дочка подрути дружини В. В. Докучаєва, запрошена на відпочинок до Нових Санжар, у листі від 29 липня 1891 р. до учасника Докучаєвської експедиції, свого нареченого Ф. Ю. Левінсона-Лессінга, писала: «Тут так гарно, що у мене з'являється думка залишитись тут однієї і після від'їзду Докучаєвих» (26).

Будиночок був побудований у 80-х роках XIX ст. і належав мешканцю Нових Санжар І. В. Півню, а після його смерті — дочці С. І. Левкович, пізніше — її дочці, учителю математики місцевої школи В. І. Левкович. Після від'їзду родини Левковичів до Москви тут жив місцевий поет І. І. Измайловський. Останнім господарем будинку був його син — фотограф Р. І. Измайловський, який мешкав в одній половині будинку, інша була порожня через аварійний стан (38).

Згадана будівля була одноповерховою, на сім кімнат, розміри 15,88x10,15 м. Фундамент виготовлений з обпаленої цегли, стіни з міцної породи деревини та глини. Підлога дерев'яна, дах покритий очеретом. Висота стелі — 2,65 м. З боку річки будинок мав веранду, що заросла диким виноградом, який за твердженням господарів Измайловських зберігся ще з часів першого власника І. В. Півня. Навколо будинку був сад, город, господарські будівлі (44). Старе планування будинку зберігалось аж до пожежі 3 січня 1989 р. Довгі роки будинок не ремонтувався, що позначилося на його стані — просів фундамент, стіни покривились і потріскались, стеля провисла, дах з очерету не витримав часу, протік. Негативно вплинуло і розташування будинку на правому березі Ворскли, вода поступово підмивала його і на час обстеження садиби 1988 р. відстань від будинку до берега складала всього 14 м (41).

До пожежі будинку тут зберігалися старі стаціонарні меблі: два різьблені столи — двоштумбовий письмовий під чорне дерево та на

ніжках коричневого кольору, а також один столик, плетений із лози, прямокутний на чотирьох ніжках дачного типу (39). За розповідями місцевих жителів, ще на початку 60-х років XX ст. у будинку був білий рояль, сундуки, посуд. Очевидно, пізніше все було розграбовано (25).

Враховуючи виключне історичне значення меморіального будинку, пов'язаного з іменами В. В. Докучаєва, його учня В. І. Вернадського й інших учасників Полтавської експедиції, обласний організаційний комітет з відзначення 125-річчя від дня народження В. І. Вернадського 1988 р. поставив перед Новосанжарським виконкомом селищної ради питання про необхідність збереження будинку. Роботи необхідно було розпочати із закріплення берега річки. У відремонтованому будинку планувалося створення музею, та все обмежилось лише виготовленням планів садиби й будинку (32).

Нині на місці згорілого будинку височить пам'ятник козакам, які загинули за волю України 1709 року (31).

До нашого часу із згаданого будинку збереглися, на жаль, лише окремі предмети — віконні ручки, шпінгалети, дверцята до плит. Вони входять до Фонду В. В. Докучаєва в Полтавському краєзнавчому музеї. До цього фонду увійшов і унікальний фотовідбиток, зроблений у Нових Санжарах 1891 року. На ньому біля будинку на фоні дикого винограду зображені: дружина В. В. Докучаєва Ганна Єгорівна, племінниця та вихованка вченого, дочка сестри Марії, Антоніна Іванівна Воробйова, яка завжди жила в родині Докучаєва, та майбутня дружина Ф. Ю. Левінсона-Лессінга Варвара Іполитівна Тарнавська, дочка В. П. Тарнавської, уродженої Зурової, однієї з активних діячок із організації в Росії вищої жіночої освіти та І. М. Тарнавського, відомого лікаря-гінеколога, доктор медицини. Дід В. І. Тарнавської — виходець з Полтавщини, його масток Терновщина (Тарновщина) знаходився поблизу Полтави (46).

В. І. Тарнавська була дуже прив'язана до Г. Є. Сінклер, любовно називала її Єгорочкою і вважала її своєю другою матір'ю. У згаданому листі до Ф. Ю. Левінсона-Лессінга вона писала: «Буду рада провести ці два останні тижні удвох з Єгорочкою... Чим більше з нею живеш, тим більше до неї прив'язуєшся» (28).

Груповий знімок, а також фотокопії листів В. І. Тарнавської до Ф. Ю. Левінсона-Лессінга були подаровані Полтавському краєзнавчому музею їх донькою В. Ф. Івановою.

Згадане жіноцтво на чолі з Ганною Єгорівною створило чудову атмосферу затишку та родинного кола для всіх учасників експедиції. Саме цим Полтавська експедиція вирізнялась від Нижньонігородської (42). Адже коли хтось із молодих дослідників приїздив до Нових Санжар відвідувати про здійснені дослідження, він попадав під дбайливу опіку Ганни Єгорівни, Варвари Іполітівни та Антоніни Іванівни.

Вечорами молодь влаштовувала читання вголос. Здебільшого це були твори Миколи Гоголя та Володимира Короленка. В них брав участь і сам В. В. Докучаєв (42, с. 159). Він добре знав напам'ять опис степів, наведений у творах Миколи Гоголя, цитував їх у багатьох своїх працях, присвячених цьому типу рослинності. Можливо, що саме будинок у Нових Санжарах та їх околиці стали для Василя Васильовича уособленням «благодатної Малоросії» (16, с. 159). Тож не дивно, що саме тут, на Полтавщині, він мріяв оселитися для подальшого життя (16, с. 402).

Взагалі ж він збирав тут не лише зразки ґрунтів та матеріали для наукових праць. Пильний погляд Василя Васильовича зафіксував унікальні рослинні угруповання Полтавщини. Саме такі світлини він експонував на всіх виставках, де були представлені зібрані ним та його учнями колекції ґрунтів. Це були степи біля Золотоноші, Кобеяк, Лубен, Миргорода, ворсклянські левади, долини річок Псла (біля Гадяча та Шишак), Ворскли (біля Кобеяк та Полтави) (15, с. 439-441).

Докучаєва зачарували полтавські краєвиди з загубленими у степах хуторами й селами з великою кількістю лелек. Саме цей улюблений в Україні птах став для нього символом нашого краю (42).

З цим пов'язана бувальщина, яка стосується життя В. В. Докучаєва під час його ректорства у Ново-Олександрійському інституті сільського господарства і лісівництва. Тоді у рідкісні години дозволяв Василь Васильович, проходячи інститутським парком, обов'язково завертав в один із його віддалених куточків. Саме тут збереглася

напівзруйнована урна чудернацької форми, яка при торканні до неї видавала протяжний звук, схожий на зойк лелеки. Василь Васильович подовгу стояв і замріяно його слухав, уявляючи, мабуть, зустріч з лелеками в степу (42, с. 179). Він надзвичайно цінував своє перебування в Нових Санжарах. Це підтверджує і збережена до нашого часу візитна картка В. В. Докучаєва, подарована І. В. Півню з написом: «І Гриношу Вам искреннюю признательность за образцовый порядок дачи. Профессор В. В. Докучаев. 11 августа 1891 г.».

Так, будинок, на жаль, не зберігся. Та уявлення про нього й меморіальну садибу крім докучаєвських матеріалів дають фотовідбитки, зроблені в 1956, 1984 та 1988 роках, а також план будинку та генеральний план садиби з пояснювальною запискою, виготовлені 1988 р. з ініціативи голови Полтавського відділення Українського ботанічного товариства, викладача ботаніки тогочасного Полтавського сільськогосподарського інституту В. М. Самородова студентом агрономічного факультету цього вузу (нині Полтавська державна аграрна академія) Михайлом Скрипником (44).

Серед докучаєвських куточків нашого краю особливе місце належить Полтавському краєзнавчому музею (вулиця Конституції, 2, колишні назви: площа Петровська, Леніна).

Будинок у дворі музею (флігель при старому будинку губернської управи (1870—1902), де у 1891—1908 роках тимчасово знаходився природничо-історичний музей Полтавського губернського земства, тепер — дитяча художня школа).

Ім'я В. В. Докучаєва тісно і назавжди пов'язано з Полтавським краєзнавчим музеєм. Учений був його фундатором, розробив концепцію його створення і діяльності (15).

В. В. Докучаєв приділяв багато уваги питанням пропаганди і популяризації знань про свій край і передових наукових ідей серед широких верств населення і для цього, на його думку, кожна губернія повинна мати свій краєзнавчий природничо-історичний музей (15).

Підкреслюючи значення музеїв, він писав: «У музеї, як у фокусі будуть збігатися різномірні природничо-історичні та економічні відомості про край, тому музей може бути для земства «довідко-

вою конторою», і далі: «...а місцевому населенню додасть деякого світла і життя» (15, с. 305).

За В. В. Докучаєвим завдання музеїв повинні бути двох видів: наукові й практичні, підкреслюючи, що ті та інші можуть бути вирішені тільки спільно і паралельно.

Наукові завдання музею повинні полягати «у вивченні природничої історії губернії, прищепленні природничо-історичних істин місцевому населенню» (15, с. 304). Практичні завдання Василь Васильович визначав як розв'язання різного роду питань, пов'язаних із сільським господарством, промисловістю краю, почасти у вирішенні питань, що мають відношення до народної школи. В. В. Докучаєв зазначав, що: «завідувач музеєм може бути експертом для земства у різних випадках: оцінка земель, технічні питання» (15, с. 305).

В. В. Докучаєв намагався залучити до збору і складання музейних колекцій широкі верства суспільства — сільських вчителів, агрономів, гімназистів, студентів. При Петербурзькому товаристві природодослідників він створив спеціальну комісію «З вироблення програм провінційних природничо-історичних музеїв» (15). Слід зазначити, що сам В. В. Докучаєв написав «Коротку програму для дослідження ґрунтів», де дав доступний виклад основ нової науки та методів дослідження ґрунтових зразків (15).

Перший науковий краєзнавчий музей В. В. Докучаєв створив у Нижньому Новгороді 1885 року (16). А вже 1890 р. з доповідною запискою про створення музею звернувся до Полтавської губернської земської управи. Губернська земська управа, повністю розділяючи думку професора відносно наукового та практичного значення такого закладу, представила XXVI черговим губернським земським зборам доповідь про улаштування місцевого природничо-історичного музею, керуючись при цьому проектом нормального статуту місцевих музеїв, виробленим за ініціативою В. В. Докучаєва Петербурзьким товариством природодослідників, а також коротким історичним начерком Нижньоневгородського природничо-історичного музею, який виник після дослідження губернії експедицією В. В. Докучаєва (21).

Губернська управа в своїй доповіді зборам виклала завдання Полтавського музею. Перше — наукове природничо-історичне дослідження губернії та поширення знань серед місцевого населення. Друге — сприяння вирішенню практичних питань сільського господарства: оцінка земель, пошуки корисних копалин; постачання земських училищ місцевими природничо-історичними колекціями, організація екскурсій тощо. Збори одноголосно прийняли цю доповідь і ухвалили асигнувати на організацію музею 1000 крб. та 2000 крб. на його щорічне утримання (33).

На початку липня 1891 р. земська управа розпочала організацію музею. Його завідуючим був обраний за конкурсом кандидат природничих наук М. О. Олеховський, який працював у статистичному бюро земства. Йому ще в листопаді 1890 р. було доручено зберігання і приведення до необхідного вигляду природничо-історичних колекцій, що знаходились при управі. М. О. Олеховський віддав музейній справі 19 років, очолюючи музей до останніх днів свого життя (1909 р.) (4). За свою бездоганну службу на цій посаді він був обраний дійсним членом Полтавського сільськогосподарського Товариства (15 січня 1892 р.), а згодом — членом правління цього поважного товариства (1899 р.).

З питань організації музею В. В. Докучаєв листувався з О. О. Ізмаїльським. У листі останнього від 26.02/10.03 1891 р. до В. В. Докучаєва є такі рядки: «Музей тільки один може популяризувати ідею дослідження губернії у природничо-історичному відношенні... Публічні лекції при музеї — справа першої необхідності». І далі: «Якби посунути земство на будівництво музею або дворянство поступитися їх будинком, який тепер майже що без діла» (16, с. 267) (йдеться про будинок Дворянського зібрання, нині кінотеатр ім. Котляревського). Якийсь час у О. О. Ізмаїльського була думка про присудження музею до Товариства сільського господарства, віцепрезидентом якого він був. І про це він писав у листі до В. В. Докучаєва у середині січня 1893 р.

У вересні 1891 р. управа надала музеєві окреме тимчасове приміщення (флігель при будинку губернської земської управи з трьома маленькими кімнатками), куди й були перенесені колекції, які

зберігалися у різних місцях головного будинку. В основу музею лягли ґрунтові та геологічні колекції, зібрані експедицією В. В. Докучаєва: 4000 зразків ґрунтів, 500 зразків гірських порід та залишків викопної фауни; гербарій рослин, зібраний професором А. М. Красновим його помічником Н. О. Левицьким (862 гербарні аркуші). За порадою В. В. Докучаєва О. О. Ізмаїльський подарував музею геологічні розрізи, виготовлені із зразків, добутих при ритті колодязів у маєтках князя Кочубея (33).

Поповнили музейні збірки зразки гірських порід та палеонтологічний матеріал, зібрані під час додаткових геологічних обстежень різних повітів Полтавської губернії, проведених у липні 1891 р. В. В. Докучаєвим разом з В. І. Вернадським і М. О. Олеховським (9).

В. В. Докучаєв і пізніше підтримував зв'язки зі створеним за його ініціативою музеєм. У 1899 р. він подарував музею колекцію, що розкривала його вчення про ґрунтові зони. До неї увійшли зразки ґрунтів із різних зон і схеми розподілу ґрунтових зон у північній півкулі. Як зазначено у звіті про діяльність Полтавської губернської земської управи за 1899 р., ця колекція є прекрасним керівництвом до вивчення географії (35).

Для ведення екскурсії музеєм та для роботи працівників земства В. В. Докучаєв вирішив скласти короткий популярний начерк місцевої природи. У листі до О. О. Ізмаїльського від 11.04 1892 р. він писав: «...вирішив скласти популярний начерк усієї природи Полтавської губернії з усіма найважливішими результатами наших досліджень, — начерк аркушів з 5 об'ємом і добре ілюстрований» (16, с. 279).

В. В. Докучаєв запропонував свої послуги у написанні такого начерку земській управі. При цьому він писав: «Було б не зайвим скласти по можливості популярний начерк усієї природи Полтавської губернії, приблизно 6—10 друкованих аркушів, приблизно за таким планом: 1) будова поверхні, 2) води Полтавської губернії, 3) геологічний начерк з корисними копалинами, 4) рослинність, 5) тваринний світ, 6) клімат губернії».

Передбачений начерк повинен бути ілюстрований численними видами, розрізами, профілями, маленькими картами та ін...» (29).

Губернська управа, визначаючи користь ознайомлення населення у доступній формі з наслідками досліджень місцевої природи, дала згоду на пропозицію В. В. Докучаєва і надіслала йому 600 крб. із суми, асигнованої губернськими зборами на утримання музею (29).

Пізніше у листі від 10.02/22.02.1900 р. В. В. Докучаєв писав О. О. Ізмаїльському: «Покінчивши зі своїми терміновими звітами, я маю намір приступити до покриття своїх старих боргів, а саме до складення популярного начерку природи Полтавщини, при чому в основу будуть покладені «Наші степи»... Як би було добре, якби Ви взялись скласти для цього начерку невелику статтю про характер залягання і життя ґрунтових вод Дячково! Стаття повинна бути забезпечена розрізами, профілями та ін.» (16, с. 341).

Для переговорів з питання видання цього популярного начерку завідуючий музеєм М. О. Олеховський виїздив до Петербургу у 1899 р. Та, на превеликий жаль, хвороба не дала можливості В. В. Докучаєву закінчити цю важливу для полтавців працю. У Петербурзькому відділенні архіву РАН зберігається рукопис «Популярного начерку природи Полтавської губернії», глави II, IV, V (3).

Слід зазначити, що М. О. Олеховський свято пильнував за всіма надбаннями, зібраними В. В. Докучаєвим та його учнями, які зберігалися у музеї (45). Показово те, що він не просто експонував їх відвідувачам, а й, як не дивно, дозволяв використовувати їх при проведенні занять в Полтавській школі садівництва та Андріївській сільськогосподарській школі, готував для передачі до Лубенської сільськогосподарської школи (45, с. 76). Михайло Олександрович навіть розробив і опублікував програму природничо-історичних колекцій для сільськогосподарських шкіл Полтавської губернії, до якої включив і колекції В. В. Докучаєва (45, с. 76-79). Це здійснювалось за таким принципом: «губернське земство доставляло колекцію зразків ґрунтів, зібрану експедицією проф. Докучаєва в тому повіті, де знаходилася школа. Зразки ці, розміщені в застеклених коробочках (в кількості від 200 до 400 на повіт), знайомлять досить докладно з різноманіттям ґрунтів у повіті» (45, с. 77). У свою чергу «школа, повільно поповнюючи цю колекцію, може цілком вичерпати індивідуальні відмінності ґрунтів свого району» (45, с.

77). Чудова ідея, яка могла б задовольнити вимоги самого В. В. Докучаєва. Адже для сільськогосподарських шкіл лише Лубенщини було відібрано близько 200 зразків ґрунтів, зібраних у цьому повіті експедицією В. В. Докучаєва, і розкладено у пробірки за всіма критеріями тогочасної ґрунтознавчої науки (45, с. 79).

М. О. Олеховський настільки опанував знання щодо колекції ґрунтів, що коли на початку минулого сторіччя постало питання про необхідність доопрацювання карти ґрунтів Полтавської губернії, складеної В. В. Докучаєвим та його учнями, то саме йому було запропоновано «...взяти на себе роботу зі збирання через агрономів подальших зразків ґрунтів та наукову класифікацію їх, що надало б можливість поповнити показання карти Докучаєва» (45, с. 81).

У листі до М. О. Олеховського від 8 квітня 1900 р. В. В. Докучаєв повідомляв: «...їду на батьківщину відпочивати, а потім до Вас, у дорогу для мене Полтаву. Добре було б влаштувати у Вас лекції між 10 і 15 травня (лекції статистів-оцінювачів)» (15, с. 257).

Лекції В. В. Докучаєва відбулися дещо пізніше у приміщенні Полтавського губернського земства. У ті часи це був досить рідкісний факт. Для його здійснення необхідно було заручитися відповідними дозволами. Ось як все це виглядало: «Пан Начальник губернії повідомив Полтавську губернську управу про те, що за згодою з паном опікуном Київської учбової округи він не зустрічає перешкод до читання професорами Фортунатовим, Горб-Ромашкевичем і Докучаєвим публічних лекцій з наукової постановки оціночної справи. Лекції припущено почати з 15 червня» (Земская хроника // Хуторянин. — 1900. — № 23. — С. 338).

За задумом В. В. Докучаєва, лекції повинні бути прочитані службовцям земського статистичного бюро, та вони викликали велику зацікавленість у фахівців різних профілей навіть з інших міст і губерній. В середньому на одній лекції були присутні 113 осіб, а іноді їх кількість сягала до 152. Академік О. Н. Соколовський з цього приводу писав: «В 1900 р. у Полтаві знову з'явився В. В. Докучаєв, повернувшись в район своїх старих досліджень. Пам'ятником цього залишались добре відомі лекції з ґрунтознавства, що були прочитані ним полтавським статистам — останній його дар науці ґрунтознавства, яка так багато зобов'язана своєму засновнику» (20, с. 13).

У залі губернського земства 16—18 червня В. В. Докучаєв прочитав шість лекцій з ґрунтознавства (15, 23). О. Ф. Фортунатов, який після В. В. Докучаєва прочитав три лекції із статистики, був у захваті від його блискучого популяризаторського таланту (16). Професор Ф. К. Горб-Ромашкевич прочитав п'ять лекцій з історії теорії та практики оцінки нерухомого майна (Земская хроника // Хуторянин. — 1900. — № 24. — с. 355).

19 червня 1900 року була організована екскурсія на Полтавське дослідне поле, під час якої слухачі ознайомилися з найпростішими способами хімічного та фізичного аналізу ґрунтів. Під керівництвом В. В. Докучаєва директор Дослідного поля Ю. Ю. Соколовський разом із помічниками демонстрував прилади для аналізів ґрунтів. 29—30 червня відбулася ще одна екскурсія разом із В. В. Докучаєвим по Полтавському повіту. В цій екскурсії взяли участь, крім земських статистів, професор зоології Харківського Імператорського університету А. Брандт і викладач природничих наук Петровського Полтавського кадетського корпусу В. А. Шевелєв (15, 23). Останні були запрошені для ознайомлення екскурсантів з рослинним і тваринним світом степу та лісу. Екскурсанти побачили типові чорноземні степи біля хутора Дячкове, а на шляху Дячкове — Диканька спостерігали перехід у лісостепові ґрунти і типовий лісовий суглинок. Зміст лекцій та матеріали екскурсій були вперше надруковані у журналі Полтавського Товариства сільського господарства «Хуторянин» (1900 р. № 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35), а також видані через рік у Полтаві окремою книжкою (23).

Безумовно, лекції В. В. Докучаєва прочитані в Полтаві, набули розголосу та популярності далеко за межами міста. Сподіваємося, що на підтвердження цьому ще будуть знайдені переконливі свідчення. Ми ж наведемо лише одне, яке ще раз засвідчує про не тільки лекторську майстерність Василя Васильовича, а і його вміння переконувати слухачів у правоті своїх висновків.

Вже згаданий нами раніше журнал «Хуторянин» у розділі «Хроніка» в 26 числі за 1900 рік на стор. 387 надрукував такий цікавий матеріал: «Нещодавно закінчив читання лекцій в м. Полтаві з питань оцінки земель проф. В. В. Докучаєв і виїхав у Єлисаветгородський повіт Херсонської губ. для оглядин ділянки степу, яку виділила зі

Під час Полтавської експедиції та після закінчення її роботи, В. В. Докучаєв підтримував тісні зв'язки із членами Полтавського Товариства сільського господарства та науковцями Полтавського дослідного поля (пізніше сільськогосподарська дослідна станція, тепер село, дуже влучно писав В. В. Докучаєву О. О. Ізмаїльський: «Доспер — Полтавський інститут агропромислового виробництва ім. М. І. Вавилова УААН, м. Полтава, вул. Шведська, 86). Про ці установи В. В. Докучаєв мав деяке уявлення, адже вперше зміг ознайомитись з її діяльністю ще 1887 року. Це сталося у Харкові під час проведення Всеросійської виставки.

Саме тоді Полтавське сільськогосподарське Товариство експонувало на виставці колекцію насіння і плодів різних культурних рослин, отриманих на дослідному полі. У такий спосіб Товариство мало за мету наочно продемонструвати переваги, які воно отримало, створивши дослідне поле. Для оцінки цієї колекції, ної до наукового експонату, була утворена особлива комісія з поважних вчених, серед яких був і В. В. Докучаєв.

Комісія, оглянувши усі представлені експонати, висловити вдячність Полтавському сільськогосподарському Товариству і Полтавському Губернському земству за влаштування такого потрібного закладу, як дослідне поле...»

Крім цього було прийнято окрему, дуже цікаву постанову. З огляду на те, що В. В. Докучаєв вважається реформатором сільськогосподарської дослідної справи в Росії, небезпідставно буде вважати, що висновки згаданої постанови могли бути сформульовані саме ним, або ним та А. Є. Зайкевичем, який теж входив до згаданої комісії, і якого вважають одним з організаторів мережі дослідних полів України. З огляду на це дозволимо собі повністю навести постановочу частину.

«а) Вибрати один будь-який орган (туди Товариства), у якому б друкувались звіти всіх існуючих тепер у Росії дослідних полів.

в) Визнано було за необхідне, аби питання, які стоять на порядку денному і цікавлять якесь одне дослідне поле, кореспондувались би своєчасно і іншим дослідним полям.

с) Визнано було за бажане, щоб деякі питання, які могли б бути досліджені експериментальним шляхом на усіх дослідних полях, вирішувалися б одночасно за єдиним загальним планом (34, с. 4)».

Все це було направлено на уніфікацію та координацію діяльності дослідних полів. І про те, що цього бракувало сільськогосподарській науці на прикладі знаменитого Полтавського дослідного поля (пізніше сільськогосподарська дослідна станція, тепер село, дуже влучно писав В. В. Докучаєву О. О. Ізмаїльський: «Доспер — Полтавський інститут агропромислового виробництва ім. М. І. Вавилова УААН, м. Полтава, вул. Шведська, 86). Про ці установи В. В. Докучаєв мав деяке уявлення, адже вперше зміг ознайомитись з її діяльністю ще 1887 року. Це сталося у Харкові під час проведення Всеросійської виставки.

З огляду на все викладене не дивно, що, перебуваючи в Полтаві, В. В. Докучаєв відвідав дослідне поле.

У 1888 р. під час роботи експедиції під керівництвом В. В. Докучаєва на Старому хуторі Полтавського дослідного поля поруч з дослідом «беззмінне жито» було зроблено декілька ґрунтових розрізів. Ось як про це писав сам В. В. Докучаєв: «...разом з головою Полтавського сільськогосподарського товариства Д. К. Квіткою і Полтавського сільськогосподарського товариства Д. К. Квіткою і завідуючим станцією* Черепакіним, ми зробили на дослідному полі два чи три штучних розрізи...», які дали нам повчальні приклади полтавських лісових земель» (14, с. 285).

Зазначимо, що один із взятих тоді В. В. Докучаєвим монолітів тем-сірих опідзолених ґрунтів (4 м) зберігся до нашого часу і нині експонується в музеї інституту агропромислового виробництва ім. М. І. Вавилова УААН поруч з першою картою ґрунтів Полтавської губернії, складеною учасниками експедиції і видану губернським земством 1893 р. під загальною редакцією В. В. Докучаєва.

У 1983 р. на честь сторіччя праці В. В. Докучаєва «Російський чорнозем» на місці докучаєвського розрізу було закладено аналогічний новий і одібрано моноліт, який тепер зберігається на кафедрі землеробства та агрохімії ім. професора В. І. Сазанова Полтавської державної аграрної академії.

Мабуть, В. В. Докучаєву сподобалась діяльність Полтавського дослідного поля. На підтвердження цього лише зазначимо, що 13 листопада 1888 року на засіданні Ґрунтової комісії при І відділенні Вільного економічного товариства її голова — В. В. Докучаєв «... запропонував на розгляд цікавий звіт Б. П. Черепакіна по дослідному полю Полтавського Товариства сільського господарства за 1885—1887 рр.» (16, с. 84).

* Насправді, завідуючим Полтавським дослідним полем.

Таким чином бачимо, що за безпосереднім методичним керівництвом Василя Васильовича здійснювались перші, найбільш складні кроки Полтавського дослідного поля — постійнодіючої наукової установи, яка своєю діяльністю дала імпульс для розвитку всієї аграрної дослідної справи як в Україні, так і на теренах всієї Росії.

Для обґрунтування цієї думки наведемо ще один красномовний факт, на жаль, раніше, він опинився поза увагою дослідників історії аграрної науки.

У «Пояснювальній записці до проекту ґрунтового Комітету», надрукованому в Санкт-Петербурзі 1891 р. читаємо: «Так, за щонайближчого сприяння Вільного економічного товариства... досліджені ґрунти...», В. І. Вернадським — на дослідному полі Полтавського земства» (15, с. 93).

Крім цього, у праці В. В. Докучаєва «До питання про відкриття при російських університетах кафедр ґрунтознавства і вчення про мікроорганізми (безпосередньо бактеріології)» (С. — Пб., 1895 р.) Василь Васильович згадує про створену ним в 1888 році при Вільному економічному товаристві Ґрунтову комісію «із спеціальною метою вивчення російських ґрунтів», відмічав, що саме було зроблено з ініціативи цієї установи у царині дослідження ґрунтів. Серед іншого є й посилання на те, що вони вивчалися «...Вернадським на дослідному полі Полтавського земства» (15, с. 133).

Про те, що В. І. Вернадський дійсно виконував цю роботу, знаходимо підтвердження в його листі до В. В. Докучаєва від 16 жовтня 1890 р. Зокрема в ньому Володимир Іванович повідомляє свого вчителя про те, що до згаданого листа додає «...список потужності ґрунту на дослідному полі Полтавського земства» (16, с. 382).

Усе наведене ще раз підтверджує, що В. В. Докучаєв постійно творчо опікувався діяльністю Полтавського дослідного поля. Крім цього бачимо, що становлення В. І. Вернадського як ґрунтознавця докучаєвської школи відбулося саме на Полтавщині, але не під час Полтавської експедиції В. В. Докучаєва, а значно раніше.

У свою чергу стає зрозумілим те високе значення Полтавського дослідного поля, а згодом і Полтавської сільськогосподарської дослідної станції у професійних наукових досягненнях В. І. Вернадського.

18 травня 1889 р. збори членів товариства, які проходили на дослідному полі, визнали за необхідне встановити фізико-хімічні властивості ґрунтів поля і ухвалили «Просити п. президента дійти доки з п. Докучаєвим з питання детального фізико-хімічного дослідження Дослідного поля Полтавського товариства сільського господарства, якщо сума, необхідна на виконання цієї роботи не буде перевищувати 100 крб.» (19).

Дослідження, проведені В. В. Докучаєвим, показали, що ці ґрунти бідні на гумус і за умов внесення добрив і покращення обробітки придатні для проведення дослідів. У звіті за 1890 р. у графі «Витрати на лабораторію» записано: «Сплачено професорові Докучаєву за дослідження ґрунтів Дослідного поля 103 крб. 46 коп.» (19).

В подальшому В. В. Докучаєв ще кілька разів побував на Полтавському дослідному полі. Про його враження від перебування там йому красномовно згадував тодішній директор цієї установи М. Д'яков, відмічаючи, що «...влітку 1894 року професор Докучаєв відвідав дослідне поле і, захопившись посівами озимини, говорив приїхавшому з ним агроному Рухлову, завідувавшому тоді зрошувальними казенними ділянками: для чого нам зрошення, коли можна обійтися і без нього» (17, с. 82). Не дивлячись на те, що, на думку В. В. Докучаєва, уся система дослідних станцій Росії потребувала кардинальної реорганізації, він всеж-таки відмічав кілька з них, які заслуговують своїми планами, загальними ідеями, системною роботою на увагу. До таких установ України у 1898 році він прилічив лише Полтавське та почасти Одеське дослідні поля (15, с. 223). Враховуючи те, що В. В. Докучаєв був дуже вимогливим та безкомпромісним у будь-яких оцінках, це свідчення високого рейтингу цієї дослідної установи, яку недаремно вважають символом національної аграрної науки.

Після завершення роботи експедиції В. В. Докучаєв неодноразово зустрічався з членами Полтавського Товариства сільського господарства. 27 квітня 1899 р. Василь Васильович, обраний раніше почесним членом цього товариства, виступив на його засіданні з доповіддю «Про завдання заснованого товариства, розповсюдження сільськогосподарських знань та умінь у зв'язку з вченням про зони природи». Метою цього товариства, за словами В. В. Докучаєва,

чаєва, була розробка та розповсюдження в Росії сільськогосподарських знань та умінь у безпосередньому зв'язку з умовами країни, як фізико-географічними, історичними, так і побутовими та економічними. Після закінчення виступу В. В. Докучаєв запросив слухачів, які підтримують завдання нового товариства, увійти до складу співзасновників останнього (15).

Дослідники сільськогосподарської справи в Україні завжди бережуть пам'ять про В. В. Докучаєва. До 105-ї річниці Полтавської сільськогосподарської дослідної станції ім. М. І. Вавилова 26.12.1989 р. на головному корпусі відкрито меморіальну дошку (розмір 100 x 60 см, матеріал – габро) на честь дослідників, які сприяли її організації, допомагали у складанні програм і проведенні досліджень. Серед плеяди імен видатних вчених закарбовано і ім'я В. В. Докучаєва (43). У музеї цього закладу зберігаються унікальні експонати: кольорова карта ґрунтів Полтавської губернії (93 x 69 см.), видана Полтавським губернським землеміром 1893 р. (масштаб – 1:420000 в англійському дюймі) та червоно-коричневий моноліт темно-сірих опідзолених ґрунтів, взятий В. В. Докучаєвим у 1888 р. на Старому хуторі Полтавського дослідного поля.

У промисловому центрі Полтавщини, місті Кременчуці, по вулиці К. Маркса, 10а (колишня вул. Херсонська, з 1919 р. – К. Лібкнехта, з 1959 р. – К. Маркса) зберігся будинок готелю «Вікторія», в якому у вітці 1890 р. зупинявся В. В. Докучаєв (30).

Наприкінці XIX ст. Херсонська вулиця була пожвавленою і густонаселеною. Тут розташовувалися кілька готелів – «Лондон», «Пальміра», «Ермітаж», «Європейські номери» (1). Найбільш заможним і коштовним був готель «Вікторія». У фондах Кременчуцького краєзнавчого музею зберігається поштова картка із зображенням готелю «Вікторія», на звороті якої гість міста написав: «Готель «Вікторія» майже такий гарний, як «Гранд-готель» у Парижі» (30, с. 70). В. В. Докучаєв обрав саме «Вікторію» і рекомендував її В. І. Вернадському. У листі В. В. Докучаєва від 16.07/28.07.1890 р. до м. Пади Саратовської губернії до В. І. Вернадського відмічено: «Завтра виїжджаю з Падів у Прилуки, звіди у Пирятин, Лохвицький і Кременчук, в останньому сподіваюсь бути близько 7 серпня. Буде ласка, напишіть мені в Лохвицю (до 1 серпня), де саме шукати Вас

Кременчуці. Сам я зупиняюсь і тепер зупинюсь у «Вікторії» (16, с. 81).

Будинок триповерховий, цегляний, нештукатурений. На головному фасаді виділені два бокові ризаліти, які закінчуються аттиками. В центрі третього поверху розташований еркер, увінчаний лучовим фронтоном. Побудований у 1884 р., належав купцю П. Є. Добровольському (30). У 1917 р. тут знаходився штаб Червоної Армії, роки Великої Вітчизняної війни будинок постраждав, у 50-ті роки XX ст. був відбудований і взятий на облік як пам'ятка архітектури місцевого значення (30). Нині житловий будинок.

На фасаді цього будинку 19.04.2001 року у дні проведення у Кременчуці міжнародної конференції «Ідеї В. І. Вернадського та взаємобумовленість стратегічного партнерства вищого навчального закладу і школи в освітньому просторі регіону» відкрито меморіальну дошку (Рішення міськвиконкому від 3.12.1998 прийняте 9 сесією міськради XXIII скликання). На дошці напис: «У цьому будинку готелю «Вікторія» вітці 1890 р. зупинялись дослідники ґрунтів Кременчуцького повіту В. В. Докучаєв, засновник наукового ґрунтознавства, та його учень В. І. Вернадський, автор природничо-історичної концепції розвитку» (розмір 150x75 см, матеріал – камінь, метал). Автори – члени Національної спілки художників України скульптор А. А. Котляр, художник М. Т. Анісімов. Текст підготовлено науковим співробітником Кременчуцького краєзнавчого музею О. О. Ігнатенком.

Є на Полтавщині і жива пам'ятка, пов'язана з ім'ям В. В. Докучаєва. Це лісосмуга О. О. Ізмаїльського, насаджена на початку 90-х років XIX ст. за участю В. В. Докучаєва на хуторі Дякове Полтавщини (тепер село Дякове Диканського р-ну). Це друга по числу лісосмуг, створена в Росії. Перша була насаджена 1809 року на хуторі Трудолюб поблизу Миргорода В. Я. Ломиковським (до нашого часу не збереглася) (8).

В. В. Докучаєв з першого року полтавських досліджень тісно співпрацював з О. О. Ізмаїльським, часто бував у Дяковому, висловлював його дослідження. У той час (1883 – 1896 рр.) О. О. Ізмаїльський займав посаду керуючого великим маєтком князя Кочубея у міщані-Балясному, а жив на хуторі Дякове поблизу Диканьки.

Одночасно з цим (з 1891 р.) був віце-президентом Полтавського сільськогосподарського Товариства. На Полтавщині О. О. Ізмаїльський проводив широку дослідницьку роботу, був прибічником цілпрямованого планового комплексу заходів по боротьбі з посухою, зокрема насадження лісосмуг. Цих двох учених пов'язувала ще велика особиста дружба. Листування між ними продовжувалося до 1900 р. (21).

Лісосмуга О. О. Ізмаїльського 1979 р. оголошена ботанічною пам'яткою природи місцевого значення (Рішення облвиконкому № 437 від 16.11.1979 р.). Площа лісосмути 5 га, довжина 1 км, ширина 50 м (2).

Основні породи дерев — дуб звичайний, ясен звичайний, клен гостролистий, ясенolistий, польовий і татарський, в'язи, робінія карагана. На узліссі — груша дика, терен, бруслина європейська. У 50-х роках ХХ ст. тут були зроблені додаткові підсадки клену гостролистого та робінії.

У 1981 р. на час обстеження цього заповідного об'єкту завідувачою відділом природи Полтавського краєзнавчого музею М. Д. Ливиновою у лісосмузі зростало понад 30 старих дубів і ясенів з першої висної посадки О. О. Ізмаїльського, що підіймалися зубцями на другому ярусом, через що лісосмуга збоку мала обриси фортечного муру (37. Арк. 4, 4 зв.). Наприкінці 80-х років ХХ ст. посадки 50 років досягли рівня старих дерев і усі дерева мали майже однакову висоту [40].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адрес-календарь. Справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. Составил Д. А. Иваненко. — Полтава: Тип. Губернского Иравления, 1900. — С. 1-3759. — Арк. 2.
2. Андрієнко Т. Л., Байрак О. М., Залудяк М. І. та інші. Заповідна краса Полтавщини. — Полтава: ІВА Астрей, 1996. — 188 с.
3. АРАН. — Ф. 184. — Оп. 2. — Спр. 60.
4. Власенко І. Олександрівський М. О.. Музейна і педагогічна діяльність // Четверта Полтавська наук. конференція з історич. краєзнавства: Мат.-лист. 825-річчя з часу першої літописної згадки міста Полтави та 1100-річчя появи перших поселень на її території. — Полтава, 1998. — С. 57 — 60.

5. Гавриленко М. І. Спогади про зустріч з В. В. Докучаєвим // НА ПКМ. — Спр. II. 01-50. — Арк. 7.
6. Там само. — Арк. 8.
7. Глинка К. В. В. Докучаев, как почвовед // Памяти проф. В. В. Докучаева. Кругом любителей естествознания, сельского хозяйства и лесоводства при Новои-Александрійском институте. — С. - Пб: Тип: И. Н. Скороходова, 1904. — С. 6-19.
8. Гриб М. І. Що зробив для розвитку землеробства Полтавського краю О. О. Ізмаїльський? // Наш рідний край... Вип. 8. — Полтава, 1991. — С. 4.
9. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 3.
10. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 4.
11. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 16.
12. Довідка про експонати Полтавського краєзнавчого музею, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. — НА ПКМ. — Спр. 11-399. — Арк. С. 7.
13. Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Збірник документів / Упоряд. Супруненко О. Б. — Полтава, 1993. — 138 с.
14. Докучаев В. В. Методы исследования вопроса: Были ли леса в южной степной России // Избранные сочинения. — М.: Госсельхозиздат, 1949. — Т. II. — С. 261-289.
15. Докучаев В. В. Сочинения. Т. VII. Статьи и доклады. Организация сельского хозяйства в России. Популярны лекции 1880-1900. — М.: Изд-во АН СССР, 1953. — 504 с.
16. Докучаев В. В. Сочинения. Т. VIII. Работы и выступления. Переписка. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — 556 с.
17. Дьяков В. Н. Из воспоминаний о Полтавском опытном поле // Двадцатилетие Полтавск. опытн. станции (1884-1909 г.). Вып. 2-й историч. обзоры. — Полтава: электр. Типо-Литограф. И. Л. Фриштерга, 1916. — С. 77-87.
18. Інвентарна книга Полтавського музею — 1939. — № 40.
19. Ісаєва С. К. Полтавські шляхи вченого // НА ПКМ. — Спр. 11-3759. — Арк. 2.
20. Кигим С. Л., Чалко П. М. Який внесок В. В. Докучаєва в справу дослідження ґрунтів Полтавщини? // Наш рідний край. — Полтава, 1991. — Вип. 8. — С. 7-16.
21. Котлик Е. П. Сотрудничество В. В. Докучаева и А. А. Измаильского во время Полтавской экспедиции // НА ПКМ. — П. 02-103. — 9 арк.
22. Коротенко В. В. Родовід та родинні зв'язки Михайла Олександровича Олександрівського — першого завідувачого Полтавським музеєм // Музеї.

Меценати. Колекції: Збірн. наук. праць / Відп. ред. Супруненко О.В. — Полтава: Археологія, 2000. — С. 85–89.

23. Лекції професорів В. В. Докучаєва і А. Ф. Фортунатова / Прилож. журн. «Хуторянин». — № 5. — Полтава: Изд. Економ. Бюро Полт. губернского земства, 1901. — 118 с.

24. Ливеровский Ю. А. Василий Васильевич Докучаев // Люди русской науки. Очерки о выдающихся деятелях естествознания и техники. Биология. Медицина. Сельскохозяйственные науки / Под ред. И. В. Кузнецова. М.: Гос. изд-во физико-математ. лит-ры, 1963. — С. 728–747.

25. Лист С. П. Ляліна до С. А. Кигим від 20.04.1988 р. // НА ПКМ. — Спр. П. 01 — 118. — Арк. 1.

26. Лист В. І. Тарнавської до Ф. Ю. Левінсона-Лессінга від 29.07.1891 р. // Ф ПКМ. — Инв. № НГ. 4241/2.

27. Там само. — Ф ПКМ. — Инв. № НГ. 4241/1.

28. Там само. — Ф ПКМ. — Инв. № НГ. 4241/4.

29. Литвинова М. Д. В. В. Докучаев і Полтавський краєзнавчий музей. — НА ПКМ. — Спр. П. 01.-35. — Арк. 6, 7.

30. Душакова А. Н., Евселевский А. И. Улицами старого Кременчуга. — К.: Техніка, 1997. — 152 с.

31. Мокляк В. Подорож до Нових Санжар // Край. — 2005. — № 19 (25). — С. 4.

32. Муха В., Помогайбо В., Самородов В. Дружба геніїв // Комсомолец Полтавщины. — 1988. — 1 березня. — № 26. — С. 3.

33. [Олеховский М. А.] Полтавский земский Естественно-Исторический Музей // Перепечатано из Отчета Полтавской губернской земской управы за 1891 год. — Полтава: Тип. Фришберга А., 1892. — 26 с.

34. Отчет о деятельности Полтавского сельско-хозяйственного общества за 1886-1887 год. (Доклад Правления годичному Собранию Общества). — Полтава: Тип. наслед. Н. Пигуренко, 1887. — 22 с.

35. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1899 г. — Полтава: Тип. Фришберга А., 1900. — 114 с.

36. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1903 г. — Полтава: Тип. Фришберга А., 1904. — Вып. 1. — 175 с.

37. Польовий щоденник відділу природи ПКМ. — НА ПКМ. — Спр. П. 02 — 173. — Арк. 18 зв.

38. Там само. — Арк. 18 зв.

39. Там само. — Арк. 19.

40. Там само. — Арк. 35.

41. Там само. — Арк. 46.

42. Польинов Б. Б., Крупеников И. А., Крупеников Л. А. Василий Васильевич Докучаев. — М.: Изд-во АН СССР, 1956 — 278 С.

43. Поспелов С. Коли слово стає ділом // Комсомолец Полтавщины. — 1989. — 28 грудня. — С. 7.

44. Скрипчик М. Пояснювальна записка до плану будинку та генерального плану садиби І. І. Измайловського у Нових Санжарах. — Ф ПКМ. — Инв. № НД. П. 408.

45. Труды Третьяго агрономического совещания (17, 18, 21 февраля 1903 года). — Полтава: Типо-Литограф. М. А. Старожицкаго, 1904. — 178 с.

46. Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб.: Тип. И. А. Ефрона, 1901. — Т. XXXII. — С. 650 — 651.

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

Полтавський краєзнавчий музей

Вивчення експедицією В. В. Докучаєва південно-східної частини Полтавської губернії

Остання чверть минулого століття в діяльності Полтавського губернского земства характеризується проведенням широкомасштабних комплексних програм з вивчення території губернії. Перш за все, це програми, направлені на перспективний розвиток краю, оскільки реалізація їх могла всебічно слугувати розвитку господарства.

Однією з найважливіших програм, реалізацію якої розпочали земські діячі, стало вивчення природних ресурсів губернії. Перше дослідження, яке було розпочато, це вивчення геологічної будови Полтавщини. Для його реалізації запросили магістра геології і міне-

ралогії Харківського університету Олександра Васильовича Гурова. За період з 1883 до 1884 р. ним було проведено детальне геологічне обстеження Полтавської губернії. Результат цієї праці фундаментальне дослідження «Геологическое описание Полтавской губернии» побачило світ 1888 року (1).

Наступна вражаюча своїми масштабами праця була проведена майже відразу після досліджень О. В. Гурова. Наслідуючи приклад Нижньоновгородської губернії, де в 1882 – 1887 рр. професором В. В. Докучаєвим проводилося обстеження ґрунтів (2, С. 899), Полтавське губернське земство запрошує вченого до співпраці. Така діяльність розпочала свою діяльність Полтавська комплексна експедиція. До її складу ввійшло багато відомих згодом учених – Ф. Лінссон-Лессінг, К. Глінка, В. Вернадський, П. Отоцький, А. Краснов та інші. Результатом досліджень стали шістьнадцять томів «Материалов к оценке земель Полтавской губернии».

Під час обстеження території Полтавщини використовувався розроблений і апробований у Нижньоновгородській губернії план досліджень (5, С. 111). Основне завдання, що ставилося перед дослідженням, це «Головним чином, вивчення природної правоздатності ґрунтів, інакше – найближче наукове знайомство з їх родними позитивними якостями та недоліками» (5, с. 111). За кожним із учасників експедиції було закріплено повіт або два. Так, обстеження Полтавського повіту проводив О. С. Георгієвський, Кобеляцького – О. Р. Ферхмін, Костянтиноградського – Б. К. Переленов. Основні напрямки, за якими проводилося вивчення повітів це орогідрографія, геологічна будова, ґрунти. Обстеження здійснювалися по водорозділах рік. Для Полтавського повіту це правий берег Ворскли, водорозділи Ворскла – Говтва, Говтва – Псел; Кобеляцького – Псел – Ворскла, Ворскла – Оріль; Костянтиноградського – Орчик – Берестова, Орчик – Ворскла, Оріль – Берестова.

Автори кожного звіту на його початку приводили загальні відомості про геологічне положення регіону, вказували на його географічні довготу і широту, сусідні повіти, перераховували усі водні артерії з короткою характеристикою їх берегів та водорозділів. Сюди ж було винесено список пунктів над рівнем Балтійського моря

показом їх висот. У Полтавському повіті таких налічувалося 83, Кобеляцькому – 126, у Костянтиноградському вказувалися лише окремі висоти. Згідно текстових даних було обстежено 366 населених пунктів (у т. ч. в Полтавському повіті 113, Кобеляцькому – 99, Костянтиноградському 154).

Авторами детально описувалась місцевість, подавалась характеристика ґрунтів. Для більш повного висвітлення проблеми на високому професійному рівні було зроблено хімічний аналіз великої кількості зразків ґрунтів. До їх проведення залучалися як вихідці зі складу експедиції, так і незалежні висококваліфіковані дослідники. Публікація отриманих результатів разом з показом масивності чорнозему була надзвичайно важливою подією, яка мала значення для розвитку сільського господарства губернії. Одначасно автори викладали короткі відомості про геологію повітів, але ця тема виглядала другорядною, оскільки експедиція не ставила перед собою завдання повного геологічного опису бо це вже було зроблено О. В. Гуровим (1).

Обстежуючи ґрунти, учасники експедиції вийшли далеко за межі поставленого перед ними завдання. Так, у багатьох звітах було подано відомості про історичне минуле краю, тобто його археологічні пам'ятки. Зазначались місцезнаходження курганів, майданів, городищ, подавалися їх плани, рідше фотознімки. В багатьох випадках кургани виконували роль географічних орієнтирів. У звіті про обстеження Кобеляцького повіту були вказані місця знахідок крем'яних наконечників стріл біля села Переволочна на Чичериній горі та біля хуторів Петренкове і Шалікове (3, с. 96), біля хутора Миколаївка вказувалася могила Капканцева, а на паралелі села Бригадирівки – могили Бузинова й Петрашова (3, с. 18). У звіті про обстеження Костянтиноградського повіту згадувались поодинокі сторожові кургани та залишки укріплень Української лінії (4, с. 96).

Надзвичайно цікавими і цінними є відомості про палеонтологічні знахідки. Перш за все, це найрізноманітніші молюски, а також залишки кісток мамонта, оленя, первісного бика тура.

Таким чином, аналізуючи лише три звіти – по Полтавському, Кобеляцькому та Костянтиноградському повітах можна зробити

висновок, що ці дослідження містять у собі відомості не лише з проблем ґрунтознавства, а й з інших питань, які до першочергових завдань не відносились. На нашу думку, це лише підвищило значимість здійснених досліджень, цінність яких на сьогодні не лише не втрачена, а навіть збільшується з часом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуров А. В. Геологическое описание Полтавской губернии: Отчет Полтавскому губернскому земству. — Харьков, 1888- 388 с.
2. Докучаев (Василий Васильевич) // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб.: Типо-литогр. И. А. Ефрон, 1893. — Т. X (20-й полутом). — С. 899.
3. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Типограф. Е. Евдокимова, 1891. — Т. VIII: Кобелякский уезд. — 178 с.
4. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Типограф. Е. Евдокимова, 1891. — Т. VIII: Константиноградский уезд. — 120 с.
5. Материалы к оценке земель Полтавской губернии: Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Типограф. Е. Евдокимова, 1894. — Т. XVI: Оро-гидрография, геология, почва, климат, флора Полтавской губернии. — 513 с.

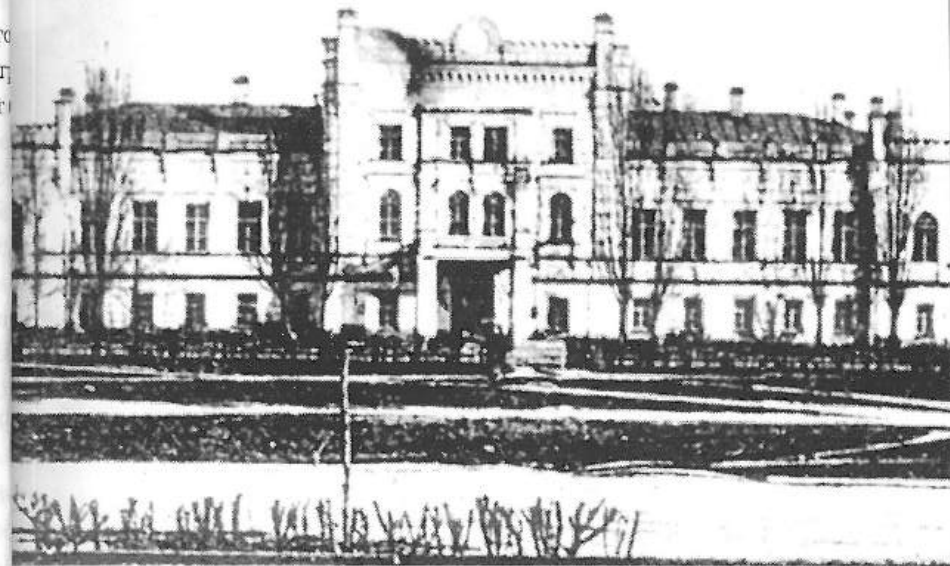
Полтавське губернське земство — ініціатор експедиції В. В. Докучаєва з дослідження ґрунтів

В. В. Докучаєв за часи його співпраці з земством.

О. В. Заленський, голова Полтавського губернського земства — ініціатор Полтавської експедиції В. В. Докучаєва.

Будівля Полтавського губернського земства. Кінець XIX ст.

В. В. ДОКУЧАЄВ

*Василь Васильович Докучаєв
і його учні — учасники
експедиції з вивчення ґрунтів
Полтавської губернії*

В. К. АГАФОНОВ

М. П. АДАМОВ

В. Д. БАТЮШКОВ

С. К. БОГУШЕВСЬКИЙ

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ

І. П. ВИДРІН

К. Д. ГЛІНКА

П. А. ЗЕМЯТЧЕНСЬКИЙ

А. М. КРАСНОВ

Ф. Ю. ЛЕВІНСОН-
ЛЕССІНГ

П. В. ОТОЦЬКИЙ

Г. І. ТАНФІЛЬЄВ

А. Р. ФЕРХМІН

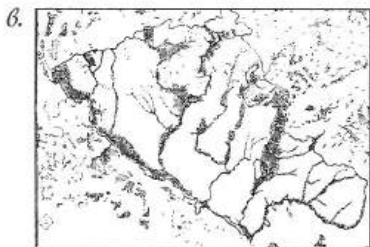

М. І. ШЕШУКОВ

Головні напрацювання Полтавської експедиції В. В. Докучаєва.

К а р т и

а) льодових відкладень, б) ґрунтів,
в) давніх лісів.

Полтавський краєзнавчий музей, заснований В. В. Докучаєвим 1891 р. Архітектор В. Кричевський. Стиль український модерн, споруджено в 1903—1908 рр.)

Звіти Полтавської експедиції В. В. Докучаєва землі (16 томів).

Нові Санжари — штаб-квартира Полтавської експедиції

На веранді хати у Нових Санжарах у 1891 р. (зліва направо): Ганна Єгорівна Докучаєва; Антоніна Іванівна Воробйова, Варвара Іполітівна Тарнавська.

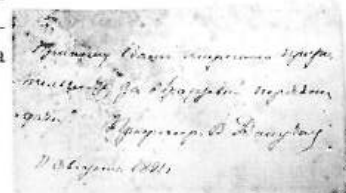
Унікальний експонат з експозиції Полтавського краєзнавчого музею — годинник В. В. Докучаєва.

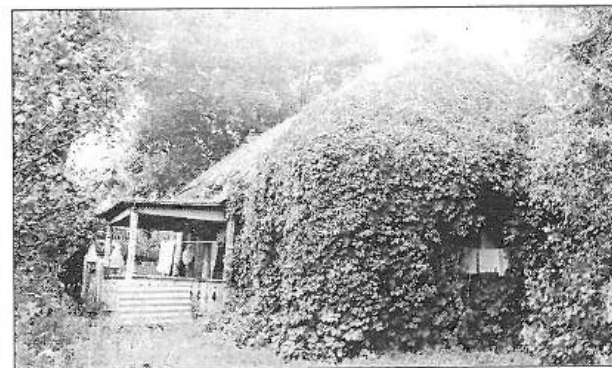
Г. Е. Докучаєва (уродж. Сінклер)

В. В. Докучаєв (1895 р.)

Візитка В. В. Докучаєва з подякою власнику будинку в Н. Санжарах І. В. Півню.

Будинок в Нових Санжарах, в якому містилася штаб-квартира експедиції В. В. Докучаєва.

Скульптура В. В. Докучаєва з експозиції музею (автор-скульптор О. М. Черницький).

Головне дітище В. В. Докучаєва на Полтавщині — Полтавський краєзнавчий музей (Природничо-історичний музей Полтавського губернського земств

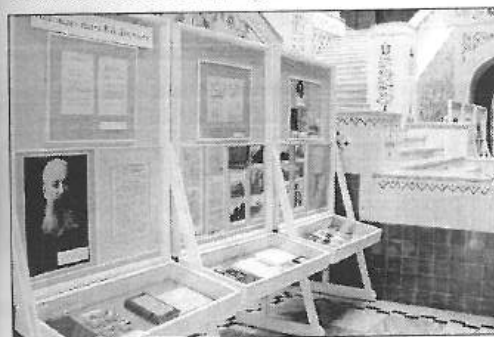

Копія рельєфної карти Полтавської губернії складена гіпсометричною картою О. А. Доло та картою ґрунтів — Докучаєвською експозицією музею

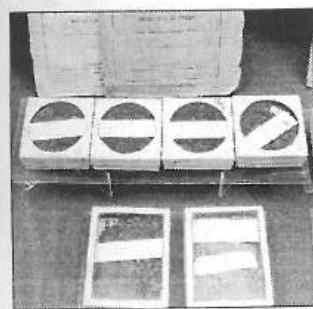
Будинок, в якому у вересні 1891 р. було відкрито музей (нині приміщення дитячої художньої школи).

Експозиція відділу природи музею, присвячена діяльності В. В. Докучаєва та його Полтавської експедиції.

Експозиція виставки, присвяченої 160-річчю від дня народження В. В. Докучаєва.

Зразки ґрунтів, зібрані В. В. Докучаєвим і його учнями на Полтавщині.

товариства ґрунтознавців. 1983 р.

Рятівники колекції ґрунтів Полтавщини — професор і студенти Полтавського сільсько-господарського інституту.

Професор М. Я. Гетта.

Студент Олег Бібіков.

Студент Іван Кробка.

Пам'ятна ювілейна медаль до 100-річчя виходу книги В. В. Докучаєва «Російський чернозем» — відзнака Полтавському краєзнавчому музею від президії Всесоюзного товариства ґрунтознавців. 1983 р.

В. В. Докучаєв і Полтавське дослідне поле Полтавська сільськогосподарська дослідна станція

Директори
Дослідного
поля,
з якими
співпрацював
В. В. Докучаєв:

Б. П. ЧЕРЕПАХІН

В. М. ДЬЯКОВ

Ю. Ю. СОКОЛОВСЬКИЙ

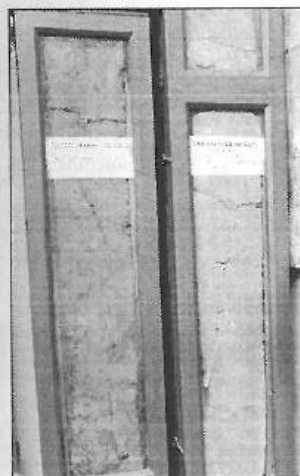
С. Ф. ТРЕТЬЯКОВ

Головний корпус станції, теперішнього Полтавського інституту Аграрного промислового виробництва ім. М. І. Вавилова Української академії аграрних наук і меморіальна дошка на ньому на честь В. В. Докучаєва та інших видатних аграріїв.

ПОЛТАВСКАЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ
ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ - ПЕРВІЙ В СІ
ПОСТОЯННО ДІЮЩИЙСЯ ОБ'ЄКТ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕБНО-
ОСНОВАНА В 1884 ГОДУ
ПО ІНІЦІАТИВІ ПОЛТАВСЬКОГО
ОБЩЕСТВА СЕЛЬСЬКОГО ХОЗЯЙСТВА
ПРИ УЧАСТІ ПОЛТАВСЬКОГО
ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМЛЕВЛАДЦА
В РАЗРАБОТКІ ПРОГРАММИ
ДІЯЛЬНОСТІ СТАНЦІЇ
І ПРОВЕДЕННІ ІСЛІДОВАНЬ
ПРИЙМАЛИ УЧАСТІ:
ВЕРНАДСКИЙ В. И.
ДОКУЧАЕВ В. В.
ЗАЙКЕВИЧ А. Е.
ИЗМАИЛЬСКИЙ А. А.
КОСТЫЧЕВ П. А.
СТЕБУТ И. А.

Докучаєвські
реліквії
в музеї
історії станції

Моноліт ґрунту
(фото друкуються вперше)

Ґрунтова карта Полтавської губернії
(фото друкуються вперше)

Полтавці з оточення В. В. Докучаєва

Віце-Президент Полтавського сільськогосподарського Товариства — О. О. Ізмайльський.

Президент Полтавського сільськогосподарського Товариства — Д. К. Квітка.

Завідуючий природничо-історичним музеєм Полтавського губерньського земства — М. О. Олеховський.

Губерньський агроном П. М. Дубровський.

Вчений-орнітолог М. І. Гавриленко.

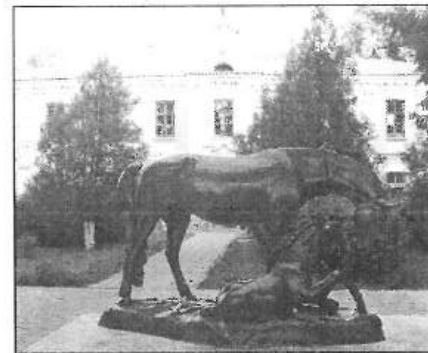

Куточок Полтави кінця XIX ст. Міський сад.

Докучаєвські місця на Полтавщині

Будинок у Полтаві по вул. Пушкіна, 109 (сучасний вигляд), в якому В. В. Докучаєв був у гостях у М. О. Олеховського.

Центральна садиба Дібрівського конезаводу на Миргородщині.

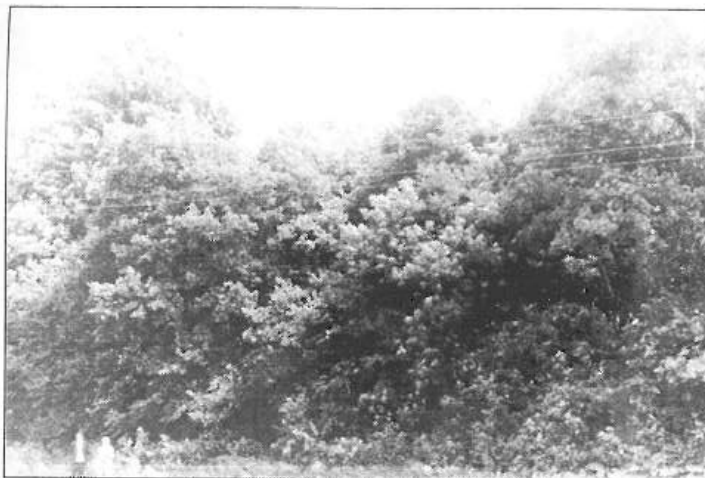
Меморіальна дошка на честь перебування в Кременчуці В. В. Докучаєва та В. В. Вернадського (колишній готель «Вікторія»).

Маєток князя В. С. Кочубея в Диканці, де бував В. В. Докучаєв.

Кочубеївські дуби під Диканькою.

Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення — лісо-смуга О. О. Ізмаїльського (Диканський район).

Сучасний вигляд ділянки перелугу, на якій відбирав зразки ґрунту В. В. Докучаєв (м. Полтава, територія Полтавського інституту АПВ ім. М. І. Вавилова УААН).

Розділ 2.

Виктор Самородов

Полтавская государственная
аграрная академия

Елена Котлик

Полтавський краєведческий музей

В. В. Докучаєв и А. А. Измаильский: Полтавой связанные судьбы

«Глубокий след оставлен теми днями ...»

Генрих Ибсен.

Анализируя итоги Полтавской экспедиции В. В. Докучаева, 120-летие которой исполняется в 2008 году, приходим к выводу, то она была важна не только своими результатами в разных областях знаний и культуры. Огромное место в ее осуществлении и начимости занимают нравственно-духовные начала. Среди них на первое место следует поставить завязавшуюся дружбу между деятельным организатором науки, основателем генетического почвоведения Василием Васильевичем Докучаевым (1846–1903), и агрономом-практиком, умелым и разносторонним исследователем, натуралистом Александром Алексеевичем Измаильским (1851–1914) (5,6).

Первое их знакомство, произошедшее летом 1888 года, переросло в тесную дружбу и совместную работу, сыграло огромную роль в становлении степного земледелия, взаимно обогатило друг друга новыми идеями и методами исследований, укрепило духовно и морально. Для подтверждения этого приведем два красноречивых факта, хотя и в биографии В. В. Докучаева и в жизненной летописи А. А. Измаильского их значительно больше.

Известно, что в рабочем кабинете А. А. Измаильского в Дьячковых почв в зависимости от их культурного состояния (1,2,6). Провисели только три портрета: С. А. Усова, Н. Н. Неручева и В. В. Докучаева. А. А. Измаильский в это время на хуторе Дьячково вблизи кучаева. Так как именно этих лиц скупой на сентиментальности Диканьки. Свой небольшой рабочий кабинет он превратил в свою похвалу Александр Алексеевич называл учителями жизни, будучи своеобразную лабораторию, в которой по вечерам, а не редко даже заннмим им своим духовным и профессиональным становлением (по ночам с увлечением отдавался научной работе. Как он писал в

В свою очередь, осторожный в выборе соратников, а тем более одним из писем В. В. Докучаеву, для него «... материальная сторона друзей В. В. Докучаев, считал А. А. Измаильского своим «дорогим делом» вопрос третьестепенный, «Великое дело — по душе за-полтавским другом» (5, с. 260), «одним из лучших своих друзей» — для меня это все». (5, с. 306). Поэтому не удивительно, (5, с. 317), «старым приятелем» (5, с. 266), «старым дорогим знакомым» при интенсивном темпе работы, физической и интеллек-мым» и даже учеником (хоть в полном понимании этого слова А. А. Измаильскому, по его собственной оцен-Измаильский у В. В. Докучаева никогда не учился) (5, с. 325). Вскоре, пришлось «отдыхать» за наукой лишь тогда, когда другие от-ще же, лучшим свидетельством творческой дружбы В. В. Докучаева были уже без кавычек, т. е. ночью. Много занимаясь исследова-ва и А. А. Измаильского является их эпистолярное наследие, охняями, часто и тяжело болея, он успевал руководить крупным и тывающее двенадцатилетний период (1888-1900) — довольно многоотраслевым хозяйством. Уже в это время у него зароди-тельный отрезок времени в сравнительно короткой жизни эти мысли о роли структуры почвы и глубокой качественной ее людей, классиков аграрной науки (5).

Для Василия Васильевича это были годы чрезвычайной по-обработке в деле борьбы с засухой (3). А. А. Измаильский актив-пряжению и результативности работы. В период с 1888 по 1894 он участвовал в работе Полтавского сельскохозяйственного об-щества и вскоре даже стал его вице-президентом. Доклады и вы-он вместе со своими учениками осуществил естественно-исторические исследования Александра Алексеевича на заседаниях Общества при-ческое обследование Полтавской губернии; издал 16 томов «Материалы к себе пристальное внимание слушателей, вызывали дис-териалов Полтавской экспедиции» с почвенной, гилсометрической дискуссией и даже горячие споры (5).

Поэтому не удивительно, что уже в первый год Полтавской эк-кой и другими картами; основал в Полтаве Естественно-исторической экспедиции В. В. Докучаев решил познакомиться с А. А. Измаильс-ческий музей; создал почвенную комиссию при Вольном экономическом обществе; в 1889 г. участвовал во всемирной выставке в Париже, где ему как составителю «Коллекции русских почв» был присужден орден за заслуги по земледелию (6).

Что же до А. А. Измаильского, то он с 1883 года занимал должность управляющего имением Песчано-Балясное, имевшим площадь 9.000* десятин, принадлежащих князю В. С. Кочубею (1,3). Имение находилось в совершенно запущенном и разоренном виде, и Александру Алексеевичу пришлось немало поработать по приведению его в образцовое состояние. Хозяйственные работы было так много, что первые три года А. А. Измаильский не смог заниматься привлекавшими его исследованиями. Но уже в 1886 г. он возобновил свои опыты по изучению влажности степей

* 1 десятина = 1,09 га

Измаильского по борьбе с засухой, дал ему ценные советы по постановке дальнейших работ и по обработке уже собранных многочисленных ценных материалов, снабжал новой научной литературой и периодикой (3,4).

Все это быстро сблизило этих деятельных и бескомпромиссных людей, что так красноречиво отметил один из их современников, сожалению, пожелавший остаться неизвестным: «Оба крупные, сильные, дерзновенные в начинаниях, связанные любовью к русской природе и ненавистью к «болтовне» и «фантазиям», хотя сами немножко фантазеры, они, по-видимому, быстро сходятся в конце восьмидесятых годов. С тех пор Докучаев всегда делится с Измаильским своими мечтами, планами, делами личными ...» (1, с. 106).

Духовную близость А. А. Измаильского с В. В. Докучаевым чудесно передают слова самого Василия Васильевича, адресованные своему полтавскому другу в письме от 20 мая 1892 г.: «... людей волей, энергией и знанием дела совсем не так много, как кажется первого раза, а людей, готовых бескорыстно служить России и видящих немного дальше своего носа, еще меньше» (5, с. 285). Это слова лучшая филигранная характеристика жизненного кредо как самого В. В. Докучаева, так собственно, и А. А. Измаильского. Логично, что среди своего полтавского окружения В. В. Докучаев выделял именно А. А. Измаильского. Этому способствовала и целенаправленная деятельность Александра Алексеевича по изучению степных чернозёмов, и то, что Василий Васильевич ясно представлял себе кадровый состав аграриев России того времени, о чём свидетельствуют такие строчки из его письма А. А. Измаильскому в ноябре 1891 года: «Несчастное наше сельское хозяйство: ни людей науки, ни знатоков учебного дела, ни людей практики. Исключения все наперечет и торчат, как оазисы в Сахаре!» (5, с. 272). Что же до Полтавщины, то именно А. А. Измаильский представлялся В. В. Докучаеву таким «оазисом».

Вот почему в течение первого лета своих полтавских работ В. В. Докучаев проявил особый интерес к некоторым специальным вопросам, из которых прежде всего следует упомянуть вопрос о так называемых «степных блюдцах», т. е. небольших плоских блюдцеобразных понижениях, местами достигающих большого распро-

странения в чернозёмных степях (5). Особенно много таких «блюдцев» было в окрестностях хутора Дьячково, где они по словам В. В. Докучаева, «пестрили здесь степь (в общем, совершенно ровную), как оспа лицо». Предполагая, что эти блюдца должны играть некоторую роль в режиме влажности степи, Василий Васильевич убеждается в тоже время в невозможности удовлетворительного решения этого вопроса путем экспедиционного их обследования. Он приходит к выводу, что стационарные наблюдения, осуществлённые А. А. Измаильским, являются особенно ценными. В. В. Докучаев делится с ним своими соображениями, и с этого момента начинается их длительная совместная работа по изучению режима влажности степей (5).

Уже первые письма В. В. Докучаева и А. А. Измаильского показывают, как помогали друг другу эти исследователи, как они дополняли один другого и как много для развития агрономии дало такое сотрудничество (5). В письме от 27 ноября 1891 г. В. В. Докучаев пишет А. А. Измаильскому: «...Нельзя ли будет воспользоваться настоящей зимой и будущей весной, чтобы, во-первых, измерить толщину снежного покрова в воронках и на ровной степи и, во-вторых, сфотографировать воронки, когда они будут наполнены водой? Было бы в высшей степени поучительно, если бы сделать еще разрез воронки, полузаплавившей на старопашне. Нынешней зимой и будущим летом я намерен составить две работы: а) сводный выпуск по Полтавской губернии и б) реставрировать степи. И в той и другой работе окрестности Дьячково и Диканьки будут играть видную роль» (5, с. 273-274).

В письме от 22 декабря 1891 г. В. В. Докучаев сообщает А. А. Измаильскому: «Я усиленно работаю над полтавскими отчетами и надеюсь напечатать все уезды к концу мая. Еще раз позволяю себе усерднейше просить Вас сделать: а) измерение снежного покрова в степи и в воронках и б) фотографировать последние, когда они наполнятся водой будущей весной. Эти данные весьма важны для правильной реставрации степей, что я намерен сделать в общем сводном выпуске своих отчетов» (5, с. 275).

В ответ на эту просьбу А. А. Измаильский в письме от 24 марта 1892 г. информирует Василия Васильевича о следующем: «Наконец-

то кое-как снял воронки, результаты этой мало удачной съемки при сем прилагаю. Одновременно посылаю образцы почвы, взятой при рытье колодцев в Дьячкове и Жуках. Свое описание этих слоев постараюсь Вам доставить возможно в скором времени» (5, с. 278).

«Спешу принести Вам искреннюю признательность за фотографии воронок; как было бы хорошо, если бы иметь еще фотографии типичных степных курганов и стада дроф! Все это могло бы быть прекрасной иллюстрацией для последнего выпуска» — пишет В. В. Докучаев в письме к А. А. Измаильскому от 30 марта 1892 года (5, с. 280).

Как известно, в 1892 году В. В. Докучаев издал отдельной книгой свою классическую работу «Наши степи прежде и теперь», в которой он «реставрировал степи». Весь доход от этого издания поступил на пользу пострадавших от засухи в 1891—1892 гг. голодающих крестьян. В 1893 году В. В. Докучаеву предстояло закончить все отчеты Полтавскому земству по исследованию почв губернии и в этом же году, несмотря на все дела и заботы, Василий Васильевич собирает почвенную коллекцию и отправляет, сопровождая описанием, переведенным на английский язык, для демонстрации на Всемирную Колумбову выставку в Чикаго. В этом отношении опыт у него уже был и коллекция была составлена и монтирована так же, как это было в Париже, с добавлением лишь экспонатов по Полтавской губернии.

При этом следует отметить, что о своем желании показать полтавские черноземы еще на Парижской выставке он писал в письме к А. А. Измаильскому 8 февраля 1889 года: «Я посылаю на всемирную Парижскую выставку обширную коллекцию почв, разрезной карт и пр. Как было бы поучительно для иностранцев, если бы послать в Париж цилиндр вашего чернозема в натуре» (5, с. 249).

Еще более настойчиво и в высшей степени дружески В. В. Докучаев приглашает А. А. Измаильского к участию в Парижской выставке. В письме от 24 октября 1898 года он пишет ему: «... не пожелаете ли Вы, должным образом сократив Вашу известную работу и снабдив её профилями, разрезами, photographиями и картами представить на Всемирную выставку в Париже? Я ручаюсь за один из первых наград» (5, с. 333). При этом В. В. Докучаев считал, что вместе с А. А. Измаильским следует не только выставить свои работы, но и отправиться в Париж (5).

В. В. Докучаев придавал большое значение популяризации работ А. А. Измаильского, сожалел, что они совершенно неизвестны «для учёных Западной Европы. Ведь там о наших степях, и особенно о грунтовых водах степей, знают или очень мало, или ничего» (5, с. 339). Кроме этого В. В. Докучаев хотел видеть А. А. Измаильского среди участников отдела почвоведения Всемирной выставки в Париже в 1900 году. Тут он планировал разместить фотографии выдающихся учёных России, изучавших почвы. И в письме от 16 апреля 1900 года Василий Васильевич так об этом писал Александру Алексеевичу: «... нет ли у вас получше Вашей фотографии? Мне очень нужно для Парижа, где все истинные почвенники должны быть налицо» (5, с. 344). Нам не известно выполнил ли эту просьбу В. В. Докучаева А. А. Измаильский, а то, что на данной выставке был представлен экспонат, отображавший результаты его изобретательской деятельности «Буровой инструмент системы А. А. Измаильского», известно точно (5, с. 51). Следует отметить, что среди сочинений по почвоведению, гидрологии, геоботанике и агроэкологии на данной выставке экспонировался 1-й том (1893—1894 гг.) трудов А. А. Измаильского (5, с. 52).

С учётом изложенного уместно будет отметить, что именно В. В. Докучаев всё время отшлифовывал в А. А. Измаильском облик почвоведца, так-как Александр Алексеевич, по его собственному признанию, «тяготел к практической агрономии» (5, с. 307).

Что же до шефства со стороны В. В. Докучаева над А. А. Измаильским, как почвоведца, то оно началось с ноября 1888 года, именно в этот момент Василий Васильевич порекомендовал своего полтавского друга в члены Вольного экономического общества по его Почвенной комиссии. На одном из ее заседаний он обобщил материал исследований Александра Алексеевича и сделал интереснейшее сообщение о влиянии корней травянистых растений на структуру почвы (5, с. 85).

Вообще же, именно В. В. Докучаев, с присущей ему целенаправленностью и принципиальностью, в ряде публичных выступлений и статей первым обратил внимание научной общественности России

на значимость исследований А. А. Измаильского (4). Василий Васильевич относил работы А. А. Измаильского к наиболее ценным, иллюстрирующим закон постоянства соотношений между химией и физикой почв, особенно их строением и структурой (4). Именно В. В. Докучаеву принадлежит первенство в короткой, но самой ёмкой характеристике А. А. Измаильского как учёного: «... наш лучший знаток степной влаги» (4, с. 173). Особое значение для В. В. Докучаева имели труды А. А. Измаильского «Как высохла наша степь» (1892) и «Влажность почвы и грунтовая вода в связи с рельефом местности и культурным состоянием поверхности почвы» (1894).

Что до первой из упомянутых книг А. А. Измаильского, то в отношении её В. В. Докучаев оказался по настоящему ясновидцем: когда в письме к её автору 1 января 1894 г. отмечал: «... только пробежав Вашу работу, я нахожу её полной высокого научного, следовательно, и практического значения; в этой области Вы будете положительно новатором ...» (5, с. 302). Уже в 1937 году это предвидение Василия Васильевича полностью сбылось, указанная книга была переиздана в СССР в серии «Классики естествознания» и тем самым поставлена вровень с трудами самого В. В. Докучаева, а также П. А. Костычева и В. Р. Вильямса (6).

Аналитический ум В. В. Докучаева моментально оценил значимость второй книги А. А. Измаильского. В письме к нему от 2 апреля 1895 года Василий Васильевич писал: «Уважаемый и дорогой Александр Алексеевич, сердечно поздравляю Вас [...] с выходом в свет прекрасной книги, которая, нет сомнений, положила начало целому ряду новых работ по столь существенному и важному для России и науки вопросу, как влажность почв и грунтовые воды.

На пути из Новой Александрии в Петербург (почти двое суток) я прочёл Вашу книгу от доски до доски ... Вам же в сущности первому, принадлежит честь научно заглянуть в жизнь грунтовых вод. Кроме того, в книге затронута, а частью и решена масса и другие интереснейших вопросов.

Ввиду всего этого я решительно советую Вам подавать Вашу книгу в Академию наук на премию митрополита Макария или графа Толстого; условия этих премий я высылаю Вам.

Именно ввиду этого я и просил Вас выслать мне спешно в Петербург десяток-другой Вашей книги для раздачи академикам и некоторым другим учёным» (5, с. 319).

Таким образом, В. В. Докучаев инициировал выдвижение книги А. А. Измаильского «Влажность почвы и грунтовая вода в связи с рельефом местности и культурным состоянием поверхности почвы» на соискание высшей академической награды в тогдашней Российской империи – Макарьевской премии. Интересно, что первым этой премии в 1885 году был удостоен сам В. В. Докучаев за свою монографию «Русский чернозём» (6).

В 1897 году этой премией была отмечена упомянутая книга его друга и соратника А. А. Измаильского. Несколько ранее Вольное экономическое общество, Московское общество сельского хозяйства и Полтавское сельскохозяйственное общество присудило А. А. Измаильскому золотые медали за его теперь уже классический труд (6).

А. А. Измаильскому была дорога оценка его книги В. В. Докучаевым, в письме к нему от 24 апреля 1895 года, он писал: «... я очень рад, что такой знаток дела, как Вы находите имеющими значение некоторые мои положения в почвенно-геологическом отношении» (5, с. 320). Хотя в целом он считал присуждение ему Макарьевской премии заслугой В. В. Докучаева, так как данная книга «... оценена выше ее действительной стоимости» и что он является «... как бы должником русской науки, и, вероятно, неоплатным должником...» (5, с. 326). В этом весь А. А. Измаильский с его высокой нравственностью, принципиальностью и самоиронией. Незря ещё раньше, в мае 1892 года, он уверял В. В. Докучаева в том, что не заставит его за себя краснеть: «Работать я умею и люблю, а при помощи таких людей, как Вы, Василий Васильевич, не страшно взяться за работу и более крупную» (5, с. 282).

А предложений о том, чтобы вырваться из имени В. С. Кочубея заняться целенаправленной серьезной и ответственной работой, В. В. Докучаев делал А. А. Измаильскому достаточно мною на протяжении всей их творческой дружбы. Это касалось поста руководи-

дителя Ново-Александровского института сельского хозяйства и лесоводства; старшего помощника знаменитой «Особой экспедиции». При этом, по замыслу Василия Васильевича, А. А. Измаильский должен был в будущем возглавить её. Кроме этого В. В. Докучаев предложил А. А. Измаильскому подготовить и прочитать цикл лекций по агрономии, войти в члены редакционной коллегии организованного им журнала «Дневник натуралиста» (5, 6).

А. А. Измаильский искренне ценил дружеские отношения В. В. Докучаева. Не только он, но и все члены его семьи с благоговением относились к Василию Васильевичу. Для них он всегда был желанным и дорогим гостем как в Дьячково, так и в Полтаве (5).

Александр Алексеевич инициировал, чтобы старейшее и почтенное в России Полтавское сельскохозяйственное общество в 1890 году выразило В. В. Докучаеву «глубокую благодарность за труды...» по организации агрономической секции на VIII съезде русских естествоиспытателей и врачей в Петербурге (28.12.1889–7.1.1890) (5, с. 255). «То же сделано и в Харьковском обществе, куда Вас выберут почётным членом общества», писал он В. В. Докучаеву в 1890 году (5, с. 255).

Именно А. А. Измаильскому принадлежит деятельное участие в избрании В. В. Докучаева в 1892 году почётным членом Полтавского сельскохозяйственного общества.

Как большой практик, А. А. Измаильский давал В. В. Докучаеву ценные советы по организации полевых опытов, что так живо и воплощал в жизнь В. В. Докучаев.

Когда у Василия Васильевича случались материальные трудности, то он не решался обратиться ни к кому в своем окружении, а лишь к А. А. Измаильскому, который с радостью помогал ему в этом (5).

А. А. Измаильский не позволял усомниться в высокой порядочности и честности В. В. Докучаева, отбив все нападки, возникшие

осенью 1890 года в Полтавской земской управе относительно понорара по изданию трудов Полтавской экспедиции. Вот как к этому поводу писал сам А. А. Измаильский в письме к В. В. Докучаеву 30 ноября 1890 г.: «...эта мерзкая пакость меня возмутила, я даже и желательное в ней улучшение» (5, с. 343). Именно её Василий сегодня даже нездоров, — душа моя печальна. ... Ведь нельзя допустить бросать грязью в порядочных людей. Я же не успокоюсь, пока

не получу от Вас оружие, которым мог брошенным мне комом грязи им же замазать рот. Простите, что я наши шлетни не скрыл от Вас. Обидно за хороших людей...» (5, с. 263).

А. А. Измаильский делает В. В. Докучаеву множество дельных предложений по совершенствованию работы основанного Василием Васильевичем в Полтаве в 1891 году Естественно-исторического музея.

В свою очередь, В. В. Докучаев делился с А. А. Измаильским своими планами относительно своей давней сокровенной мечты — очерке, характеризующем природу Полтавщины. В одном из писем 1892 г. В. В. Докучаев, сообщая о том, что отчеты экспедиции

Полтавской губернии будут напечатаны в 16 томах, высказал А. А. Измаильскому такое предположение: «Но так как такими громоздкими книгами будет земцам трудно пользоваться, то я решил составить популярный очерк всей природы Полтавской губернии со всеми важными результатами наших исследований, — очерк листов в 5 объеме и хорошо иллюстрированный» (5, с. 279).

Но большая занятость и болезнь так и не дали возможности В. В. Докучаеву осуществить эту идею. Хотя 10 февраля 1900 г. он возвратился к этой мысли и писал А. А. Измаильскому: «Покончив со своими срочными отчётами (своевременно вышло их), я намерен теперь приступить к покрытию своего старого долга, именно

составлению «Популярного очерка природы Полтавщины», причем в основу будут положены «Наши степи». Как было бы хорошо, если бы Вы взяли

составить для этого очерка небольшую статью о характере залегания и жизни почвенных и грунтовых вод Дьячкова! Статья должна быть снабжена разрезами, профилями

пр. Это еще более способствовало бы распространению Ваших идей». (5, с. 341)

4 марта 1900 года В. В. Докучаев снова пишет А. А. Измаильскому: «Составляя популярный очерк природы Полтавщины, я ещё раз прочел Вашу буквально превосходную статью «Кормовая площадь» (5, с. 343). Именно её Василий использовал для написания упомянутого очерка. Однако закончить его ему не удалось.

В 1900 году он тяжело заболел, и его научная деятельность, также переписка с А. А. Измаильским прервалась.

С 1900 по 1903 год Докучаев дважды находился в больнице в тяжелом состоянии, а 8 ноября 1903 г. умер.

Очерк по природе Полтавской губернии так и не был издан, в Санкт-Петербургском отделении архива РАН есть дело № 10 за 1896, 1900 гг. под названием «Материалы по печатанию популярного очерка природы Полтавской губернии», в котором сохраняется смета расходов по изданию очерка, письмо председателя Полтавской земской управы П. Д. Шкляревича, счета типографских фирм. Всё это свидетельствует о большой заинтересованности полтавчан в том, чтобы упомянутое издание увидело свет.

Таким образом, связанная Полтавой почти 120 лет назад дружба двух выдающихся граждан и исследователей — В. В. Докучаева и А. А. Измаильского — не только взаимно обогатила их жизнь, она отложила неизгладимый отпечаток на развитие аграрной науки, практики и также культуры. Магия их далёкого творчества не стерлась, она и сегодня востребована и современна!

БИБЛИОГРАФИЯ

1. А. А. Измаильский: некролог // Почвоведение. — 1916. — № 3. — С. 106.
2. В. Н. Д. Памяти А. А. Измаильского // Хуторянин. — 1915. — № 15. — С. 343.
3. Гриб М. І. Що зробив для розвитку землеробства полтавського краю О. О. Измаильський? // Наш рідний край. — Вип. восьмий. — Полтава, 1999. — С. 3-7.
4. В. В. Докучаев. Сочинения. — Т. УП. Статьи и доклады. Организация сельского хозяйства в России. Популярные лекции 1880-1900. — И.: Изд-во АН СССР, 1953. — 504 с.
5. Докучаев В. В. Сочинения. — Т. VIII. Работы и выступления. Переписка. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — 556 с.
6. Компанеев М. К. Ученые — агрономы России (Из истории агрономической науки). — М.: «Колос», 1971. — 183 с.

Професор Андрій Краснов у контексті Полтавської експедиції В. В. Докучаєва

Василя Васильовича Докучаєва по праву вважають піонером Росії з проведення класичних комплексних природничо-історичних і територіальних досліджень.

Красномовним підтвердженням цього стали очолювані вченим експедиції: Нижньоновгородська (1882—1886), Полтавська (1888—1894) та «Особлива експедиція» Лісового департаменту (1892—1897). До їх складу входили не лише ґрунтознавці, мінералоги, геологи, а й ботаніки, кліматологи, хіміки, географи, лісоводи. Таке вдале поєднання спеціалістів сприяло дослідженню генетичного зв'язку явищ природи і всебічному вивченню біогеоценозів.

Географічний напрям розвитку російської геоботаніки, започаткований В. В. Докучаєвим, продовжили його учні, активні учасники експедицій: А. М. Краснов, Г. І. Танфільєв, Г. М. Висоцький.

Спільна праця з Учителем дала їм багатий фактичний матеріал з характеристики рослинного покриву степів, прищепила докучаєвське розуміння складного процесу ґрунтоутворення і ролі рослинності в цьому процесі. І як наслідок, праці цих ботаніків стали основою класичної спадщини з геоботанічного вивчення степів.

Особливо ретельно притримувався засвоєних принципів і в подальшому творчо їх розвивав Андрій Миколайович Краснов (27.10. (8.11.) 1862 — 19.12.1914 (01.01.1915)). Він навчався в Петербурзькому університеті у В. В. Докучаєва, А. М. Бекетова, Д. І. Менделєєва, О. В. Советова. Саме це вплинуло, а головне, кардинально визначило різносторонню підготовку і широке коло наукових інтересів

майбутнього вченого. Близький друг і однокурсник А. М. Краснова Володимир Вернадський у своїх спогадах згадував: «Новим і значним фактором університетського життя Андрія Миколайовича була рання причетність його до наукової роботи...» (1, с. 330).

З юних років А. М. Краснов виявляв пристрасть до далеких мандрів. Ще студентом він взяв участь у Нижньоновгородській експедиції В. В. Докучаєва, самостійно вивчав рослинність Алтаю, разом з І. В. Мушкетовим досліджував Прикаспійську напівпустелю. У 1886 році за кошти Російського Географічного товариства їздив до Центрального Тянь-Шаню. Підсумком тянь-шаньської експедиції А. М. Краснова стала його магістерська дисертація «Досвід історії розвитку флори південної частини Східного Тянь-Шаню» (1888 р.), яка вважається справжнім класичним ботаніко-географічним дослідженням.

У відгуку про молодого вченого скупий на похвалу В. В. Докучаєв пише: «Особисто я дивлюся на геоботанічні праці Краснова так: за глибиною, широтою і цілісністю постановки геоботанічних питань ... у Краснова немає суперників у Росії» (2, с. 59).

Похвальний відгук вчителя допоміг А. М. Краснову отримати посаду професора географії в Харківському університеті. 1889 року він переїздить до Харкова. Тут Андрій Миколайович створює при університеті кафедру географії і очолює її понад два десятиліття. Викладання в університеті вчений поєднує з напруженою дослідницькою роботою та щорічними тривалими експедиціями.

Ще на початку 1889 року В. В. Докучаєв запросив його приєднатися до експедиції з вивчення ґрунтів Полтавської губернії. Отримавши згоду А. М. Краснова, Василь Васильович у листі від 8 березня 1889 р. пише своєму другу, віце-президенту Полтавського сільськогосподарського товариства О. О. Ізмаїльському: «Одним із ботаніків стане чудовий Краснов, цими днями магістр, а можливо, і доктор ботаніки. Запевняю Вас, якщо не перешкодить нездоров'я, то дослідження Полтавської губернії буде зроблено чисто» (5, с. 251). Чимало зусиль приклав В. В. Докучаєв, щоб переконати Полтавську губернську земську управу у необхідності виділення додаткового фінансування на геоботанічні дослідження губернії. Управа асигнувала лише 400 карбованців для вивчення Полтавсько-

го, Кобеляцького, Лубенського і Хорольського повітів (5, с. 250). Спонсорами решти необхідної суми виступили великі землевласники Полтавщини князі Кочубеї, саме за це А. М. Краснов провів геоботанічні дослідження їх володінь у Диканьці.

У порівнянні з іншими губерніями Росії Полтавська в ботанічному відношенні була більш-менш вивчена. Відомості про її флору містилися в працях М. І. Арандаренка, П. С. Роговича, І. Ф. Шмальгаузена, В. Монтрезора, В. М. Черняєва та інших. Проте до А. М. Краснова всі дослідження велись систематиками і флористами, він же поставив собі за мету провести геоботанічне та ботаніко-географічне вивчення Полтавської губернії, паралельно поповнюючи відомості про флористичне багатство краю.

Починаючи з середини весни, та майже до кінця літа 1889 року А. М. Краснов обстежував Полтавський, Кобеляцький, Хорольський і Лубенський повіти, а навесні наступного року разом із своїм помічником Н. О. Левицьким, випускником Харківського університету — Костянтиноградський, Кременчуцький, Переяславський, Прилуцький, частково Золотоніський, Роменський та Миргородський повіти. Решту території обстежував Н. О. Левицький. З результатами своїх геоботанічних досліджень А. М. Краснов виступив 7 січня 1891 р. на засіданні Ґрунтової комісії, створеної при Першому відділенні Вільного економічного товариства (5, с. 95). В обговоренні доповіді брав участь голова комісії В. В. Докучаєв. Попередні результати роботи були видані Харківським товариством дослідників природи 1891 р. (6). Детальний ботаніко-географічний начерк Полтавської губернії було надруковано у 1894 р. (7).

Ботанічні дослідження А. М. Краснова стали доповненням до ґрунтових досліджень професора В. В. Докучаєва і мали за мету охарактеризувати рослинність як одного із чинників ґрунтоутворення. Важливо, що об'єктом вивчення стали не окремі види, а ботаніко-географічні елементи флори та їх зміни у просторі. У певній місцевості вчені визначали найбільш типові ділянки, де природна рослинність була найменш пошкоджена людиною, і детально вивчали їх. Керуючись отриманими даними, дослідники переміщали з місця на місце, відмічаючи всі найменші зміни в характері

формацій. Ці відхилення пов'язувалися зі змінами в рельєфі, ґрунтах та інших навколишніх умовах.

Навіть після сумлінної праці багатьох систематиків на території Полтавщини А. М. Краснову вдалося знайти близько 20 нових видів рослин, це, зокрема, вайда фарбувальна (*Isatis tinctoria* L.), цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), шавлія ефіопська (*Salvia aethiopis* L.), кизляк китицецвітій (*Naumburgia thyrsoiflora* (L.) Reichenb.), серпій приквітковий (*Serratula bracteifolia* (Hjrn ex Grossh.) Stank.) та інші. З них особливої уваги заслуговує подорожник тонкоколотий (*Plantago tenuiflora* Waldst. et Kit.) – новий вид для південно-західної Росії. Загальний список вищих рослин Полтавської губернії, за А. М. Красновим, нараховував 1361 вид. Як додаток до «Ботаніко-географічного начерку Полтавської губернії» вчений подав перелік цих видів загальний і за формаціями та місця їх знахідок, причому включив не тільки результати власних досліджень, а й дані своїх попередників, відомих ботаніків: І. Ф. Шмальгаузена, П. С. Ро-говича, В. Монтрезора, студента Санкт-Петербурзького університету Б. Левандовського.

У залежності від типів ґрунтів А. М. Краснов виділив для території Полтавщини такі фітоценози (як він називав, асоціації рослин):

- 1) чорноземна прерія — трав'яний степ, який співпадав з місцями розвитку чорноземних ґрунтів;
- 2) широколистяні ліси, типово розвинені лише на сірих лісових суглинках, а також місцями розкидані по старих заплавах і, я виняток, по степових балках;
- 3) суходільні луки, розвинені на сірих лісових землях по старих заплавах і так званих степових вирвах;
- 4) хвойні ліси і флора дюнних пісків — формації, що взаємно змінюють одна одну і приурочені виключно до різних типів піщаних ґрунтів.

А. М. Краснов зазначав, що в Полтавському, Гадяцькому, Прилуцькому та Лубенському повітах є натяки на торф'яні болота, проте виразної формації не відмічав.

- 5) флора луків із різними варіаціями — вологі луки, левада, флора стоячих вод, берегових пісків, що пов'язана із зоною запла-них луків або тимчасово заболочених місць.

б) генетично поєднаний з останньою асоціацією, проте різко виділяється зовнішнім виглядом, тип збагачених солями ґрунтів і пов'язані з ними формації солонців.

7) окремо стоїть пануючий, створений людиною, тип рослинності культурних полів, толок і бур'янів.

Геоботанічні дослідження А. М. Краснова на території Полтавщини довели, що губернія за характером рослинності поділяється на дві частини: східну, більш підвищену і разом із тим лісисту, і західну придніпровську, низинну та рівну. У першій із них формації виразно відокремлені одна від одної, у другій носять змішаний характер і погано розмежовані. При наближенні до Дніпра в рослинних формаціях зростає роль лучних форм. Провівши аналіз ареалів рідкісних видів, А. М. Краснов відмітив цікаву закономірність: переважна кількість раритетів зустрічалась на підвищених частинах рельєфу. Центрами найбільш багатой флори виявилися Костянтиноградський, північ Полтавського, Зіньківський і частково Кобеляцький повіти.

Андрій Миколайович підкреслював, що вся флора краю, а особливо чорноземних степів, дуже змінюється під впливом антропогенного тиску. Він із сумом констатував: «...у більшості повітів чорноземна рослинність знищена майже зовсім...» (7, с. 391). У своїй роботі «Матеріали для флори Полтавської губернії» А. М. Краснов вперше у тогочасній Росії розробив питання про еволюцію ґрунтово-рослинного покриву в зв'язку з розвитком ерозійного рельєфу.

Велику увагу дослідник приділяв бур'янам. Пояснюючи малий інтерес ботаніків до цього типу рослинності, А. М. Краснов писав: «Полюючи за новими видами або місцезнаходженням рідкісних форм, систематики нехтували цією флорою, серед якої так мало шансів знайти що-небудь нове, яка так одноманітна на широких просторах» (7, с. 432). Причиною невивченості бур'янів, на його думку, було і те, що в природі бур'янів розібратися важче. У лісі, степу, на крейдяних відслоненнях склад рослинної формації завжди обумовлений ґрунтами та рельєфом — елементами постійними, достатньо вивченими геоботаніками. Інша справа — бур'яни. Їх склад визначається, перш за все, системою господарювання, агротехнікою, сівозмінами, які досить часто можуть змінюватися.

А. М. Краснова-географа бур'яни цікавили, перш за все, як рослини людини, яка вперше порушила природні умови. Вчений на конкретних прикладах показав зв'язок між окремими бур'янами і ґрунтом, розкрив роль антропогенної флори в житті людини та в природі, підняв питання еволюції цієї флори.

Важливо й те, що по закінченні Полтавської експедиції А. М. Краснов не поривав зв'язків з Полтавщиною. Відомо, що на замовлення відкритої у Полтаві 1895 р. школи садівництва і городництва вчений написав підручник з ботаніки (8). Двічі (у 1898 і 1899 рр.) він приїздив до Полтави, де приймав випускні іспити в учнів цього навчального закладу [9,10]. Коли ж вчений переїхав на Кавказ і розгорнув діяльність зі створення Батумського ботанічного саду, керівництво школи направляло до нього на практику своїх випускників.

А. М. Краснов підтримував зв'язок і з природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства. 1908 року на його прохання музей надіслав у Харків зразки третинної флори зі своїх колекцій (11, с. 5). Перший завідувачий музею М. О. Олеховський консультувався у Андрія Миколайовича з приводу влаштування у Петровському парку ботанічного саду. В листі від 19 квітня 1909 р. А. М. Краснов рекомендував на території саду ввести елементи Полтавської флори: закласти степову гірку, створити ділянки Диканського лісу, влаштувати басейн для водних і болотних видів (3).

Під час роботи на території Полтавщини А. М. Краснов зібрав гербарій, який складався з 862 видів. Ця колекція увійшла до збірки експонатів природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нині Полтавського краєзнавчого музею), заснованого 1891 р. з ініціативи В. В. Докучаєва. Та, на превеликий жаль під час тимчасової німецької окупації Полтави (1941—1943 рр.) гербарій було втрачено, можливо, він згорів під час пожежі у вересні 1943 року.

Чималі ботанічні зібрання А. М. Краснова з різних місць зберігалися у Харківському університеті, де вчений працював багато літ (4). У роки другої світової війни при окупації Харкова найбільш цінні колекції були вивезені до Німеччини. Під час наступу радянських військ ці матеріали були знайдені та повернуті до Києва. Нині

вони входять до складу гербарію Інституту ботаніки НАН України ім. М. Г. Холодного. У гербарії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна збори А. М. Краснова збереглися лише в невеликій кількості. Місцезнаходження особистого гербарію вченого невідоме.

Плідною, означеною великим злетом інтелекту та цілеспрямованою натхненною роботою не лише в природі, а й в робочому кабінеті була діяльність А. М. Краснова на Полтавщині. Всім цим ми зобов'язані не тільки йому, а і його вчителю В. В. Докучаєву, формування геоботанічної школи якого відбувалося в тому числі і на теренах нашого краю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вернадский В. И. Труды по истории науки в России. - М.: Наука, 1988. - 467 с.
2. Бейлин И. Г., Парнес В. А. Андрей Николаевич Краснов. - М.: Наука, 1968. - 258 с.
3. ДАПО. - Ф. 222. - Оп. 1. - Спр. 86.
4. Догадіна Г. В. Гербарій Харківського державного університету // Гербарій України. - К.: Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, 1995. - С. 76-77.
5. Докучаев В. В. Сочинения: Работы и выступления. Переписка. - Т. VIII. - М.: Изд-во АН СССР, 1961. - 556 с.
6. Краснов А. Н. Материалы для флоры Полтавской губернии // Труды общества испытателей природы при Харьковском университете. - Харьков, 1891. - 514 с.
7. Краснов А. Н. Ботанико-географический очерк Полтавской губернии // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. - С.-Петербург: Типография Б.Евдокимова, 1894. - Вып. XVI. - С. 369-513.
8. Краснов А. Н. Элементарный курс ботаники, составленный для школы садоводства Полтавского губернского земства. - Полтава, 1896. - 100 с.
9. Отчёт о состоянии Полтавской школы садоводства и огородничества за 1898 год. - Полтава: Типо-литография А. Фришберга, 1899. - 192 с.

10. Отчёт о состоянии Полтавской школы садоводства и огородничества за 1899 год. - Полтава: Типо-литография А. Фришберга, 1900. - 55 с.

11. Отчёт о естественно-историческом музее Полтавского земства за 1908 год. - Полтава, 1909. - 14 с.

ІРИНА ВЛАСЕНКО

Полтавський краєзнавчий музей

Михайло Олеховський та Василь Докучаєв: доленосна зустріч у Полтаві

Створення і розвиток Полтавського краєзнавчого музею пов'язані з іменами В. В. Докучаєва і М. О. Олеховського. Їх зустріч у Полтаві і подальша співпраця стали доленосними.

За фахом Михайло Олександрович Олеховський (1854—1909) — біолог, випускник природничого відділу фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету в м. Одесі, учень видатного вченого І. І. Мечникова (18). Свою трудову діяльність в Полтаві він почав у статистичному бюро губернського земства (19).

Саме в той час (1888—1894 рр.) на Полтавщині працювала експедиція під керівництвом професора Петербурзького університету В. В. Докучаєва, яка вивчала природні умови губернії (16). Після закінчення досліджень В. В. Докучаєв звернувся до земської управи з доповідною запискою про створення природничо-історичного музею (23). 1891 року такий музей було відкрито. Його завідувачем став М. О. Олеховський, якому ще з листопада 1890 року земством було доручено зберігання і впорядкування експедиційних колекцій: 4202 зразки ґрунтів, 422 — гірських порід, 123 — валунів, 32 види викопних молюсків та гербарій рослин, які й склали 862 види (15).

Михайло Олеховський у своїй діяльності керувався вимогами В. В. Докучаєва, який вважав природничо-історичні музеї практичними центрами наукової роботи з вивчення природних ресурсів краю та допомоги народному господарству. Тому за порадою видатного вченого-ґрунтознавця перший директор музею розділив його експозицію на два відділи: науковий і практичний. Все це узгоджувалося з розробленим В. В. Докучаєвим типовим статутом природничо-історичних музеїв. Перший такий музей Василь Васильович створив у північній смузі Росії — Нижньому Новгороді, наступним став музей у чорноземній зоні — у Полтаві, а 1990 року згідно його плану з'явився природничо-історичний музей на півдні — у Симферополі (6). Відомо, що М. О. Олеховський знайомився з експозиціями Новгородського і Симферопольського музеїв, вивчав досвід їх роботи (10).

У період організації музею М. О. Олеховський разом з В. В. Докучаєвим виїздив для додаткового геологічного обстеження в різні повіти Полтавської губернії з метою поповнення колекцій (7). Саме В. В. Докучаєв надихнув директора музею на співпрацю з багатьма вченими, на особисті наукові дослідження.

Так, 1897 року Михайло Олександрович працював у складі експедиції В. І. Вернадського. Була обстежена місцевість біля села Гавронці Полтавського повіту та Кременчуцькі каменоломні, де експедиція виявила поклади залізної руди. Матеріали цих досліджень В. І. Вернадський узагальнив у статті «Признаки железных руд в Полтавской губернии» (2).

У тому ж році М. О. Олеховський брав участь у роботі експедиції доктора ботаніки, друга Чарльза Дарвіна і популяризатора його ідей Ернеста Краузе (25). Тоді вивчалася флора степів та особливості солонців Кременчуцького повіту (17).

У завідуючого музеєм концентрувалися також матеріали, які були пов'язані з експедицією інженера Є. В. Опокова (у майбутньому академіка АН УРСР, видатного гідролога, гідрогеолога, болотознавця) з вивчення річок губернії. Він розширив межі намічених робіт дослідженням багновищ, яке виявило наявність в багатьох з них покладів торфу. Михайло Олександрович вивчав системи торфорізних та торфоробних машин, демонстрував спосіб їх застосування (21). Починаючи з 1892 року йшло дослідження проблеми

летючих (дюнных) пісків губернії. На той час це було справжнім лихом для жителів заплава рік. Великої шкоди сільськогосподарським угіддям, річкам, обійстям селян завдавали летючі піски. Вони засипали луки, орні землі, навіть цілі села. Особливо від цього постраждали райони біля великих рік — Дніпра, Псла, Сули. М. О. Олеховський складав проекти і плани участі земства у справі закріплення пісків. Паралельно з цим була розроблена і система заходів боротьби з утворенням ярів. У звіті музею за 1892—1893 рр., складеному завідуючим, подано докладний аналіз цих проблем. За рівнем та сутністю його можна порівняти з серйозним науковим дослідженням (14).

М. О. Олеховський також брав участь у роботі комісії з побудови першого водогону в Полтаві, вивчаючи питання про місцезнаходження артезіанської води в Полтавській губернії (6), давав консультації по типах ґрунтів у зв'язку з переоцінкою земель 1893 року. До речі, робота з визначення ґрунтів проводилася в умовах майже «саморобної» лабораторії, яка потім стараннями М. О. Олеховського перетворилася в наукову лабораторію при Полтавському дослідному полі, з 1910 року — сільськогосподарську станцію (20). Він також сприяв розвитку шовківництва на Полтавщині (у 1896—1897 рр. музеєм було поширено 500 саджанців шовковиці для їх насадження на піщаному березі Ворскли) (6). Таким чином, М. О. Олеховський відновив добру традицію — висадження тутових дерев, вперше започатковану в Полтаві і на Полтавщині царем Петром Першим після Полтавської битви (1). Нині шовківництво — одне з галузей сільського господарства Полтавської області.

М. О. Олеховського цікавили питання озеленення міста Полтави, створення в місті ботанічного саду в Петровському парку. З цього приводу він листувався з професором Харківського університету, відомим ботаніком, учнем В. В. Докучаєва А. М. Красновим (5).

1902 року М. О. Олеховський разом з В. І. Вернадським зробили попереднє обстеження місцевості в Хорольському повіті, де було винайдено кварцеву руду з часточками золота. Висновки вчених з цього питання можна знайти в «Докаде Полтавской управы губерискому земскому собранию» (13).

Спілкування В. В. Докучаєва і М. О. Олеховського тривало до самої смерті видатного вченого-ґрунтознавця. У 1899 році дирек-

тор Полтавського музею відвідав В. В. Докучаєва у Петербурзі. Тут він радився з ним про написання «Ілюстраційного начерку природи Полтавської губернії», над яким працював В. В. Докучаєв (12). На жаль, хвороба не дала можливості Василю Васильовичу закінчити цю роботу. Але чернетки начерку є, вони зберігаються у Петербурзькому відділенні Архіву Російської академії наук. У тому ж році В. В. Докучаєв подарував музею колекцію, що розкривала його вчення про природні зони (22). Після цього візиту М. О. Олеховського В. В. Докучаєв ще двічі приїздив до Полтави: у 1900 (9) і 1901 (10) роках. Він був гостем родини Олеховських (про це пише у своїх спогадах М. І. Гавриленко (3). При цьому, він оглянув музей, дав низку порад щодо покращення його експозиції (4). Відомий вчений з великою повагою ставився до М. О. Олеховського. Про це свідчить і напис на фотопортреті, подарованому ним своєму полтавському приятелю: «Шановному і дорогому Михайлу Олександровичу на добру пам'ять. В. Докучаєв, травень, 1896» (24).

Після смерті В. В. Докучаєва у 1903 році, вшановуючи пам'ять видатного ґрунтознавця, М. О. Олеховський написав статтю «Що зробив Докучаєв для Полтавської губернії», в якій зумів окреслити головне в постаті В. В. Докучаєва як вченого і людини. Приведемо лише одну найбільш зворушливу фразу: «Він присвятив своє життя науці..., але робота в кабінеті була для нього мукою. Докучаєву потрібна була інша лабораторія, йому потрібна була жива природа з усією своєю широчинню і різноманітністю» (8, Арк. 3).

У планах М. О. Олеховського було перевидання у 1908 р. фундаментальної праці В. В. Докучаєва «Наші степи колись і тепер» (11). Але хвороба і смерть стали цьому на заваді. Михайло Олександрович помер у грудні 1909 року, так і не встигнувши реалізувати свій грандіозний задум.

Доленосністю зустрічі М. О. Олеховського та В. В. Докучаєва висвітається вся діяльність Полтавського краєзнавчого музею. І донині ці дві постаті як зірки першої величини сяють на небосхилі видатних імен більш як вікової історії Полтавського краєзнавчого музею, відомого закладу культури і науки України.

1. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии. — Полтава, 1849. — Т.1. — С. 350-355. — 191с.
2. Вернадский В. И. Признаки железных руд в Полтавской губернии // Хуторянин. — 1897. — № 32. — С. 448-449
3. Гавриленко М. І. Спогади про зустріч з В. В. Докучаєвим // НА ПКМ. — Спр. П. 01 — 50. — Арк. 8.
4. Там само. — Арк. 7.
5. ДАПО. — Ф. 222. — Оп. 1. — Спр. 86.
6. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 6-17.
7. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 3.
8. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 3.
9. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 15.
10. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 4.
11. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 1.
12. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 2.
13. Доклад Полтавской управы губернскому земскому собранию. — Полтава, 1902. — № 70. — 730 с.
14. Естественнно-исторический музей Полтавского губернского земства. отчет за 1892—93 гг. — Полтава, 1893. — 37с.
15. Естественнно-исторический музей Полтавского губернского земства. Описание коллекций. — Полтава, 1899. — 90 с.
16. Кирьянов Г. Ф. Василий Васильевич Докучаев. 1846—1903. — М.: Наука, 1966. — 291с.
17. НА ПКМ. — Спр. П. 01 - 53.
18. НА ПКМ. — Спр. П. 01 - 67. — Арк. 1.
19. НА ПКМ. — Спр. П. 01 - 67. — Арк. 2.
20. НА ПКМ. — П. 01-67. — Арк. 4.
21. НА ПКМ. — Спр. П. 01- 67. — Арк. 3.
22. Отчет Полтавской губернской управы за 1899 г. — Полтава: тип. Фришберга Л. — 1900. — 90 с.
23. Риженко Я. Збірки з історії, етнографії, мистецтва та промисловості. Збірник присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 296 с.
24. ФПКМ. — Інв. № Ф. П. 189.
25. Энциклопедический словарь Брокгауза Ф. А. и Ефрона И. А. — Спб., Т. 78. — С. 905. — 962 с.

Розділ 3.

Матеріали Полтавської експедиції В. В. Докучаєва, представлені на виставках *

Всеросійська промислово-художня виставка,
м. Москва, 1882 р.

У розділі «ґрунти південно-західної чорноземної Росії» експонувалися зразки чорноземів з Полтавської губернії (4 од.) із зазначенням вмісту гумусу (від 3,495 до 5,709 %).

В. В. Докучаєву за представлені експонати (зразки чорноземних ґрунтів, карти ґрунтів) Імператорське Вільне Економічне Товариство присудило Диплом І розряду, який прирівнювався до Золотої медалі.

Всесвітня Колумбова виставка,
м. Чикаго, 1893 р.

У Палаці землеробства були представлені зразки ґрунтів з колекцій В. В. Докучаєва.

До відкриття виставки англійською мовою було видано працю В. В. Докучаєва «Наші степи колись і тепер». (The Russian steppes. Study of the soil in Russia, its past and present. Publ. by the Department of Agriculture, Ministry of Crown domains, for the World's Columbian Exposition at Chicago. St.-Petersburg, Crauford, 1893).

* Розділ складено В. М. Самородовим та С. А. Кигим.

Всеросійська сільськогосподарська виставка,
Москва, 1895 р.

1. *Карти:*

— Гіпсометрична карта Полтавської губернії, складена О. А. Тілло, 1892 р. Масштаб: 10 верст* в дюймі**.

— Карта ґрунтів Полтавської губернії, складена В. В. Докучаєвим та його учнями, 1893 р. Масштаб: 10 верст в дюймі.

— Карта давніх лісів Полтавської губернії, складена П. В. Отоцьким за редакцією В. В. Докучаєва. Масштаб: 10 верст в дюймі.

— Карта сучасних лісів Полтавської губернії, складена за даними Головного штабу. Масштаб: 10 верст в дюймі.

2. *Зразки ґрунтів:*

Лісовий суглинок — (6 од.) з Миколаївського лісу поблизу Диканьки Полтавського повіту.

3. *Твори В. В. Докучаєва:*

— Російський чорнозем

— Методи дослідження питання: чи були ліси у південній степовій Росії.

В. В. Докучаєву присуджено Диплом I розряду.

Всеросійська промислово-художня виставка,
м. Нижній Новгород, 1896 р.

Зразки ґрунтів по повітах:

- Кобеляцький (1 од.).

- Костянтиноградський (2 од.).

- Кременчуцький (3 од.).

- Лубенський (15 од.).

- Полтавський (6 од.).

А також: графіки (3), геологічні розрізи (2), діаграми (2), профілі (1), портрети (1 — О. В. Заленського), фотографії природи та побуту Полтавської губернії (27).

В. В. Докучаєву присуджено диплом I розряду «За плідну діяльність з дослідження російських ґрунтів, яка створила новий напрям у галузі ґрунтознавства і школу учнів-послідовників».

*1 верст = 1,067 км; **1 дюйм = 2,54 см

Всесвітня виставка до 100-річчя
Великої французької революції, м. Париж, 1899 р.

До відкриття споруджено знамениту Ейфелеву вежу інженера Густава Ейфеля.

У відділі російських ґрунтів експонувались:

1. *Зразки ґрунтів, зібрані на території Лубенського (7 од.) та Полтавського (7 од.) повітів.*

2. *Карти ґрунтів (рукописні):*

- Лубенського повіту, складена Ф. Ю. Левінсоном-Лессінгом, 1889 р. Масштаб: 3 версти в дюймі.

- Полтавського повіту, складена А. С. Георгієвським, 1889 р. Масштаб: 3 версти в дюймі.

Відділ російських ґрунтів одержав золоту медаль, а особисто В. В. Докучаєва було нагороджено Хрестом французького ордена «За заслуги з землеробства» (Merite Agricole) і присвоєне звання «Заслужений кавалер землеробства» (Chevalier du Merite Agricole).

Всесвітня виставка, м. Париж,
1900 р.

1. *Карти:*

— Рельєфна карта Полтавської губернії, складена за гіпсометричною картою О. А. Тілло та картою ґрунтів В. В. Докучаєва і його учнів, 1896 р. (Макет). Масштаб: горизонтальний — 7,5 верст в дюймі, вертикальний — 50 сажень* в дюймі.

— Карта ґрунтів Полтавської губернії, складена В. В. Докучаєвим та його учнями, 1893 р. Масштаб: 10 верст в дюймі.

— Карта сучасних лісів Полтавської губернії, складена за даними Головного штабу. Масштаб: 20 верст в дюймі.

— Карта давніх лісів Полтавської губернії, складена П. В. Отоцьким за редакцією В. В. Докучаєва. Масштаб: 20 верст в дюймі.

— Профілі та діаграми для визначення співвідношення між висотою місцевості та вмістом гумусу в чорноземному плато Полтавської губернії, складені П. В. Отоцьким. Масштаб: горизонтальний — 20 верст в дюймі.

* 1 сажень = 2,13 м

2. Колекція зразків ґрунтів Полтавської губернії, зібрана учнями В. В. Докучаєва (16 од.)

3. Прилади та інструменти.

- Буровий інструмент системи О. О. Ізмаїльського.

4. Твори

- Матеріали до оцінки земель Полтавської губернії (16 випусків).

5. Фотографії.

— Велетенський дуб у Диканьці.

— Дубовий ліс у Диканьці.

— Незайманий степ, вкритий ковилою (*Stipa pennata* L.). Костянтиноградський повіт.

— Тимчасові озера (весною) у степу. Полтавський повіт.

— Козацький, або Хутірський степ. Кобеляцький повіт.

В. В. Докучаєву було присуджено вищу нагороду Grand prix, а П. В. Отоцькому та А. Р. Ферхміну — Золоті медалі.

Наукові праці В. В. Докучаєва, написані на матеріалах Полтавської експедиції

1883

Русский чернозём // Избранные сочинения: В 3 т. — М.: Госсельхозиздат, 1948. — Т. I. — 480с.

1889

Методы исследования вопроса: были ли леса в южной степной России // Избранные сочинения: — М.: Госсельхозиздат, 1949. — Т. II. — С. 261—289.

Объяснения к коллекции чернозёмных почв Полтавского уезда, составленной А. А. Измаильским. — Тр. ВЭО. — Т. I. — № 3. — Прот. — С. 21-22.

1890

Об экскурсиях, совершенных в Полтавской, Саратовской и Воронежской губерниях // Сочинения: В 8 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. VI. — С. 235—237.

Овражный аллювий Новых Сенжар // Сочинения: В 8 т. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. — Т. I. — С. 369-377.

Вместо предисловия // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтав-

скому губернскому земству. — С.-Пб.: Издание Полт. губ. земства, 1890. — Вып. I: Полтавский уезд. — С. I—III.

Полтава и её ближайшие окрестности // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — С.-Пб.: Издание Полт. губ. земства, 1890 г. — Вып. I: Полтавский уезд. — С. 12-15.

1891

К вопросу о почвенно-геологических исследованиях Полтавской губ. Лекция, читанная в собрании Лохвицкого общества сельских хозяев 3 авг. 1890 г. // Сочинения: В 8 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1953. — Т. VII. — С. 203—210.

К вопросу о соотношениях между возрастом и высотой местности, с одной стороны, характером и распределением чернозёмов, лесных земель и солонцов, с другой // Избранные сочинения: В 3 т. — М.: Госсельхозиздат, 1949. — Т. III. — С. 284—305.

1892

Наши степи прежде и теперь // Сочинения: В 8 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. VI. — С. 13-102.

1894

Вместо предисловия // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — С.-Пб.: Издание Полт. губ. земства, 1894. — Вып. XVI. — С. III-V.

1900

Лекции о почвоведении // Избранные сочинения: В 3 т. — М.: Госсельхозиздат, 1949. — Т. III. — С. 341-374.

Лекции профессоров В. В. Докучаева, А. Ф. Фортунатова и Ф. К. Горб-Ромашкевича // Хуторянин. — Полтава, 1900. — № 25. — С. 363-366; № 26. — С. 383-385; № 27. — С. 396-399; № 28. — С. 407-409; № 29. — С. 423-426; № 30. — С. 441-445.

1901

Лекции профессоров В. В. Докучаева и А. Ф. Фортунатова / Прилож. к журналу «Хуторянин» № 5. — Полтава: Изд. Економ. Бюро Полт. Губерн. Земства, 1901. — 118 с.

Редагування

1889-1894

Багатотомне видання: Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — С.-Пб.: Издание Полт. губ. земства, 1889—1894. — Вып. I-XVI.

1893

Карты: Почвенная карта Полтавской губернии. Сост. В. Агафоновым, Н. Адамовым, С. Богушевским, А. Бодиско, М. Васильевым, В. Вернадским, И. Выдриным, А. Георгиевским, К. Глинкой, П. Земляченским, Ф. Левинсоном-Лессингом, П. Отоцким, Ф. Пирожким, Б. Поленовым, А. Ферхминым и М. Шешуковым. С.-Пб.: Издание Полт. губ. земства, 1893.

Учасники Полтавської експедиції В. В. Докучаєва та особи, які допомагали в її проведенні

(Біографічні довідки та згадування у повному зібранні творів В. В. Докучаєва)

Агафонов Валеріан Костянтинівич (1863-1955) – ґрунтознавець, геолог. Професор Таврійського (м. Сімферополь) університету, з 1921р. – професор Сорбонни (Париж).

Учень В. В. Докучаєва. Як магістрант досліджував ґрунти Прилуцького повіту. Автор XI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії (1892. – 141 с.); статей: «Третинні утворення Полтавської губернії» (Гл. II. – С. 61-105), «Льодовикові відклади Полтавської губернії» (Гл. III. – С. 107-195) з додатком до глав II і III – таблиця скам'янілостей у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії; публікації «Заметка о гипсе из Константиноградского уезда Полтавской губернии» // Вестник естествознания. – С.-Пб., 1891. – № 1. – С. 35 – 36.

Брав участь у складанні карти ґрунтів та карти льодовикових відкладів Полтавської губернії.

Т. I., с. 359, 394, 404, 405; VI., с. 27, 28, 235; VII., с. 92, 131, 134, 212, 243, 373, 421, 435, 458; VIII., с. 30, 31, 46, 90, 91, 96, 97, 285, 356, 365, 385, 388, 396.

Аггеєнко (Агеєнко) Володимир Наумович* (1860–1907) – ботаніко-географ, флорист та систематик, учень А. М. Бекетова і В. В. Докучаєва, приват-доцент Петербурзького університету (з

1891), доктор ботаніки (з 1897), учасник Нижньоновгородської експедиції В. В. Докучаєва, дослідник фаори та рослинності Криму.

Т. II., с. 400, 517; IV., с. 309; V., с. 115, 468; VI., с. 263; VIII., с. 95, 530.

Адамов Микола Павлович (1861–1912) – ґрунтознавець, метеоролог, приват-доцент Петербурзького університету. Автор статті «Механічний склад і фізичні властивості ґрунтів Полтавської губернії» (Гл. VI. – С. 303–341) у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії. Учасник «Особливої експедиції» Лісового департаменту, керованої В. В. Докучаєвим.

Т. VI., с. 54, 139, 161, 163, 164, 173, 185, 200, 202; VII., с. 131, 243, 373, 376, 421, 436, 459; VIII., с. 30, 31, 46, 52, 68, 134, 136, 141, 298, 300, 303, 316, 476, 477.

Бараков Петро Федорович (1858–1919) – агроном, учень В. В. Докучаєва. З 1884 р. – викладач кафедри агрономії Новоросійського (Одеського) університету. З 1894 р. – професор Ново-Александрійського інституту сільського господарства і лісівництва, згодом Харківського сільськогосподарського інституту. Один з перших організаторів аграрної дослідної справи в Росії.

Досліджував погінальну здатність ґрунтів на зразках полтавської експедиції (у лабораторії Новоросійського університету, м. Одеса). Виконав частину аналізів до статті М. П. Адамова «Механічний склад та фізичні властивості ґрунтів».

Т. I., с. 360; II., с. 395, 413, 417, 474, 477, 478, 542; III., с. 436, 457; IV., с. 11, 85, 261, 282, 308, 313; V., с. 11, 433, 434, 468, 470, 515, 525, 533, 534, 536, 550, 554; VI., с. 158, 163, 165, 177, 263, 276; VII., с. 92, 93, 122, 131, 212, 217, 313, 314, 337, 367, 368, 370, 374, 376, 379, 420, 422, 434, 436; VIII., с. 29, 30, 29, 30, 46, 52, 73, 74, 76, 89, 101, 119, 157, 255, 299, 301, 302, 307, 308, 309, 482, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 520, 521, 525, 536.

Барановський Август Миколайович (?–1896) – кліматолог, зберігач кабінету фізичної географії Петербурзького універ-

ситету. Учасник Нижньоновгородської та Полтавської експедицій В. В. Докучаєва.

Автор статті «Начерк клімату Полтавської губернії» (Т. VII. — С. 343—368) у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Т. I., с. 378, 394, 401; IV., с. 262, 309; V., с. 305, 469, 470; VI., с. 20, 82, 287, 384, 464; VII., с. 212, 218, 243, 458; VIII., с. 30, 68, 70, 72, 95, 505.

Батюшков В. Д. (?—?) студент Петербурзького університету. У липні 1891 р. допоміг В. В. Докучаєву при геологічних та палеонтологічних дослідженнях повітів Полтавщини. Здійснив фотографування найбільш цікавих геологічних об'єктів та пейзажів (більш як 30 світлин, які зберігались в Полтавському земському природничо-історичному музеї), знайшов зуб мамонта (с. Ліщинівка Кобеляцького повіту).

Безпалый М. М. (?—?) — ґрунтознавець, хімік, з 1893 р. — викладач Ново-Александрійського інституту сільського господарства і лісівництва, згодом Харківського сільськогосподарського інституту. Один з перших авторів праць з дослідження солонців. В подальшому працював у С.-Петербурзькому університеті.

Досліджував ґрунти в околицях Лубен, а також типові солонці Полтавської губернії.

Т. VII., с. 422, 423; VIII., с. 91, 96, 385.

Бетгер (Бетхер) (Bottger) — доктор палеонтології (м. Франкфурт). Визначав потретинні молюски, зібрані під час експедиції.
Т. VIII., с. 29.

Богушевський Сергій Казимірович (1860—?) — ґрунтознавець, агроном, зберігач мінералогічного, пізніше агрономічного кабінетів Петербурзького університету, професор Юр'ївського (тепер Тартуського) університету.

Як магістрант досліджував ґрунти Гадяцького і Переяславського повітів. Автор VI (1891. — 138 с.) та XIII (1892. — 132 с.) випусків Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.
Т. VI., с. 45, 51, 235; VII., с. 92, 122, 131, 367, 373, 421, 434, 435, 459; VIII., с. 30, 31, 46, 76, 84, 89, 91, 96, 349, 385.

Бодіско А. А. (? — ?) — хімік, ґрунтознавець, голова Південно-Уссурійського відділення Російського географічного товариства.

Досліджував ґрунти Миргородського повіту. Автор X випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії (1892. — 70 с.).

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. VII., с. 92, 131, 373, 421, 435; VIII., с. 30, 31, 46.

Васильєв М. Д. (? — 1891) — учень В. В. Докучаєва.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

У подальшому відійшов від ґрунтознавства.

Т. VI., с. 235; VII., с. 92, 131, 373, 421; VIII., с. 31, 46, 91, 97.

Вернадський Володимир Іванович (1863—1945) — всесвітньовідомий природознавець, мислитель, історик науки; мінералог, кристалограф, основоположник геохімії, біогеохімії, вчення про живу речовину і біосферу, концепції ноосфери. Один із засновників (1918) і перший президент Української академії наук (1918 — 1921).

Учень В. В. Докучаєва. У ранзі професора досліджував Кременчуцький повіт. Автор XV випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії (1892. — 147 с.)

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. I., с. 350, 351, 352; VI., с. 28, 216, 235; VII., с. 93, 131, 133, 188, 280, 349, 373, 421, 435; VIII., с. 21, 30, 31, 46, 85, 91, 96, 184, 185, 186, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 346-412, 485, 495, 501, 515, 516.

Видрін Іосаф Петрович (1867—1922) — ґрунтознавець, учасник Особливої експедиції «Лісового департаменту В. В. Докучаєва».

В полтавській експедиції досліджував Пирятинський повіт. Автор XIV випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії (1892. — 98 с.)

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. VI., с. 39, 80, 139, 161, 166, 200, 235; VII. с. 131, 132, 133, 373, 421, 435, 436, 439, 458; VIII., с. 30, 31, 46, 48, 91, 96, 287, 385, 439.

Гамалія Костянтин Олександрович (? — ?) — агроном, випускник Петровської землеробської і лісової академії, член Полтавського сільськогосподарського товариства, один з найближчих помічників О. О. Ізмаїльського, за його дорученням відбирав для В. В. Докучаєва зразки ґрунтів в околицях Диканьки.

Т. VIII., с. 244, 253, 260, 262.

Георгієвський А. С. (1863—1898) — ґрунтознавець, учень В. В. Докучаєва, учасник Нижньоновгородської експедиції. У Полтавській — досліджувач Полтавського повіту. Автор першого випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії. (1890. — 153 с.)

Член Вільного економічного товариства.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. I., с. 330, 352, 366, 368, 375, 402; IV., с. 309; V., с. 400, 405, 469, 476, 514, VI., с. 28, 51, 74, 212, 218, 219, 224, 235, 237, 423; VII., с. 92, 93, 121, 122, 131, 132, 134, 243, 372, 373, 375, 421, 434, 439; VIII., с. 29, 31, 46, 52, 76, 77, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 197, 204, 318, 349, 375, 376, 377, 380, 522.

Глінка Костянтин Дмитрович (1867—1927) — перший російський ґрунтознавець, який став академіком і президентом Міжнародного товариства ґрунтознавців; професор Ново-Александрійського інституту сільського господарства та лісівництва, згодом професор Воронежського і Ленінградського сільськогосподарських інститутів.

Учень В. В. Докучаєва. Брав участь в Нижньоновгородській експедиції. Під час Полтавської як магістрант досліджував Роменський та Лохвицький повіти. Автор IV (1891. — 75 с.) та XII (1892. — 66 с.) випусків Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії; статей: «Геологічний характер ґрунтів Полтавської губернії» (Гл. IV. — С. 197-243), «Хімічний склад рослинно-наземних ґрунтів і солонців Полтавської губернії» (Гл. V. — С. 245—302) у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії. Т. I., с. 359, 404; VI., с. 28, 51, 129, 139, 161, 162, 164, 166, 200; VII., с. 92, 131, 133, 243, 373, 375, 421, 423, 434, 435, 436, 458; VIII., с. 29, 31, 46, 48, 52, 89, 95, 96, 97, 171, 193, 349, 352, 356, 370, 385, 439, 483, 512.

Ділевський Олександр Гнатович (? — ?) — агроном, управляючий диканським маєтком князя В. С. Кочубея. Т. VIII., с. 258, 261, 306.

Докучаєва (Сінклер) Ганна Єгорівна (1846—1897) — дружина В. В. Докучаєва, за його власним визначенням, «перша російська жінка ґрунтознавець». Начальниця приватного жіночого середнього учбового закладу в Петербурзі. Т. VI., с. 396; VII., с. 439; VIII., с. 323.

Дубровський Павло Михайлович (1857—1916) — кандидат сільського господарства, губернський урядовий агроном, віце-президент Полтавського сільськогосподарського товариства (1896-1906), ініціатор створення та видання журналу «Хуторянін», у подальшому, після від'їзду з Полтави (1906), директор уманського училища землеробства і садівництва, а згодом редактор журналу «Сільське господарство і лісівництво» у Петрограді.

Т. VII., с. 252, 265; VIII., с. 259, 296, 304, 305, 306, 307, 326.

Д'яков Василь Петрович (1865—1923) — директор Полтавського дослідного поля (1891—1899), уповноважений міністерства землеробства і державного майна у Тамбовській губернії (1899—1905), інспектор сільського господарства департаменту землеробства по Полтавській губернії (1905—1918). Т. VIII., с. 293.

Заленський Олексій Володимирович (1845—1892) — голова Полтавської губернської земської управи (1880—1892), ініціатор ґрунтово-геологічних досліджень Полтавської губернії на чолі з В. В. Докучаєвим. Т. I., с. 362; VI., с. 342, 545; VII., с. 131, 257, 375, 443; VIII., с. 250, 258, 264, 507.

Земятченський Петро Андрійович (1856—1942) — ґрунтознавець, геолог, мінералог, петрограф, професор Ленінградського університету, член-кореспондент Академії наук (1928).

Учень В. В. Докучаєва, учасник Нижньоновгородської експедиції. Як магістр, у Полтавській експедиції досліджував Зінківський повіт. Автор V випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії (1891. — 107 с.).

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. I, с. 327, 360, 418, 419; II, с. 338, 462, 509; III, с. 25, 50, 73, 77, 79, 81, 83, 85, 94, 111, 113, 345, 361, 367, 472, 499, 501, 503, 507, 509, 513, 515, 517, 519, 521, 523, 525; IV, с. 11, 85, 308, 313; V, с. 11, 13, 84, 97, 167, 362, 363, 409, 412, 416, 418, 443, 452, 453, 468, 469, 515, 528, 563; VI, с. 30, 51, 138, 161, 162, 164, 166, 201, 235, 263, 317, 319, 320, 406; VII, с. 92, 93, 121, 122, 131, 132, 243, 337, 367, 370, 373, 420, 421, 423, 433, 434, 436, 439, 458; VIII, с. 30, 31, 46, 48, 51, 52, 68, 70, 71, 76, 89, 91, 96, 110, 115, 119, 157, 255, 349, 356, 377, 385, 447, 522.

Ізмаїльський Олександр Олексійович (1851—1914) — агроном, ґрунтознавець, дослідник водних властивостей ґрунтів степів, віце-президент Полтавського товариства сільського господарства (1890-1896), згодом його почесний член. Друг і сподвижник В. В. Докучаєва, який причисляв його до своїх учнів.

Т. I, с. 339, 340; VI, с. 45, 242, 243, 249, 253, 260, 342; VII, с. 136, 173, 174, 212, 217, 220, 243, 280, 291, 292, 294, 295, 436; VIII, с. 51, 52, 61, 85, 87, 243-345, 475, 497.

Квітка Дмитро Костянтинович (?—1909) — президент Полтавського сільськогосподарського товариства (1887—1909), редактор журналу «Хуторянин», управляючий Полтавськими відділеннями державного Дворянського земельного банку та селянського Поземельного банку.

Т. I, с. 362, 363; III, с. 220; VII, с. 126, 127, 265; VIII, с. 263, 267, 268, 279, 291, 292, 305, 306, 313.

Краснов Андрій Миколайович (1862—1914) — ботанік-географ, учень А. М. Бекетова та В. В. Докучаєва, професор Харківського

університету (1889—1912), засновник (1911) та керівник Батумського ботанічного саду. Брав участь у Нижньоновгородській експедиції В. В. Докучаєва, а у 1889—1890 рр. за його запрошенням досліджував Полтавську губернію. Автор статті «Ботаніко-географічний начерк Полтавської губернії» (Гл. VIII. — С. 369-442) з додатком: «Списки рослин Полтавської губернії» (С. 443—513) у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Т. I, с. 388; II, с. 400, 517; IV, с. 203, 264, 268, 270, 271, 309; V, с. 210, 468, 470; VI, с. 20, 44, 46, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 71, 179, 237, 263, 337, 376, 386, 390, 400, 406, 411, 426, 428, 438, 439, 441, 465, 476; VII, с. 92, 131, 134, 135, 212, 213, 218, 227, 229, 230, 243, 244, 276, 296, 314, 372, 374, 417, 418, 419, 434, 435; VIII, с. 30, 60, 61, 66, 77, 87, 89, 93, 95, 98, 238, 251, 261, 268, 273, 352, 353, 355, 357, 393, 469, 486-503.

Левицький Н. О. (? — ?) — закінчив Харківський університет і працював помічником А. М. Краснова, проводячи ботанічні та гео-ботанічні дослідження Костянтиноградського, Кременчуцького, Переяславського, Прилуцького, а також частково Золотоніського, Роменського, Миргородського та деяких інших повітів Полтавської губернії.

Левінсон-Лессінг Франц Юлійович (1861—1939) — геолог, петрограф, професор Юр'ївського (тепер Тартуського) (1892—1902) і Ленінградського університетів, а також Петербурзького (Ленінградського) політехнічного інституту, академік (з 1925), директор Ґрунтового (Почвенного) інституту АН СРСР (1927—1930).

Учень В. В. Докучаєва, учасник Нижньоновгородської експедиції. При проведенні Полтавської експедиції у ранзі професора досліджував Лубенський повіт. Автор другого випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії. (1889. — 91 с.).

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. I, с. 360, 368; III, с. 505, 507; IV, с. 11, 85, 308, 313; V, с. 11, 328, 453, 468, 469, 515, 516, 560, 563; VI, с. 51, 263, 406, 428, 478; VII, с. 92, 95, 102, 103, 121, 122, 131, 134, 229, 243, 313, 314, 315, 324, 367,

370, 372, 373, 374, 375, 420, 421, 422, 434, 458; VIII, с. 14, 29, 31, 46, 52, 63, 65, 76, 85, 86, 87, 90, 95, 119, 155-164, 212, 349, 351, 352, 354, 356, 380, 447, 448, 450, 456, 461, 514, 518, 530.

Морозов В. (? — ?) — ґрунтознавець, учень В. В. Докучаєва, член Нижньоновгородської та Полтавської експедицій.
Т. V, с. 477, VII, с. 92, 131, 374.

Нідергефер Є. А. (? — ?)** — ботанік, учасник Нижньоновгородських досліджень В. В. Докучаєва. До проведення Полтавської експедиції був залучений як геоботанік (Левинсон-Лессинг Ф. Ю., 1927).

Т. II, с. 400, 517; IV, с. 174, 180, 183, 185, 309; V, с. 111, 112, 115, 298, 468; VI, с. 263; VII, с. 92, 131, 434; VIII, с. 256, 451.

Отоцький Павло Володимирович (1866—?) — ґрунтознавець, гідролог, консерватор мінералогічного кабінету, приват-доцент Петербурзького університету, один із засновників і перший редактор журналу «Почвоведение» (1899-1916).

Учень В. В. Докучаєва. Автор статті «Оро-гідрографічний начерк» (Гл. I. — С. 1-59) у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. I, с. 381, 394; VI, с. 36, 51, 74, 161, 162, 166, 200, 235; VII, с. 131, 132, 266, 285, 373, 376, 421, 423, 435, 436, 439; VIII, с. 30, 31, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 91, 98, 101, 102, 148, 153, 154, 291, 300, 309, 310, 345, 475, 476, 478, 519, 522.

Піроцький Ф. І. (? — ?) — учень В. В. Докучаєва.

Досліджував Золотоніський повіт. Автор IX випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії. (1891. — 49 с.)

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

У подальшому відійшов від ґрунтознавства.

Т. VI, с. 235; VII, с. 92, 373, 421, 435; VIII, с. 30, 31, 46, 91.

Поленов Борис Костянтинович (1857—1923) — ґрунтознавець, геолог. Професор Казанського університету.

Учень В. В. Докучаєва. Як магістрант досліджував Костянтиноградський та Хорольський повіти. Автор III (1890. — 115 с.) і VII (1891. — 120 с.) випусків Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. I, с. 368; II, с. 180; VI, с. 28, 45, 54; VII, с. 92, 131, 372, 373, 421, 434, 458; VIII, с. 30, 31, 46, 85, 349.

Ракович Г. Ф. (?—1868) — член Полтавського губернського комітету з селянських справ, автор статей з питань сільського господарства, які використовував у своїй роботі В. В. Докучаєв.

Т. II, с. 92.

Родзянко Олександра Миколаївна (1860—1898) — член російського фізико-хімічного товариства, член Полтавського сільськогосподарського товариства, віце-президент Хорольського товариства сільського господарства. Авторка праць про властивості гумінової кислоти (1888 р.) та дослідниця хімії ґрунтів Полтавської губернії, якій за це В. В. Докучаєв висловив подяку. Вивчала хімічний склад зерна злаків Полтавщини (ярої пшениці, гаюляну тощо).

Т. VII, с. 94, 133.

Соколовський Юрій Юрійович (1875—?) — директор Полтавського дослідного поля (1899—1905), агроном с.-г. відділення Полтавської губернської земської управи (1905—1917), член правління Полтавського сільськогосподарського товариства, у 1918 р. — міністр землеробства гетьманського уряду.

Т. VII, с. 287.

Танфільєв Гавриїл Іванович (1857—1928) — ботанік, географ. Учень А. М. Бекетова та В. В. Докучаєва. Професор Новоросійського університету (Одеса). Виконуючи мрію В. В. Докучаєва про створення постійного друкованого наукового органу з ґрунтознавства, разом з П. В. Отоцьким заснував (1899) при Ґрунтовій комісії Вільного економічного товариства журнал «Почвоведение».

У 1889 супроводжував В. В. Докучаєва у поїздах по Костянтинградському та Кобеляцькому повітах, а також у 1893—1895 рр. і в наступні.

Т. VI, с. 44, 59, 67, 161, 163, 171, 179, 185, 192, 200, 204, 254; VII, с. 92, 121, 122, 131, 134, 135, 213, 270, 314, 375, 376, 439, 458, 460; VIII, с. 45, 52, 76, 81, 98, 99, 101, 102, 135, 349, 475, 477, 505, 519-530.

Тілло Олексій Андрійович (1839—1899) — геодезист, картограф і географ, член-кореспондент Академії наук.

Склав гіпсометричну карту Полтавської губернії, видану Полтавським губернським земством 1892 року. З цього приводу О. А. Тілло писав В. В. Докучаєву «...завдяки Вашій ініціативі гіпсометрична карта Полтавської губернії буде першою у серії 10 верстових карт цього роду».

Т. II, с. 381, 382, 383, 400, 404; V, с. 316, 350, 354; VI, с. 22, 37, 259; VII, с. 373, 421, 435, 449, 452, 458, 460, 471; VIII, с. 31, 41, 46, 47, 322.

Тутковський Павло Аполлонович (1858—1930) — геолог, палеонтолог, географ, професор (з 1914) Київського університету, дійсний член Академії наук УРСР, один з організаторів і перший директор Національного геологічного музею України (1927). Досліджував мікрофауну голубого мергеля у зразку з Градизька.

Т. VIII, с. 397.

Ферхмін Альберт Романович (1858—1905) — ґрунтознавець.

Учень В. В. Докучаєва, член Нижньоновгородської експедиції. Під час Полтавської експедиції досліджував Кобеляцький повіт. Автор VIII випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії (1891. — 178 с.).

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

Т. I, с. 360, 368, 405; II, с. 462; III, с. 25, 50, 63, 66, 70, 71, 87, 88, 93, 97, 111-113, 505, 507; IV, с. 11, 85, 308, 313; V, с. 11, 140, 170, 177, 205, 217, 423, 428, 434, 438, 440, 443, 453, 468, 469, 521, 555, 558, 561; VI, с. 27, 54, 248, 263, 299; VII, с. 92, 93, 121, 122, 131, 132, 338, 367, 370, 375, 420, 421, 422, 433, 433, 434, 458; VIII, с. 30, 31, 43, 45, 46, 52, 75, 76, 77,

85, 89, 96, 110, 115, 119, 133, 134, 135, 157, 208, 209, 219, 228, 230, 236, 238, 349, 385, 396, 446, 447, 459, 460, 476, 492, 519.

Храповицький А. П. (?—?) — діяч земської статистики Нижньоновгородської земської управи, учень В. В. Докучаєва. Брав участь у Нижньоновгородській та Полтавській експедиціях.

Т. VIII, с. 349.

Черепакін Борис Петрович (1860—1908) — директор Полтавського дослідного поля (1885—1891), перший завідувач відділу рільництва, почесний член Полтавського сільськогосподарського товариства, діловод Полтавського відділення державного Дворянського земельного банку.

Т. I, с. 362, 363; VIII, с. 84.

Шевелєв В. А. (?—?) — викладач природничих наук Петровського Полтавського кадетського корпусу.

Т. VII, с. 290.

Шешуков М. І. (1857—?) — хімік, ґрунтознавець, консерватор хімічної лабораторії С.-Петербурзького університету (з 1884 р.).

Виконав аналізи ґрунтів до статті К. Д. Глінки «Хімічний склад рослинно-наземних ґрунтів та солонців» (Гл. V. — С. 245 — 302) у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії.

Брав участь у складанні карти ґрунтів Полтавської губернії.

В подальшому відійшов від ґрунтознавства.

Т. III, с. 259, 261, 501, 519; VI, с. 52, 211, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 230; VII, с. 92, 93, 131, 132, 212, 217, 243, 373, 375, 421; VIII, с. 29, 30, 31, 46, 86.

Шмідт Карл Генріхович, Карл Ернестович (Карл Ернст Генріх)* (1822—1894)** — російський хімік, член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1873), професор Дерптського (пізніше Юр'ївського, тепер Тартуського) університету (з 1850 р.).

Був залучений до виконання хімічних аналізів, розробив план і методи аналітичних робіт під час проведення експедицій В. В. Докучаєва (Левинсон-Лессинг Ф. Ю., 1927).

Т. III, с. 160, 202, 211, 228, 254, 257, 261, 316, 317, 318, 362, 361, 363, 368, 380, 390, 404, 415, 416, 417, 490, 499, 501, 511, 515, 517, 521, 523, 525; V, с. 11, 84, 85, 107, 174, 175, 274, 280, 322, 469; VI, с. 239, 276, 305, 317, 318, 427; VII, с. 36, 42, 72, 82, 92, 130, 131, 135, 187, 212, 216, 217, 243, 332, 365, 419, 443; VIII, с. 35, 75, 83, 84, 349, 458, 462, 467.

Яковлев В. М. (? — 1891) — агроном, ґрунтознавець.

Учень В. В. Докучаєва, член Нижньоновгородської експедиції. При проведенні Полтавської експедиції досліджував механічний склад і фізичні властивості ґрунтів.

Т. II, с. 67; IV, с. 11, 282, 309, 357; V, с. 11, 469, 470.

* За Ф. Ю. Левинсоном-Лессингом, як геоботанік був залучений до полтавських досліджень. (Левинсон-Лессинг Ф. Ю. Жизнь и деятельность В. В. Докучаева // Памяти В. В. Докучаева. — Отдельный оттиск из «Трудов Почвенного Института им. В. В. Докучаева». — Л.: Изд-во АН СССР, 1927. — С. 294).

** За Ф. Ю. Левинсоном-Лессингом, як геоботанік був залучений до полтавських досліджень. (Там само).

*** За Ф. Ю. Левинсоном-Лессингом, був залучений для проведення хімічних аналізів, розробив план і методи аналітичних робіт під час проведення експедицій В. В. Докучаєвим. (Там само).

Географічні назви Полтавської губернії,

названі в повному зібранні творів В. В. Докучаєва

1. В. В. Докучаев. Сочинения. Т. 1. Работы в области геологии. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. — 495 с.

Абазовка	-С. 363,365,366	Кременчугский у.	-С. 383,385,386,387,404
Байрак, с.	-С. 363,366	Лохвица, р.	-С. 256
Ворскла, р.	-С. 256,346,361,362,363,365,366,368,369,370,373,374,375,376,377,385,401	Лохвицкий у.	-С. 384,386
Гадяцкий у.	-С. 384,386	Лубенский у.	-С. 112,162,257,340,346,368,385,386,388
Гажуль, с.	-С. 362	Лубны, г.	-С. 131,168,374
Голтва, р.	-С. 301,366	Мачеха, с.	-С. 362,365,366
Гонцы, с.	-С. 129,130,275	Милорадовича, им.	-С. 369,373
Диканька, с.	-С. 362,365,366	Миргородский у.	-С. 386,388
Днепр, р.	-С. 90,363,365,383,385,388	Новые Сенжары, с.	-С. 366,368,369,374,375,376,377
Зеньковский у.	-С. 382,384,386,388,402	Орель, р.	-С. 257,401,409
Золотоноша, г.	-С. 262	Оржица, рч.	-С. 91,257
Золотоношский у.	-С. 383,384,385,386	Орчик, р.	-С. 409
Кобеляки, г.	-С. 368	Персяслав, г.	-С. 262
Кобеляки, д.	-С. 187	Переяславский у.	-С. 383,385,386,388,401
Кобелякский у.	-С. 346,361,368,383,384,385,386,387,388,397,406,407	Пирятинский у.	-С. 383,385,386,388,404
Кочубеевка, с.	-С. 363,366	Поле Полтавской битвы	-С. 366
Кочубей, им.	-С. 401	Полтава, г.	-С. 168,362,363,365,366,375,401,
Кременчуг, г.	-С. 202		

Полтавская губ.	- С. 90, 91, 121, 130, 131, 256, 257, 297, 344, 346, 349, 356, 361, 362, 363, 370, 374, 375, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 394, 395, 397, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 409	Псёл, р.	- С. 178, 256, 257, 346, 385
Полтавский у.	- С. 340, 346, 361, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 375, 384, 386, 388, 402, 406	Роменский у.	- С. 382, 384, 386, 388
Полтавское опытное поле	- С. 369	Слепород, р.	- С. 256
Полу Озерье	- С. 380	Сорочинцы	- С. 361
Приднепровье	- С. 384, 386, 397, 401, 407	Старые Сенжары, с.	- С. 362, 363, 366
Прилуцкий у.		Струкова, им.	- С. 350
		Сула, р.	- С. 91, 131, 256, 257, 346, 349, 385, 386
		Супой, р.	- С. 91, 256, 349
		Трубей, р.	- С. 91
		Удай, р.	- С. 130, 131, 256, 279, 293, 386
		Хорол, г.	- С. 354
		Хорол, р.	- С. 91, 256
		Хорольский у.	- С. 346, 368, 384, 386, 397
		Чутово, с.	- С. 366
		Шведская могила	- С. 362
		Яковцы, с.	- С. 362, 365
		Яновщина, с.	- С. 361

2. В. В. Докучаев. Сочинения. — Т. II. Статьи и доклады по изучению чернозёма. Картография русских почв 1876—1885. — М. — Л.: Изд-во АН СССР, 1950. — 608 с.

Белики	- с. 47	Кременчук, г.	- с. 40, 47, 171, 174
Гадяч, г.	- с. 323, 334, 343	Лохвицкий у.	- с. 183
Ганновка, станция	- с. 47, 171	Лубенский у.	- с. 50, 180, 287, 298, 323, 334, 341
Денисовка	- с. 341	Миргородский у.	- с. 183
Лубенского у.		Пирятинский у.	- с. 183
Золотоношский у.	- с. 168, 183	Полтава, г.	- с. 40, 47, 171, 174, 407
Качановская,	- с. 341	Полтавская губ.	- с. 20, 22, 25, 82, 136, 140, 154, 155,
Зеньковского у.			

161, 162, 183, 267, 298, 334, 342, 345, 346, 352, 494, 497	Прилуцкий у.	- с. 183
	Псёл, р.	- с. 47
	Хорольский у.	- с. 183

3. В. В. Докучаев. Сочинения. Т. III. Русский чернозём. — М.-Л.: Изд-во АН ССР, 1949. — 622 с.

Ворскла, р.	- С. 192, 198, 202, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 311, 445	Миргородский у.	- С. 198, 450
Гадяч, г.	- С. 182, 203, 204, 222, 225, 226, 237, 465, 514	Пирятинский у.	- С. 198, 450
Гадячский у.	- С. 198, 203, 226	Полтава, г.	- С. 182, 192, 204, 216, 219, 220, 221, 514
Гонцы, с.	- С. 155, 196, 218	Полтавская губ.	- С. 44, 155, 181, 185, 190, 191, 192, 193, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 226, 236, 260, 265, 266, 276, 333, 384, 402, 417, 451
Зарожных х.	- С. 202	Полтавский у.	- С. 198, 203, 219
Зеньковский у.	- С. 198, 203, 516	Приднепровье	- С. 197, 463, 468
Зеньков, г.	- С. 182, 204, 222, 225, 226, 514	Прилуки, г.	- С. 203
Золотоноша, г.	- С. 204, 216, 217, 221	Прилуцкий у.	- С. 198, 450
Золотоношский у.	- С. 198, 202	Псёл, р.	- С. 198, 201, 220, 221, 226
Кобелякский у.	- С. 198, 516	Роменский у.	- С. 198, 450
Константиноградский у.	- С. 198, 450	Ромны, г.	- С. 203, 204, 222, 226, 227, 237, 514
Кременчуг, г.	- С. 204, 213, 216, 220, 221, 237, 241	Сула, р.	- С. 191, 192, 198, 218, 219, 220, 226, 276
Кременчугский у.	- С. 198	Удай, р.	- С. 192, 196, 218
Крюков Посад	- С. 221, 241, 518	Хомутец, с.	- С. 447
Лохвица, г.	- С. 182, 200, 444	Хорол, г.	- С. 204, 216, 219, 221
Лохвицкий у.	- С. 198	Хорол, р.	- С. 191, 192, 219, 220, 226, 445
Лубенский у.	- С. 43, 155, 192, 193, 196	Хорольский у.	- С. 198, 219, 450
Лубны, г.	- С. 204, 216, 217, 218, 219, 220, 514	Черевки, с.	- С. 218, 294
Маячка, м.	- С. 198		

4. В. В. Докучаев. Сочинения.- Т. IV. Нижегородские работы 1882-1887. Часть первая.- М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950.- 411 с.

Гадячский у. -С. 195 Полтавская губ. -С. 151

5. В. В. Докучаев. Сочинения.- Т. V. Нижнегородские работы 1882-1887. Часть вторая.- М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950.- 664 с.

Ворскла, р. -С. 411 Полтавская губ. -С. 395

6. В. В. Докучаев. Сочинения.- Т. VI. Преобразование природы степей. Работы по исследованию почв и оценке земель, учение о зональности и классификация почв 1888-1900.- М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951-595 с.

Абазовка, с.	- С. 84	Жовнино	- С. 80
Анцибера, х.	- С. 28, 80	Золотоношского у.	
Роменского у.		Журавка	- С. 80
Балаклея	- С. 28	Пирятинского у.	
Хорольского у.		Згуровка	- С. 236
Балясное, х.	- С. 44	Прилукский у.	
Богачка	- С. 40	Золотоноша, р.	- С. 39, 41, 42
Миргородского у.		Золотоношский у.	- С. 27, 28, 37, 38, 39, 44, 49, 51, 52, 66, 70, 78, 80, 236, 411
Б. Сорочинец	- С. 56		
Ворскла, р.	- С. 33, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 51, 53, 56, 63, 65, 66, 80, 83, 84, 231, 232, 233	Клепачи,	- С. 52, 54
		Лубенский у.	
Гадячский у.	- С. 28, 37, 38, 44, 51, 66, 70, 71, 80	Кобеляки, с.	- С. 217
		Кобелякский у.	- С. 27, 28, 37, 38, 41, 49, 51, 52, 57, 65, 66, 70, 80, 411, 430, 483
Голтва, р.	- С. 42, 63		
Диканские леса	- С. 63, 396	Кобышанский	
Диканька	- С. 51, 84, 211, 482	овраг (яр)	
Днепр, р.	- С. 22, 37, 38, 41, 56, 66, 80, 84, 410	Константиноградский у.	- С. 26, 27, 28, 37, 38, 44, 45, 46, 49, 57, 58, 59, 66, 70, 71, 78, 411, 483
Днепр, р. бассейн	- С. 81, 82		

Кременчуг, г.	- С. 56, 236
Кременчугский у.	- С. 26, 27, 28, 37, 38, 44, 46, 49, 51, 52, 66, 70, 236, 411, 430
Крестовоздвиженский монастырь	- С. 231
Крестовоздвиженский яр	- С. 232
Кулешовка	- С. 80
Роменского у.	
Кулики	- С. 231, 233
Полтавской губ.	
Ладия, с.	- С. 80
Прилукского у.	
Лепиновка	- С. 28, 80, 238
Лохвицкий у.	- С. 27, 28, 37, 51, 65, 70, 71
Лохвицы, р.	- С. 66
Лубенский у.	- С. 27, 28, 37, 38, 39, 44, 51, 52, 54, 57, 65, 66, 70, 80, 86, 88, 110, 243, 323
Мачеха, с.	- С. 51, 52, 84
Полтавского у.	
Миргородский у.	- С. 27, 37, 38, 44, 51, 57, 65, 70, 71
Николаевский лес.	- С. 63, 64, 65
Н. Сенжары	- С. 33, 41, 56, 84, 236
Носенко, усадьба	- С. 233
Орель, р.	- С. 87
Оржица, р.	- С. 39, 41, 42
Орчик, р.	- С. 38
Остатые	- С. 80

Переяславский у.	- С. 37, 38, 39, 44, 45, 46, 49, 52, 65, 66, 70, 80, 236, 237, 411, 430
Пирятинский у.	- С. 37, 38, 39, 51, 52, 53, 66, 70, 78, 80, 236, 237
Полузерье, р.	- С. 42
Полтава, г.	- С. 56, 64, 67, 84, 86, 231, 232, 233, 328, 335
Полтавская губ.	- С. 21, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 75, 77, 78, 80, 86, 101, 134, 167, 168, 215, 219, 231, 235, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 323, 329, 352, 361, 369, 370, 379, 384, 385, 391, 393, 396, 410, 430, 431, 463, 465, 482, 483
Полтавский у.	- С. 27, 28, 37, 44, 46, 49, 51, 52, 54, 57, 63, 65, 66, 70, 71, 80, 85, 88, 110, 211, 236, 243, 411, 423, 482
Прилукский у.	- С. 27, 28, 37, 38, 39, 44, 52, 53, 65, 66, 70, 71, 80, 236, 237, 411
Псел, р.	- С. 37, 38, 39, 40,

	41, 42, 44, 53, 56, 63, 66, 80, 84	Сухая Голтва, р.	- С. 42
Ржавец, р.	- С. 42	Сухая Грунь, р.	- С. 42
Роменский у.	- С. 27, 28, 37, 44, 57, 66, 70, 71, 80, 88, 110	Сухая Маячка, р.	- С. 42
		Сухая Липянка, р.	- С. 42
Руда, р.	- С. 42	Сухая Оржица, р.	- С. 42
Сенжаровка, балка	- С. 60	Тамары, степь (Пирятинский у.)	- С. 236
Слепород, речка-болото	- С. 39, 41, 42, 84	Удай, р.	- С. 38, 41, 42, 51, 66, 86
Среднее (Хорольский у.)	- С. 80	Хмелево (Роменский у.)	- С. 27
Ставки, р.	- С. 42	Хорол	- С. 217
Сула, р.	- С. 37, 38, 41, 42, 51, 53, 56, 66, 78, 80, 84	Хорол, р.	- С. 38, 53, 66
		Хорол, г.	- С. 80
Сулы, р.	- С. 39	Хорольский у.	- С. 27, 28, 37, 38, 39, 44, 46, 51, 52, 53, 54, 65, 66, 70, 80, 244, 430,
Суной, р.	- С. 38, 42, 78	Яковцы, с.	- С. 231, 233
Сухая, р.	- С. 42, 84		

7. В. В. Докучаев. Сочинения.- Т. VII. Статьи и доклады. Организация почвенных учреждений и вопросы сельского хозяйства в России. Популярные лекции 1880-1900.- М.: Изд-во АН СССР, 1953.- 504 с.

Балаклия	- С. 441	Голтва, р.	- С. 292
Балясное, с.	- С. 296	Денисовка, с.	- С. 408
Белоцерковка, с.	- С. 439	Диканька, с.	- С. 263, 268, 290, 293, 295, 357, 441, 444
Братешки, с.	- С. 353, 359	Диканьский лес.	- С. 441
Броварки, с.	- С. 359	Днепр, р.	- С. 266, 440
Васильевка, с.	- С. 293, 296	Дьячково, х.	- С. 290, 292, 295
Весёлый Подол, с.	- С. 284	Дьячковская балка	- С. 291
Вороненцы, с.	- С. 359	Жуки, с.	- С. 357, 384
Ворскла, р.	- С. 207, 266, 296, 441	Засулье, с.	- С. 423
Гадяч, г.	- С. 441		
Гадячский у.	- С. 434		

Зеньковский у.	- С. 434
Золотоноша, г.	- С. 439
Золотоношский у.	- С. 281, 286, 435, 439, 440, 441
Кяровка, с.	- С. 408
Кобеляки, г.	- С. 439, 441
Кобелякский у.	- С. 281, 283, 284, 372, 408, 434, 439
Каспачи, с.	- С. 359
Колайдинцы, с.	- С. 359
Кременчуг, г.	- С. 284, 408
Кременчугский у.	- С. 276, 283, 408, 435
Константино- градский у.	- С. 194, 265, 266, 271, 273, 274, 278, 296, 408, 434
Круча, оз.	- С. 423
Крюков, г.	- С. 359, 408
Куролеховская, ст.	- С. 408
Лохвицкий у.	- С. 16, 210, 435
Лубенский у.	- С. 359, 372, 408, 415, 423, 434, 439
Миргородский у.	- С. 435, 439
Николаевский лес.	- С. 357, 444
Новосёлки, с.	- С. 360
Новые Сенжары, с.	- С. 434
Ольховихи, с.	- С. 359
Орель, р.	- С. 266, 408, 441
Переяславский у.	- С. 274, 283, 286, 435
Пирятин, г.	- С. 441
Пирятинский у.	- С. 435
Полтава, г.	- С. 18, 94, 257, 263, 266, 268, 274, 290, 360, 408, 441,

Полтавская губ.	- С. 16, 92, 94, 95, 121, 127, 131, 133, 134, 191, 194, 196, 203, 205, 207, 210, 257, 259, 261, 262, 265, 266, 267, 270, 271, 274, 275, 276, 279, 283, 284, 285, 286, 292, 293, 294, 296, 324, 358, 359, 372, 373, 375, 384, 415, 419, 421, 422, 423, 434, 435, 439, 440, 441, 443
Полтавский у.	- С. 274, 281, 287, 290, 296, 353, 357, 359, 372, 373, 384, 434, 439, 444
Полтавщина	- С. 16
Псёл, р.	- С. 266, 441
Прилукский у.	- С. 435
Роменский у.	- С. 281, 434
Сенжары, с.	- С. 269
Солоница, с.	- С. 359, 415, 423
Степь Боярско- го	- С. 359
Сула, р.	- С. 208
Хорол, р.	- С. 266, 284
Хорольский у.	- С. 286, 372, 434
Шадиевка, с.	- С. 408
Шипаки, с.	- С. 441
Ясеновки, с.	- С. 360

Балаясное, с.	- С. 284	Кременчугский у.	- С. 30, 92, 93, 270, 346, 347, 375, 377, 378, 379, 380, 385, 391, 392, 393, 394, 398, 399
Ворскла, р.	- С. 159, 269, 285	Крюков, г.	- С. 393, 394, 395
Гадячский у.	- С. 30	Лешиновка, с.	- С. 97
Градизек, с.	- С. 391, 392, 394, 395, 397	Лисевича х.	- С. 301
Диканька, с.	- С. 88, 247, 252, 253, 261, 273, 497	Лохвица, г.	- С. 380, 381
Днепр, р.	- С. 93, 379, 392, 394	Лохвицкий у.	- С. 30, 97
Днепровские пороги	- С. 270	Лубенский у.	- С. 29, 85, 87, 155, 250
Дьячково, х.	- С. 243, 244, 245, 247, 250, 253, 267, 273, 275, 276, 278, 284, 287, 288, 291, 316, 322, 327, 341	Манжелея, с.	- С. 392
Жоржовка, с.	- С. 301	Миргород, г.	- С. 326
Жуки, с.	- С. 273, 274, 276, 278	Миргородский у.	- С. 30
Згуровка, с.	- С. 92	Новые Сенжары, с.	- С. 92, 269, 270
Зеньковский у.	- С. 30	Переяславль, г.	- С. 380
Золотоноша, г.	- С. 380	Переяславский у.	- С. 30, 92, 93, 279, 281, 379, 437
Золотоношский у.	- С. 30, 92, 93, 379	Пирятин, г.	- С. 380, 381
Карловка, г.	- С. 262	Пирятинский у.	- С. 30, 92, 93
Кобеляки, г.	- С. 379	Полтава, г.	- С. 77, 79, 84, 94, 98, 244, 250, 258, 263, 264, 266, 271, 292, 295, 304, 333, 350, 369, 374, 375, 377, 378, 382, 392, 394, 396, 398, 411, 496
Кобелякский у.	- С. 30, 85, 238, 250, 270	Полтавская губ.	- С. 28, 29, 30, 31, 32, 33, 46, 47, 51,
Константиноградский у.	- С. 30		
Кременчуг, г.	- С. 374, 378, 380, 381, 392, 393, 394		

52, 75, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 155, 172, 191, 200, 202, 205, 238, 243, 245, 248, 251, 254, 256, 259, 261, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 281, 284, 285, 286, 297, 316, 317, 343, 346, 347, 349, 369, 371, 375, 377, 385, 391, 396, 398, 399,	Полтавский у.	401, 403, 437, 486, 487, 496, 497
	Полтавщина	- С. 29, 85, 247, 250
	Прилуки, г.	- С. 343, 402
	Прилуковский у.	- С. 380, 381
	Роменский у.	- С. 30, 92, 93, 96, 279, 281
	Ромоданы, с.	- С. 29, 95
	Рублёвка, с.	- С. 326
	Хорольский у.	- С. 285
		- С. 29, 85, 250, 270

ПРИНЯТЫЕ СОКРАЩЕНИЯ:

вол. — волость;	м. — местечко;	с. — село;
г. — город;	оз. — озеро;	сл. — слобода;
губ. — губерния;	обл. — область;	ст. — станция;
д. — деревня;	р. — река;	х. — хутор;
ж-д ст. — железнодорожная станция;	рч. — речка;	у. — уезд.
им. — имение;		

Фонд В. В. Докучаєва в Полтавському краєзнавчому музеї: історія створення, стан та тематичний каталог

Фонд В. В. Докучаєва в Полтавському краєзнавчому музеї нараховує близько 4 тис. одиниць, які зберігаються у фондосховищі, науковому архіві та бібліотеці музею. Частина з них репрезентована в експозиції природничого відділу та постійнодіючої виставки «Історія музею». Сюди увійшли унікальні експонати — колекція зразків ґрунтів, зібрана учасниками експедиції В. В. Докучаєва, польовий журнал, наукова звітність експедиції; годинник, візитна картка та інші меморіальні речі вченого; наукові праці В. В. Докучаєва та література про його життя і наукову діяльність; матеріали наукового архіву: лекції, довідки, статті, листи, спогади; фотовідбитки та негативи; матеріали про відзначення 100-річчя виходу праці В. В. Докучаєва «Російський чорнозем» та наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження вченого.

Загальнонаціональне значення має колекція зразків ґрунтів, яка спочатку включала 4202 зразки. У роки німецької окупації (1941–1943) колекція зберігалася у восьми великих шафах і кількох ящиках у підсобному приміщенні у дворі музею, і через недбале утримання частина її була втрачена. Згідно колекційного списку, складеного 1948 р. тимчасово виконуючою обов'язки завідувачою відділом природи музею Н. Ф. Годанюк, кількість зразків ґрунтів нараховувала 4168. У 1953 р. ця колекція була розібрана

ґрунтів нараховувала 4168. У 1953 р. ця колекція була розібрана і систематизована членами науково-дослідного гуртка ґрунтознавства, студентами III курсу Полтавського державного сільськогосподарського інституту О. О. Бібіковим і І. К. Кробкою під керівництвом та за участю кандидата сільськогосподарських наук, доцента М. Я. Гетти. Ними були складені уніфіковані робочі списки, які мають такі розділи: номер зразка за інвентаризаційним описом 1948 р., номер за новим описом, назва ґрунту за класифікацією, прийнятою на 1953 р., та місце взяття зразка за існуючим на той час адміністративним поділом Полтавської області. Згідно останньої звірки наявності музейних предметів з фондовою документацією, проведеною 1988 р., кількість зразків ґрунтів складає 3802. Більша їх частина зберігається у фондовому приміщенні в оригінальних картонних коробочках (частина під склом) різних розмірів, які розкладені у шафах за агроґрунтовими районами. Більшість коробочок із зразками мають етикетки, на яких зазначено місце збору та назву ґрунту. На коробочках проставлено кілька номерів. Один номер відповідає номеру в списках учасників експедиції, другий, закреслений, проставлений у 1948 р., і є номер, який відповідає спискам, складеним у 1953 р.

Великий науковий інтерес представляє журнал зі списками зразків гірських порід, ґрунтів і материнських порід, складений по повітах Полтавської губернії учасниками експедиції В. В. Докучаєва. Журнал складається з 284 аркушів, які були пронумеровані та прошиті після 1910 р. Аркуші різні за форматом, у клітину, лінійку, неліновані, є кілька гербових аркушів. Це рукописи, написані різними почерками, містять багато позначок олівцем та червоними чорнилами. Рукописи без підпису, за виключенням списку зразків ґрунтів, материнських порід, гербарію рослин (латинські назви видів), зібраних на території Лубенського повіту Ф. Ю. Левінсоном-Лессінгом у 1888 р. (Арк. 71–80) та списку зразків ґрунтів і материнських порід Миргородського повіту, складеного А. А. Бодіско (Арк. 150–153). Журнал має три частини: першу (Арк. 4–43) — списки зразків гірських порід з інвентарним номером, назвою місцевості, назвою породи із зазначенням сторінки відповідного випуску звітів (Матеріали к

оценке земель Полтавской губернии. Естественнo-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. Вып. I—XV^а), де згадується знахідка. Ці списки мають особливе значення, адже колекція зразків гірських порід не збереглася. Друга частина (Арк. 45—242) — це списки зразків ґрунтів і материнських порід, де крім інвентарних номерів і назв місцевостей, вказано потужність, число горизонтів та вміст гумусу. Останній розділ (Арк. 244—284) — алфавітний покажчик місцевостей (по повітах), описаних у 15 випусках «Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії» із зазначенням інвентарних номерів зразків та сторінок відповідного випуску звіту.

Серед меморіальних речей В. В. Докучаєва — унікальний експонат — кишеньковий годинник ученого, яким він користувався під час роботи полтавської експедиції. Годинник з діючим механізмом швейцарської фірми «Павел Буре». Очевидно, В. В. Докучаєв придбав його в Петербурзі або Москві, адже там були підприємства швейцарської фірми, де збирали годинники з імпортних деталей. Цікава історія цього експонату. В. В. Докучаєв подарував його на знак дружби і подяки за допомогу після закінчення роботи експедиції діловому Полтавського губернського земства М. М. Матірному. Після смерті останнього цю унікальну річ придбав у його батька кравця, що мешкав у Полтаві по вулиці Сковороди, студент біологічного відділу Полтавського інституту народної освіти А. Х. Кашенко (згодом — кандидат сільськогосподарських наук, науковий співробітник Полтавського науково-дослідного інституту свинарства). Музей купив годинник 1971 р. у сестри А. Х. Кашенка — У. Х. Здесенко. Годинник має кілька циферблатів, які показують час доби, дні тижня, число місяця. Секундний циферблат, який має проріз, де на синьому фоні зображені зірки і місяць з рисами людського обличчя, вказує не тільки секунди, а й фази місяця.

З меморіальних речей В. В. Докучаєва привертають також увагу: візитна картка вченого, подарована господареві хати у Нових Санжарах І. В. І Півню, яку передала музею у 1956 р. дочка останнього — С. І. Левкович; фотопортрет В. В. Докучаєва, подарований ним першому завідувачу природничо-історичного музею Полтавсь-

кого губернського земства М. О. Олександровському з дарчим написом ученого.

У Полтавському краєзнавчому музеї зберігається унікальний експонат (ФІ ІКМ. — Інв. № ІКМ. 79911, Н. 47031, старий Інв. № КВ 52673), який, за деякими припущеннями, може бути включений до Фонду В. В. Докучаєва*.

Це монета номіналом півдолара США, карбована у 1893 р. до відкриття всесвітньої Колумбової виставки в Чикаго, присвяченої 400-річчю відкриття Америки мореплавцем Христофором Колумбом (1492 — 1892).

У Колумбовій виставці разом зі своїми учнями брав участь В. В. Докучаєв. У Російському павільйоні, урочисто відкритому 5 червня 1893 р. у виставковому Палаці землеробства, були представлені зразки ґрунтів з докучаєвських колекцій, карти, наукові праці. До відкриття виставки було видано англійською мовою короткий науковий огляд колекції ґрунтів, складений В. В. Докучаєвим і М. М. Сибірцевим (*Short scientific review of prof. Dokoutschaeff's and his pupils collection of soils, exposed in Chicago in the year 1893. St. Petersburg, 40 p. Literature 74 names*) та книгу В. В. Докучаєва «Наші степи колись і тепер» (*The Russian steppes. Study of the soil in Russia, its past and present. Publ. by the Department of agriculture, Ministry of Crown domains, for the World's Columbian exposition at Chicago. St. — Petersburg, Crawford, 61 p.*). Експонати російського розділу виставки представляв у Чикаго послідовник В. В. Докучаєва В. Р. Вільямс (1863 — 1939). Тоді це був молодий вчений, викладач курсу загального землеробства Петровської землеробської і лісової академії, згодом видатний ґрунтознавець, агроном, основоположник агрономічного ґрунтознавства, академік. В. Р. Вільямса було обрано головою експертної комісії сільськогосподарського відділу виставки, а після його від'їзду з Чикаго функції голови комісії виконував його колега по Петровській академії П. Р. Сльозкін. На виставці були також представлені прилади, винайдені науковця-

* За допомогою в дослідженні цього експонату висловлюємо подяку Олександрову Ткаченку — зав. сектором нумізматики відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею.

ми Петровської академії, серед них комбінекс апаратури, сконструйованої В. Р. Вільямсом для механічного аналізу ґрунту.

Російські експонати на всесвітній Колумбовій виставці одержали високу оцінку. В. Р. Вільямс писав: «Роботи В. В. Докучаєва, О. О. Ізмаїльського, К. А. Тімірязєва, П. А. Костичєва, О. М. Енгельгарда, М. В. Неручєва — це ті наукові основи, на яких протягом кількох десятиліть будувалась дослідницька робота усіх наших дослідних закладів і особливо дослідних закладів степової смуги. Ідеї цих учених перелетіли через океани і стали надбанням Америки та інших країн, у яких бувають посухи».

На сьогодні не встановлено час і джерело надходження ювілейної монети до Полтавського краєзнавчого музею. Ймовірно, що монета була привезена з-за кордону В. В. Докучаєву, потім подарована ним музею.

Користуючись нагодою наводимо опис згаданого експоната.

Монета номінальною вартістю на 1893 р. півдолара США. Вага 12,4 г, діаметр 3 см, срібло 900 проби.

Лицьовий бік (аверс). У центрі — зображення вітрильника вліво. Під ним земні півкулі, по боках яких дата «14 — 92». Кругова легенда англійською мовою: «WORLD'S KOLUMBIAN EXPOSITION CHICAGO. 1893».

Зворотній бік (реверс). У центрі — плечове зображення Христофора Колумба вправо. В обрізі літера «В». Кругова легенда англійською мовою: «UNITED STATES OF AMERICA. COLUMBIAN HALF DOLLAR».

Бокова поверхня монети (гурт) візерункова. Співвідношення штемцелів: 6 годин.

З творів мистецтва до Фонду входить бронзова скульптура В. В. Докучаєва, виконана 1957 року лєнінградським скульптором, членом Спілки художників СРСР О. М. Черницьким.

В останні роки до Фонду В. В. Докучаєва надійшли речі з будинку в Нових Санжарах (у минулому штаб-квартири експедиції В. В. Докучаєва), який згорів у січні 1989 р. Це дверцята до плит, віконні ручки та шпінгалети, передані музею новосанжарським краєзнавцем І. В. Бовкуном.

У музеї також зберігається план цього будинку та генеральний план садиби, виконаний студентом агрономічного факультету М. Скришником за ініціативою голови Полтавського відділення Українського ботанічного товариства, викладача Полтавського

сільськогосподарського інституту (тепер Полтавська державна аграрна академія) В. М. Самородова у серпні 1988 р.

Фонд В. В. Докучаєва має велике прикладне значення, матеріали його використовуються в науковій, експозиційній, виставковій діяльності музею для широкої пропаганди наукової спадщини видатного вченого, дослідника природи Полтавщини.

За створення фонду, який включає унікальні докучаєвські колекції, Полтавський краєзнавчий музей одним із перших 1983 р. було нагороджено пам'ятною ювілейною медаллю до 100-річчя виходу у світ класичної праці В. В. Докучаєва «Російський чорнозем».

Тематичний каталог фонду В. В. Докучаєва

Матеріали експедиції В. В. Докучаєва

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
1.	ФПКМ — Інв. № ПКМ. 632, П. 404	Колекція ґрунтів, зібрана експедицією В. В. Докучаєва на території Полтавської губернії (3802 од.)	7 x 7; 12 x 8; 15 x 9; 9 x 4,5; 10 x 8	1896
2.	ФПКМ — Інв. № ПКМ 77144, Д. 9792	Польовий журнал експедиції В. В. Докучаєва зі списками зразків гірських порід, ґрунтів і материнських порід, складений по повітах Полтавської губернії учасниками експедиції. 284 аркушів.	36 x 21 x 2,5	1891

Наукова звітність експедиції

3.	Б ПКМ. — Інв. № 4834	Книга: Агафонов В. К., сост. Матеріали к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Пол-		
----	-------------------------	--	--	--

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		тавському губернському земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1892. — Вып. XI: Прилуцкий уезд. — 141 с.		
4.	Б ПКМ. — Инв. № 6330	Книга: Богушевский С. К., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1891. — Вып. VI: Гадячский уезд. — 138 с.		
5.	Б ПКМ. — Инв. № 6320	Книга: Богушевский С. К., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1892. — Вып. XIII: Переяславский уезд. — 123 с.		
6.	Б ПКМ. — Инв. № 4826	Книга: Бодиско А. А., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1892. — Вып. X: Миргородский уезд. — 70 с.		
7.	Б ПКМ. — Инв. № 4823, 9679	Книга: Вернадский В. И., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства,		

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		1892. — Вып. XV: Кременчугский уезд. — 147 с.		
8.	Б ПКМ. — Инв. № 6322	Книга: Выдрин И. П., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1892. — Вып. XIV: Пирятинский уезд. — 98 с.		
9.	Б ПКМ. — Инв. № 4828, 9675	Книга: Георгиевский А. С., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1890. — Вып. I: Полтавский уезд. — 153 с.		
10.	Б ПКМ. — Инв. № 4819	Книга: Глинка К. Д., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1892. — Вып. XII: Лохвицкий уезд. — 66 с.		
11.	Б ПКМ. — Инв. № 4829	Книга: Глинка К. Д., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1891. — Вып. IV: Роменский уезд. — 75 с.		

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата знаходження
12.	Б ПКМ. — Інв. № 9678	Книга Земятченский П. А., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1891. — Вып. V: Зеньковский уезд. — 107 с.		
13.	Б ПКМ. — Інв. № 6319	Книга Левинсон-Лессинг Ф. Ю., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1889. — Вып. II: Лубенский уезд. — 91 с.		
14.	Б ПКМ. — Інв. № 6328	Книга Пироцкий Ф. И., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1891. — Вып. IX: Золотоношский уезд. — 49 с.		
15.	Б ПКМ. — Інв. № 4825	Книга Поленов Б. К., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1891. — Вып. VII: Константиноградский уезд. — 120 с.		
16.	Б ПКМ. — Інв. № 6325, 9676	Книга Поленов Б. К., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историчес-		

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата знаходження
		кая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1890. — Вып. III: Хорольский уезд. — 115 с.		
17.	Б ПКМ. — Інв. № 6327	Книга Ферхмин А. Р., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1891. — Вып. VIII: Кобелякский уезд. — 178 с.		
18.	Б ПКМ. — Інв. № 4818, 8202	Книга Отоцкий П. В., Агафонов В. К., Глинка К. Д., Адамов Н. П., Барановский А. Н., Краснов А. Н., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1894. — Вып. XVI. — 513, III с.		

Меморіальні речі

19.	Ф ПКМ. — Інв. № ПКМ. 13908, Д. 2198	Візитка В. В. Докучаєва. На лицьовій стороні напис: «Василий Васильевич Докучаев. Ординарный профессор Императорского С. Петербургского университета». Автограф В. В. Докучаєва: «Ивану Васильевичу Пивню». Внизу напис: «Вас. остр. 1 лин. д. 18, кв. № 2». На зворотній стороні — автограф В. В. Докучаєва: «Приношу Вам искреннюю признательность за образцовый поря-	10,8x6,2	С. І. Левкович, 1956
-----	---	--	----------	----------------------

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		док дачи. Професор В. В. Докучаєв, 11 августа 1891 г»		
20.	ФПКМ. – Інв. № ПКМ 22257, П. 2978	Годинник кишеньковий системи Павла Бурс (№ 224716).	діам 7 (білий метал, емаль)	У. Х. Здесенко, 1971
21.	ФПКМ. – Інв. № Ф. П. 189	Фотопортрет В. В. Докучаєва, подарований М. О. Олеховському. На звороті автограф В. В. Докучаєва: «Уважаемому и дороговому Михаилу Александровичу Олеховскому на добрую память май 1896». Підпис: (Докучаєв)	10 x 16	О. М. Бодико, 1961
22.	ФПКМ. – Інв. № Ф. П. 141	Фотовідбиток, на якому зображені: дружина В. В. Докучаєва Г. Є. Сінклер, його племінниця А. І. Воробйова, майбутня дружина Ф. Ю. Левінсона-Лессінга В. І. Тарнавська Нові Санжари, 1891.	8,4 x 11,4	В. Ф. Іванова, 1956

Речі з будинку по вул. Піонерській, 22, у смт Нові Санжари, в якому розміщалася штаб-квартира Полтавської експедиції В. В. Докучаєва

23.	ФПКМ. – Інв. № НД ІДП. 157–158	Ручки віконні (2 од.)	13,5 x 1,9, бронза із за-лишками білої фарби	І. В. Бовкун, 1990
24.	ФПКМ. – Інв. № НД	Шпінгалети віконні (3 од.)	11,4 x 2, бронза	І. В. Бовкун, 1990

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
	ІДП. 159–161			
25.	ФПКМ. – Інв. № НД ІДП. 162	Ручка віконна Т-подібної форми на металевому стрижні	7,2 x 4,2	І. В. Бовкун, 1990
26.	ФПКМ. – Інв. № НД ІДП. 163	Дверцята до плити (з піддувала) прямокутної форми без ручки, прикрашені рослинним візерунком	19,5 x 13,5	І. В. Бовкун, 1990
27.	ФПКМ. – Інв. № НД ІДП. 164	Дверцята до плити круглі на прямокутній основі, з ручкою, пофарбовані зеленою фарбою, крізь яку проступає геометричний орнамент	26 x 23, чавун	І. В. Бовкун, 1990
28.	ФПКМ. – Інв. № НД ІДП. 165–167	Деталь шпінгалета віконного, шурупи (2 од.)	Бронза	І. В. Бовкун, 1990

Наукові праці В. В. Докучаєва

29.	БПКМ. – Інв. № 5066	Книга: Докучаєв В. В. Избранные сочинения. Русский чернозём. – М.: Госсельхозиздат, 1948. – Т. I – 480 с.		
30.	БПКМ. – Інв. № 5158	Книга: Докучаєв В. В. Избранные сочинения. Труды по геологии и сельскому хозяйству. – М.: Госсельхозиздат, 1949. – Т. II. – 426 с.		
31.	БПКМ. – Інв. № 5157	Книга: Докучаєв В. В. Избранные сочинения. Картография, генезис и классификация почв. – М.: Госсельхозиздат, 1949. – Т. III. – 446 с.		

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата знаходження
32.	Б ПКМ. – Інв. № 5611	Книга: Докучаєв В. В. Російський чорнозем. – К., Харків: Держсільгоспвидав, 1952. – 460 с.		
33.	Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 13906, П. 2197	Журнал: Вестник естествознания. – 1891. – № 1. – С. 1–16. В. В. Докучаєв. К вопросу о соотношениях между возрастом и высотой местности с одной стороны, характером и распределением чернозёмов, лесных земель и солонцов — с другой. Дарчий напис: «Содействием симпатичной Молекулы, они же Вера Гринченко и Лена Котлик передано это первое издание работы Докучаева в Полтавский музей 23.VIII.56. Н. Гавриленко».	17 x 25	М. І. Гавриленко, 1956
34.	НА ПКМ. – Спр. П. 01-118	Журнал: Химия и жизнь, 1983. – № 6. – С. 12–18. В. Докучаєв. Русский чернозём (фрагменты с популярного очерка, напечатанного в журнале «Новь», 1885. – № 18).	98 с.	

Література про життя та діяльність В. В. Докучаєва

35.	Б ПКМ. – № 14505	Книга: Крупениковы И. и А. Василий Васильевич Докучаев 1846–1903. – М.: Изд. ЦК ВЛКСМ «Молодая Гвардия», 1949. – 286 с.		
36.	Б ПКМ. – № 7021	Книга: Полюнов Б. Б., Крупеников И. А., Крупеников Л. А. Василий Васильевич Докучаев: Очерки жизни и творчества. – М.: Изд. АН СССР, 1956. – 276 с.		

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата знаходження
37.	Б ПКМ. – № 11210	Книга: Кирьянов Г. Ф. Василий Васильевич Докучаев 1846–1903. – М.: Наука, 1966. – 290 с.		
38.	Б ПКМ. – № 22195 ⁴	Книга: Полтавський краєзнавчий: Сторінки історії та колекції. – Полтава, 1991. – С. 5–20. Кигим С. А. В. В. Докучаєв, В. І. Вернадський та Полтавщина. – С. 123–129. Кондратенко Т. К. Фонд Докучаєва В. В. і Вернадського В. І. в Полтавському краєзнавчому музеї.		
39.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 73671, КБ 2617	Книга: Наш рідний край. – Полтава, 1991. – Вип. 8. – С. 7–16. Кигим С. А., Чапко П. М. Який внесок В. В. Докучаєва в справу дослідження ґрунтів Полтавщини?	14 x 20	В. М. Самородов, 1993
40.	НА ПКМ. – Спр. П. 01-118	Журнал: Природа, 1946. – № 6. – С. 85–86. С. С. Соболев. В. В. Докучаєв (к 100-летию со дня рождения)	96 с.	

Праці з розробки наукової спадщини вченого

41.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 18364, П. 2649	Брошура: Известия Докучаевского Почвенного Комитета. – С. Петербург, 1914. – № 1. – 31 с.	17 x 25	М. І. Гавриленко, 1962
42.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 64108, ГЖ. 754	Окремий відбиток статті: А. Н. Тюрюканов. В. В. Докучаєв и В. И. Вернадский – основатели учения о биосфере и биосферного класса наук // Бюллетень Московс-	23,5 x 16	А. Н. Тюрюканов, 1997

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		кого общества испытателей природы, 1983. – Т. 88. – Вып. 6. – С. 3–12. Дарчий напис: «Полтавскому музею от автора»		
43.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 54760, КБ. 1648	Книга: Проблемы повышения продуктивности чернозёмных почв: Тезисы совещания, посвященного 100-летию книги В. В. Докучаева «Русский чернозём», Харьков – Полтава, 1983. – 238 с.	13,5 x 18	Полтавський сільськогосподарський інститут, 1983
44.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 77814, КБ. 3231	Книга: Проблемы збереження родючості полтавських чернозёмів / Матеріали наук-практ. конференції. – Полтава, 2002. – 80 с. – С. 35–38. Китим С. А. В. В. Докучаев у Полтавському краєзнавчому музеї. С. 43–46. Кондратенко Т. К. Природоохоронні ідеї в науковій спадщині В. В. Докучаєва. С. 67–71. Халимон О. В. Ботанічні дослідження А. М. Краснова на Полтавщині.	20,7 x 14	2002
45.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 75612, ГЖ 964	Журнал: Екологія та ноосферологія, 1995. – Т. 1. – № 1 – 2. – 196 с. Журнал включає статті з розробки наукової спадщини В. В. Докучаєва.	25 x 17	В. М. Самородов, 1998
46.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 54724, Д. 7740	Документ: Запрошення учаснику конференції «Проблеми підвищення продуктивності чорноземних ґрунтів». Полтава, 1983.	9,5 x 15	О. О. Бібіков, 1983

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		тавський сільськогосподарський інститут. 26.09.1983.		
47.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 54725, Д. 7741	Документ: Запрошення і програма конференції «Проблеми підвищення продуктивності чорноземних ґрунтів», присвячена 100-річчю книги В. В. Докучаєва «Російський чорнозем». Харків – Полтава, 1983. – 20 с.	14,5 x 20	О. О. Бібіков, 1983
48.	Ф. ПКМ. – Інв. № ПКМ. 55082, Д. 7838	Документ: Програма всесоюзної наради «Почвоведение на службе сельского хозяйства» (100-летие Докучаевского почвоведения). Москва. 1983	17 x 11	М. Д. Литвинова, 1984

**Матеріали наукового архіву:
статті, довідки, доповіді, лекції, листи, спогади**

49.	НА ПКМ. – Спр. П. 01-1	М. Я. Гегта. – Почвы Полтавской области. – Машинопис, 1948 (лекція)	23 арк.	
50.	НА ПКМ. – Спр. П. 01-35	Матеріали по експедиції В. В. Докучаєва. 1. Лист С. І. Борисова до Полтавського краєзнавчого музею м. Вязьма, Смоленська обл. – Полтава, 13.02.1957. – Автограф (експонати про В. В. Докучаєва у музеї СШ № 20 м. Вязьми). 2. А. Івашко. Докучаєв і Диканщина. – Машинопис (стаття). 3. [М. Д. Литвинова]. В. В. Докучаєв и Полтавщина. – Машинопис (стаття). 4. Лист директора Полтавського державного краєзнавчого музею	3 арк. 11 арк. 2 арк.	

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		В.Т.Шевченка до директора Інституту ґрунтознавства АН СРСР. Полтава-Москва, 20.10.1950. - Машинопис (Матеріали про В. В. Докучаєва в Полтавському державному краєзнавчому музеї та Полтавському державному архіві МВС).		
		5. Лист наукового співробітника Інституту ґрунтознавства ім. В. В. Докучаєва АН СРСР до директора Полтавського державного краєзнавчого музею В.Т.Шевченка. Москва-Полтава, 12.05.1952. - Машинопис. Особистий підпис кореспонданта (нерозбірливий).	1 арк.	
		6. Михаил Александрович Олевский (некролог) // Киевские вести. - 1909. - 21 декабря. - Машинопис. Кошія.	3 арк.	
		7. Список важнейших работ Докучаева. - Рукопис.	1 арк.	
		8. Список праць членів полтавської експедиції (під загальною редакцією В. В. Докучаєва). - Рукопис.	1 арк.	
		9. Чорнові записи про експедицію В. В. Докучаєва. - Рукопис, машинопис.	10 арк.	
51.	НА ПКМ. - Спр. П. 01-50	Чорнові записи про В. В. Докучаєва. І. М. І. Гавриленко. В. В. Докучаєв як дослідник та фундатор Полтавського музею. - Рукопис (стаття).	19 арк.	1956

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		2. Спогади М. І. Гавриленка про його зустріч у музеї з В. В. Докучаєвим 1901 р. - Рукопис, 1946.	Арк. 2, 2 зв., 8	
		3. План виставки до 100-річчя з дня народження В. В. Докучаєва. - Машинопис. Автограф зав. відділом природи Л. А. Дух, 1946.	Арк. 9	
52.	НА ПКМ. - Спр. П. 01-52	Листи В. Ф. Іванової, дочки академіка Ф. Ю. Левінсона-Лессінга, до Полтавського краєзнавчого музею. Ленінград-Полтава, 3.02.1969 (7 арк.), 17.02.1969 (4 арк.), 01.03.1969 (4 арк.), 26.08.0970 (1 арк.). - Автографи.		
53.	НА ПКМ. - Спр. П. 01-70	Окремий відбиток статті: М. Д. Литвинова, С. А. Кигим. В. В. Докучаєв на Полтавщині // Почвоведение, 1983. - № 12. - С. 102-107. - Друк.	6 арк.	1987
54.	НА ПКМ. - Спр. П. 01-86	1. Окремий відбиток статті: М. Я. Гетта. Научное наследие В. В. Докучаєва в Полтавском краеведческом музее // Почвоведение, 1956. - № 10. - С. 64-68. - Друк. 2. С. А. Кигим, П. М. Чапко. Який внесок В.В.Докучаєва в справу дослідження ґрунтів Полтавщини? - Машинопис, 1990 (стаття).	5 арк. 11 арк.	1990 1990
55.	НА ПКМ. - Спр. П. 01-90	Т. К. Кондратенко. Фонд Докучаєва В. В. та Вернадського В. І. у Полтавському краєзнавчому музеї. - Рукопис (стаття).	7 арк.	1991

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
56.	НА ПКМ. — Спр. П. 01-118	Матеріали виставки та наукових читань до 150-річчя від дня народження В. В. Докучаєва, ін. 1. Тематико-експозиційний план виставки (26.03.1996, актовий зал музею). — Рукопис. 2. Список учасників конференції. — Рукопис. 3. Список осіб та організацій, запрошених на наукові читання. — Машинопис. 4. План проведення наукових читань. — Машинопис. 5. План підготовки наукових читань. — Машинопис. 6. Програма наукових читань. — Машинопис. 7. Інформаційний лист про проведення наукових читань. — Машинопис. 8. Запрошення на наукові читання (чистий бланк). — Друк. 9. Листи С. П. Ляліна — наукового співробітника Інституту ґрунтознавства ім. В. В. Докучаєва АН СРСР до С. А. Кигим — завідувачої відділом природи Полтавського краєзнавчого музею. Москва—Полтава, 14.12.1987 (8 арк.), 19.02.1988 (6 арк.), 20.04.1988 (3 арк.), 29.01.1989 (6 арк.). — Автографи.	167 арк. 4 арк. 1 арк. 2 арк. 1 арк. 1 арк. 5 арк. 1 арк. 1 арк.	1996
57.	НА ПКМ. — Спр. П. 02-10А	Р. Я. Грубина. В. В. Докучаев и его деятельность на Полтавщине. — Машинопис, 1950 (лекція).	18 арк.	1950

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
58.	НА ПКМ. — Спр. П. 02-18	М. І. Гавриленко, П. І. Бойко. Життя і діяльність видатного вченого-ґрунтознавця Докучаєва В. В. (до 100-річчя з дня народження). — Машинопис, автографи авторів (доповідь).	8 арк.	1953
59.	НА ПКМ. — Спр. П. 02-26	Н. А. Ткаченко. Русские почвоведы Докучаев, Костычев, Вильямс и их учение о травопольной системе земледелия. — Рукопис (доповідь).	14 арк.	1949
60.	НА ПКМ. — Спр. П. 02-95	О. П. Котлик. Історія вивчення природних умов Полтавщини. — Машинопис, 1977 (наукова довідка). — С. 13—16. Докучаєв Василь Васильович.	28 арк.	1977
61.	НА ПКМ. — Спр. П. 02-103	1. Е. П. Котлик. Сотрудничество В. В. Докучаева и А. А. Измаильского во время Полтавской экспедиции. — Машинопис, 1980 (наукова довідка). 2. О. П. Котлик. Експедиція В. В. Докучаєва. — Рукопис (чорновий зошит).	9 арк. 16 арк.	1980
62.	НА ПКМ. — Спр. П. 02-112	М. Д. Литвинова. В. В. Докучаев и Полтавський краєзнавчий музей. — Машинопис (довідка).	6 арк.	1981
63.	НА ПКМ. — Спр. П. 02-127	1. [М. Д. Литвинова, С. А. Кигим]. В. В. Докучаев и Полтавщина. — Машинопис, 1983 (стаття). 2. М. Д. Литвинова. Полтавському краєзнавчому музею — па-	11 арк. 1 арк.	

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		м'ятна медаль В. В. Докучаєва – Машинопис (надруковано в газеті «Культура і життя», 1983. – 4 жовтня).		
64.	НА ПКМ. – Спр. II. 02-158	С. А. Кигим. Докучаєв В. В., Вернадський В. І. та Полтавщина. – Машинопис, 1991 (стаття).	16 арк.	
65.	НА ПКМ. – Спр. 11-3759	Матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження В. В. Докучаєва (1996).		

І. ПОЛТАВСЬКІ ШЛЯХИ ВЧЕНОГО

		1. Ісаєва С. К. Полтавські шляхи вченого.	6 арк.	
		2. Гриб М. І. Вклад В. В. Докучаєва у ґрунтознавство Полтавщини.	4 арк.	
		3. Моцяк В. О. Вивчення експедицією В. В. Докучаєва Полтавського, Кобеляцького та Костянтинградського повітів.	3 арк.	
		4. Котлик Е. П. Сотрудничество В. В. Докучаєва и А. А. Измаильского во время Полтавской экспедиции.	8 арк.	
		5. Халимон О. В. Ботанічні дослідження А. М. Краснова на Полтавщині.	6 арк.	
		6. Кигим С. А. В. В. Докучаєв у Полтавському краєзнавчому музеї (унікальні експонати з фонду вченого).	7 арк.	
		7. Галян Г. І. Вчення Докучаєва і Вернадського – концептуальний стрижень етнографічної експозиції.	3 арк.	

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		8. Кулатова І. М. Кургани скіфського часу в ур. Лапівщина (за дослідженнями І. А. Зарецького, 1888)	5 арк.	
		9. Супруненко О. Б. Пам'ятки археології Полтавщини у матеріалах докучаєвської експедиції 1888–1890 рр.	16 арк.	

ІІ. НАУКОВА СПАДЩИНА В. В. ДОКУЧАЄВА І СУЧАСНІСТЬ

		10. Опара М. М. Наші стени колись і тепер...	5 арк.	
		11. Чапко П. М. Вклад В. В. Докучаєва в розвиток сучасного ґрунтознавства	3 арк.	
		12. Пилипец Ж. Г., Пилипец В. А., Орлова Л. Д., Ващишина Д. Л. Вклад В. В. Докучаєва в развитие сельскохозяйственной науки.	3 арк.	
		13. Закалюжний В. М. Значення геологічних досліджень та ідей В. В. Докучаєва для вітчизняної науки.	6 арк.	
		14. Компаниец И. Б., Антонец М. А., Гангур В. В., Ермолаев Ю. Е. Анализ гумусного состояния в почвах севооборотов.	2 арк.	
		15. Педченко Н. И. У истоков (к 150-летию В. В. Докучаєва – основоположника науки почвоведения)	9 арк.	

ІІІ. В. В. ДОКУЧАЄВ І ПИТАННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

		16. Варвянский С. М., Фесенко А. И. В. В. Докучаєв и вопросы охраны окружающей среды.	5 арк.	
		17. Кондратенко Т. К. Природоохоронні ідеї в науковій спадщині В. В. Докучаєва.	6 арк.	

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		18. Любич В. А. Охорона і збереження навколишнього середовища, ґрунтів.	6 арк.	
		19. Рибалко В. П. Проблеми ґрунтознавства на Полтавщині.	4 арк.	
		20. Маца К. А. Парадигма всеединства и дальнейшее развитие учений о географической оболочке и биосфере.	4 арк.	
		21. Байрак О. М. Еталони біорізноманіття в природно-заповідній мережі Полтавщини.	5 арк.	
		22. Стецюк Н. О. Галофітна рослинність пониззя р. Ворскли.	7 арк.	
		23. Орлова Л. Д., Ганжа Р. В. Стан та сучасні завдання охорони фітоценозів річкових долин Полтавщини.	3 арк.	
		24. Фесенко М. М., Войтович А. Ф., Коваленко В. І., Дорош М. М. Охорона навколишнього середовища при бурінні свердловин на нафту та газ.	2 арк.	

Фотовідбитки

66.	Ф ПКМ – № Ф. П. 144	Диплом № 4375, виданий В. В. Докучаєву Радою Імператорського С.-Петербурзького університету про закінчення університету і присвоєння йому вченого ступеня кандидата, 16.10.1871.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
67.	Ф ПКМ – № Ф. П. 145	Диплом № 692, виданий В. В. Докучаєву Радою Імператорського С.-Петербурзького університету про присвоєння йому звання магістра мінералогії і геології, 24.05.1878.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
68.	Ф ПКМ – № Ф. П. 146	Прохання В. В. Докучаєва до ректора Імператорського С.-Петербурзького університету про надання аудиторії для читання публічних лекцій, 7.12.1898.	18 x 24, 2 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
69.	Ф ПКМ – № Ф. П. 147/1 – 147/2	Прохання міністра Народної освіти попечителю С.-Петербурзького учбового округу про надання В. В. Докучаєву пенсії в розмірі 3000 крб., 8.10.1897.	18 x 24, 2 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
70.	Ф ПКМ – № Ф. П. 148	Прохання В. В. Докучаєва до ректора Імператорського С.-Петербурзького університету про звільнення його з роботи через поганий стан здоров'я, 18.09.1897.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
71.	Ф ПКМ – № Ф. П. 149	Подання фізико-математичного факультету ректору Імператорського С.-Петербурзького університету про зменшення кількості лекцій, які читає В. В. Докучаєв, у зв'язку з поганим станом здоров'я останнього, 17.10.1896.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
72.	Ф ПКМ – № Ф. П. 150/1 – 150/2	Подання фізико-математичного факультету ректору Імператорського С.-Петербурзького університету про надання відрядження В. В. Докучаєву по Росії та за кордон, 28.10.1895.	18 x 24, 2 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
73.	Ф ПКМ – № Ф. П. 151	Прохання міністерства Народної освіти попечителю С.-Петербурзького учбового округу про продовження В. В. Докучаєвим у	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
		1895 – 1896 рр. керівництва Інститутом сільського господарства і лісівництва в Новій Александрії, 21.04.1895.		Ленінградської області, 1957
74.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 152	Повідомлення міністерства Народної освіти попечителю С.-Петербурзького учбового округу про призначення В. В. Докучаєва членом Ученого Комітету Міністерства Землеробства, 10.04.1895.	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
75.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 153	Повідомлення міністерства Народної освіти попечителю С.-Петербурзького учбового округу про призначення В. В. Докучаєва у 1892 – 1893 учбовому році директором Інституту сільського господарства і лісівництва в Новій Александрії, 18.09.1892.	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
76.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 154	Запит міністра Народної освіти до управляючого С.-Петербурзьким учбовим округом про надання відомостей про В. В. Докучаєва, 1892.	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
77.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 155	Повідомлення міністерства Народної освіти попечителю С.-Петербурзького учбового округу про відрадження В. В. Докучаєва до сільськогосподарського інституту в Новій Александрії. 13.08.1891.	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
78.	Ф ПКМ. – № Ф. П.	Формулярний список про службу В. В. Докучаєва, березень 1886.	18 х 24, 15 арк.	Історичний архів

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
				Ленінградської області, 1957
79.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 157	Повідомлення міністерства Народної освіти ректору Імператорського С.-Петербурзького університету про нагородження В. В. Докучаєва хрестом французького ордена «Merite Agricole», 3 серпня 1890.	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
80.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 158	Прохання В. В. Докучаєва ректору Імператорського С.-Петербурзького університету про надання йому відпустки з 15.05.1890.	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
81.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 159	Повідомлення міністра Народної освіти попечителю С.-Петербурзького учбового округу про затвердження В. В. Докучаєва професором С.-Петербурзького університету по кафедрі мінералогії, 21.02.1884.	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
82.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 160	Лист біліотирування на посаду екстраординарного професора (засідання ради 27.02.1884).	18 х 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
83.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 161/1 – 161/3	Лист міністерства Народної освіти до ректора Імператорського С.-Петербурзького університету про включення В. В. Докучаєва до нагородного списку за його наукові дослідження. 19.07.1883.	18 х 24, 3 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
84.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 162	Повідомлення про пробну лекцію В. В. Докучаєва на теми «Підмосковний кам'яновугільний басейн» та «Загальний погляд на потретинні утворення Росії».	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
85.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 163	Подання декана фізико-математичного факультету до Ради Імператорського С. -Петербурзького університету про нагородження В. В. Докучаєва 1200 крб., 1880.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
86.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 164	Прохання В. В. Докучаєва до ректора Імператорського С. -Петербурзького університету надати дозвіл на читання лекцій (спеціальний курс з геології студентам-природникам III і IV курсів) 24.08.1879.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
87.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 165	Програма лекцій зі спеціального курсу геології, які читав В. В. Докучаєв в Петербурзькому університеті. Складена В. В. Докучаєвим.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
88.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 166	Прохання президента Вільного Економічного Товариства до ректора Імператорського С. -Петербурзького університету про надання відрядження В. В. Докучаєву для дослідження чорнозему в деяких губерніях Росії, 5.05.1878.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
89.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 167/1, 167/2	Лист з обліку кадрів В. В. Докучаєва, який він заповнював 19.06.1886.	18 x 24, 2 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
90.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 168	Лист Ради Імператорського С. -Петербурзького університету до управляючого С. -Петербурзьким учбовим округом про дозвіл В. В. Докучаєву на читання лекцій з геології. 19.09.1879.	18 x 24, 2 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
91.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 169	Відкритий лист імператора Олександра Миколайовича, виданий В. В. Докучаєву за сприяння йому у проведенні геологічних досліджень в Рязанській, Владимирській та Нижньоновгородській губерніях.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
92.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 170	Прохання фізико-математичного факультету та ректора Імператорського С. -Петербурзького університету управляючому С. -Петербурзьким учбовим округом про затвердження В. В. Докучаєва на посаду консерватора геологічного кабінету з вересня 1872.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
93.	Ф ПКМ. – № Ф. П. 171	Дозвіл В. В. Докучаєву на одержання паспорта для проживання в містах і селищах Російської імперії з 19.11.1841.	18 x 24, 1 арк.	Історичний архів Ленінградської області, 1957
94.	НА ПКМ. – Спр. П. 01-118	1. Будинок по вул. Піонерській, 22 у смт Нові Санжари після пожежі 3.01.1989. 2. Місця, пов'язані з ім'ям В. В. Докучаєва (с. Мілюково на Смоленщині, м. Петербург, смт Нові Санжари на Полтавщині). 3. Учасники Нижньоновгородської еспедиції В. В. Докучаєва.	8 x 12, 27 шт. 12 x 18, 14 x 21, 14 шт. 21 x 29	В. О. Мокляк, 1996 С. П. Ляліт, 1988 В. М. Корнюшин, 1988

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
95.	НА ПКМ. – Спр. II. 02-204	Фотовідбиток. Учасники конференції «Ідеї В. І. Вернадського та взаємообумовленість стратегічного партнерства вищого навчального закладу і школи в освітньому просторі регіону» на відкритті меморіальної дошки В. В. Докучаєву і В. І. Вернадському на будинку по вул. К. Маркса, 10-а у м. Кременчуці 19.04.2001.	10 x 15	2001

Негативи

96.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 3231	Обкладинка книги: В. В. Докучаєв. Наши степи прежде и теперь. – С. -Петербург: Тип. Е. Евдокимова, 1892. Издание в пользу пострадавших от неурожая.		
97.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 3230	Сторінка з книги: В. В. Докучаєв. Наши степи прежде и теперь // В. В. Докучаєв. Избранные сочинения. – М.: Госсельхозиздат, 1949. – Т. III. – С. 185.		
98.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 3232	Сторінка з книги: В. В. Докучаєв. Наши степи прежде и теперь // В. В. Докучаєв. Избранные сочинения. – М.: Госсельхозиздат, 1949. – Т. III. – С. 189.		
99.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4225	Візитка В. В. Докучаєва, подарована І. В. Півню.		
100.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4230	Вигляд садиби І. В. Півня з берега р. Ворскли у Нових Санжарах, серпень, 1956.		

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
101.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4231	Вигляд р. Ворскли біля садиби І. В. Півня у Нових Санжарах, серпень, 1956.		
102.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4232	Будинок І. В. Півня по вул. Піонерській, 10 у Нових Санжарах (вигляд з вул. Піонерської), серпень 1956.		
103.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4233	Будинок І. В. Півня по вул. Піонерській, 10 у Нових Санжарах (вигляд з двору садиби), серпень 1956.		
104.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4241/1 – 4241/6	Лист В. І. Тарнавської до Ф. Ю. Левінсона-Лессінга. Нові Санжари – Петербург, 29.07.1891.		
105.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4238/1 – 4238/6	Лист В. І. Тарнавської до Ф. Ю. Левінсона-Лессінга. Нові Санжари – Петербург, 8.08.1891.		
106.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 4250	Груповий знімок, на якому зображені: дружина В. В. Докучаєва Г. Є. Сінклер, його племінниця А. І. Воробйова, майбутня дружина Ф. Ю. Левінсона-Лессінга В. І. Тарнавська. Нові Санжари, 1891		
107.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 18834	Будинок по вул. Піонерській, 22 у Нових Санжарах, 1984.		В. І. Кожем'якін, 1984
108.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 18835	Будинок по вул. Піонерській, 22 у Нових Санжарах (вигляд з двору), 1984.		

№ п/п	Об'єктові позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата знаходження
109.	Ф ПКМ. – Інв. № НГ. 18836	Будинок і сад – колишня садиба І. В. Півня. На передньому плані – р. Ворскла, 1984.		

Увічнення пам'яті В. В. Докучаєва

110.	Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 21445, П. 2919	Окремий відбиток статті: Пам'яті В. В. Докучаєва // Труды Почвенного института им. В. В. Докучаєва – Вып. 2. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1927. – С. 289 – 347. Промови, виголошені на урочистому засіданні 30.03.1924, присвяченому пам'яті В. В. Докучаєва з приводу 20-ї річниці його смерті.	16 x 24	В. Ф. Іванова, 1969
111.	Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 54728, ОМЗ. 2175	Медаль ювілейна до 100-річчя виходу книги В. В. Докучаєва «Російський чернозем». На медалі – барельєф Докучаєва і напис «В. В. Докучаєв 1846–1903. Всесоюзное общество почвоведов». На звороті зображено книгу і напис: «100 лет выхода книги В. В. Докучаєв Русский чернозём. 1883».	d – 6, бронза, карбування	В. А. Ковда, 1983
112.	Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 66656, ОМЗ. 2426	Медаль ювілейна до 100-річчя виходу книги В. В. Докучаєва «Російський чернозем». На медалі – барельєф Докучаєва і напис «В. В. Докучаєв 1846–1903. Всесоюзное общество почвоведов». На звороті зображено книгу і напис: «100 лет выхода книги В. В. Докучаєв Русский чернозём. 1883»	d – 6, товщ. 0,5, сплав, штамповка	1989

№ п/п	Об'єктові позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата знаходження
113.	Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 55078, ОМЗ. 2198	Значок до 100-річчя виходу книги В. В. Докучаєва «Російський чернозем». На лицьовій стороні – умовне зображення у 3-х кольорах моноліта черноземного ґрунту і напис «Всесоюзное общество почвоведов. В. В. Докучаєв. Русский чернозем 1883 100 лет»	d – 4,2, метал, карбування	1984
114.	Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 54729, Д. 7742	Свідчення про нагородження Полтавського краєзнавчого музею ювілейною медаллю до 100-річчя виходу книги В. В. Докучаєва «Російський чернозем»	21 x 29,5	1983
115.	Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 15039, Ск. 2349	Скульптура В. В. Докучаєва зображений у сидячій позі, у правій руці тримає книгу. Скульптор О. М. Черницький. Живописно-скульптурний комбінат Ленінградського відділу худфонду СРСР	h – 35, бронза, лиття	О. М. Черницький, 1957

Різне

116.	Ф ПКМ. – Інв. № НД. П. 408	План будинку (М 1:100) та генеральний план садиби (М 1:300) по вул. Піонерській, 22, квартал 50 у смт Нові Санжари, де у 1888–1892 зупинявся В. В. Докучаєв і члени експедиції по дослідженню ґрунтів Полтавської губернії. Виготовлено студентом 1 курсу агрономічного факультету Полтавського сільськогосподарського інституту М. Скрипником. (З пояснювальною запискою)	29,7 x 41,8	М. Скрипник, 1989
------	----------------------------------	--	----------------	----------------------

Перелік скорочень:

Арк. — аркуші
БІПКМ. — бібліотека Полтавського
краєзнавчого музею
ГЖ. — газети, журнали
Д. — документи
КБ. — книги, брошури
НА ПКМ. — Науковий архів Полтавсь-
кого краєзнавчого музею
НГ. — негативи
Н. — нумізматики

НА ДДІ. — науково-дотоміжний фонд.
Історія дореволюційного періоду
НД. П. — науково-дотоміжний фонд.
Природа
ОМЗ. — ордени, медалі, значки.
Ск. — скульптура
Ф. — фотовідбитки
Ф. П. — фото. Природа
ФІПКМ. — Фонди Полтавського крає-
знавчого музею

Розділ 4.

Література про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною*

1887

1. Отчёт о деятельности Полтавскаго Сельско-Хозяйственного Общества за 1886-1887 год. (Доклад Правления годичному Собранию Общества). — Полтава: Тип. наслед. Н. Пигуренко, 1887. — 22 с.
Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавським дослідним полем. — С. 4.

1889

2. Полтавскому Губернскому Земскому собранию XXV очередного созыва, Полтавской Губернской Земской Управы, доклады. 1889 года. — Полтава: Тип. Фришберга Л., 1889. — 247 с.
Про виділення коштів В. В. Докучаєву для проведення його Полтавської експедиції. — С. 152.

1891

3. Отчет Лохвицкого Общества сельских хозяев за 1889-90 год. (С. 1-го ноября 1889 года по 1-е ноября 1890 года). — Харьков, 1891. — 39 с.
Про перебування В. В. Докучаєва у Лохвиці. — С. 8.

* Матеріали цього розділу складені В. М. Самородовим, їх розташовано за роками публікацій, а в межах року — за алфавітом прізвищ авторів або назв творів.

Автори щиро вдячні зав. бібліотекою Полтавського інституту АПВ ім. М. І. Вавилова УААН Ганні Гордізі за допомогу в пошуках літературних джерел.

1892

4. Журналы Полтавского Сельско-Хозяйственного Общества. 1892 год. - Вып. Первый и второй. Январь-Апрель. - Полтава: Типограф. А. Фришберга, 1892. - 181 с.

Про обрання В. В. Докучаєва 12-го лютого 1892 р. почесним членом Полтав. с.-г. Товариства. - С. 14.

5. Полтавский земский естественно-исторический музей (Перепечатано из отчёта Полтавской губернской земской управы за 1891 год). Полтава: Типо-Литограф. А. Фришберга, 1892. — 26 с.

Про зв'язи В. В. Докучаєва з Полтавщиною. — С. 1, 2, 3, 7, 9, 23.

1896

6. Журналы Полтавского Сельско-Хозяйственного Общества. 1895-й год, вып. Шестой. Декабрь. - Полтава: Типограф. А. Фришберга, 1896.- 166 с.

В. В. Докучаєв — почесний член Полтав. с.-г. Товариства. - С. 70.

7. Отчёт о деятельности Полтавского Общества Сельского Хозяйства в 1895 году. Полтава: Типо-Литограф. А. Фришберга, 1896. - 82 с.

В. В. Докучаєв — почесний член Полтав. с.-г. Товариства. — С. 70.

1899

8. Краткий отчёт о деятельности Полтавского Общества Сельского Хозяйства в 1898 году. - Полтава: Типо-литограф. Старожицкого, 1899. - 102 с.

В. В. Докучаєв — почесний член Полтав. с.-г. Товариства. - С. 75.

9. Деятельность сельскохозяйственных обществ//Хуторянин.- 1900. - № 11. - С. 160-161.

Про підтримку полтавцями дослідів В. В. Докучаєва з впливу лісосмуг на с.-г. культури.

1900

10. Земская хроника// Хуторянин. - 1900. - № 23. - С. 338.

Про дозвіл на читання публічних лекцій В. В. Докучаєва у червні 1900 р. у Полтаві.

11. Земская хроника// Хуторянин. - 1900. - № 24. - С. 355.

Про читання В. В. Докучаєвим публічних лекцій влітку 1900 р. у Полтаві.

12. Краткий отчёт о деятельности Полтавского Сельско-Хозяйственного Общества за 1899 (XXXV-й год). - Полтава: Типо-литограф. А. Г. Фришберга, 1900. - 68 с.

В. В. Докучаєв — почесний член Полтав. с.-г. Товариства.- С. 68.

13. Лекции профессоров В. В. Докучаева, А. Ф. Фортунатова и Ф. К. Горб-Ромашкевича//Хуторянин. - 1900. - № 30. - С. 441—445.

Про відвідання В. В. Докучаєвим Полтав. дослідного Поля та околиць Диканьки.

14. Хроника//Хуторянин. - 1900. - № 26. - С. 387.

Про від'їзд В. В. Докучаєва з Полтави після читання публічних лекцій.

1901

15. Лекции профессоров В. В. Докучаева и А. Ф. Фортунатова/ Прилож. к журн. «Хуторянин» № 5. - Полтава: Изд. Эконом. Бюро Полт. губерnsk. земства, 1901. - 118 с.

1903

16. Н. В. Некролог// Хуторянин. - 1903. - № 45. - С. 864.

Некролог на смерть В. В. Докучаєва.

17. Почвоведение. - 1903. - Т. -5. - № 4. - 441 с.

Журнал присвячено пам'яті В. В. Докучаєва, на с. 318 йдеться про те, що полтавець Ю. Ю. Соколовський підготував спомини про вченого, які буде друкувати журнал.

18. Танфильев Г. И. Значение работ В. В. Докучаева для ботанической географии России//Почвоведение. - 1903. - Т.5. - № 4. - С. 323—426.

Про Полтавську експедицію В. В. Докучаєва.

1904

19. Земская Хроника// Хуторянин.- 1904.- № 9.- С. 196—200.

Про встановлення в приміщенні земського музею портрета В. В. Докучаєва та виділення коштів на його створення.

20. Из сельскохозяйственной печати//Хуторянин. - 1904. - № 29. - С. 633.

Про видання, присвячені пам'яті В. В. Докучаєва.

21. Труды третьего агрономического совещания (17,18,21 февраля 1903 года). - Полтава: Типо-Литограф. М. А. Старожицкаго, 1904. - 178 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 25, 77, 79, 81.

1905

22. Полтавский кружок любителей физ.-мат. наук. Отчёт У1. - 1903. - 4 ак. г. - Полтава: Типо-литограф. Торг. дома И. Фришберг и С. Зорохович. - 1905. - 55 с.

Про виступ полтавця Ю. Ю. Соколовського зі спогадами про В. В. Докучаєва на засіданні гуртка. - С. 22.

1915

23. Журнал заседаний комиссии по опытному делу при Полтавской Губернской Земской Управе (в 1914 г.) // Полтавские агрономические известия. - 1915. - № 2. - С. 46-66.

Про обстеження експедицією В. В. Докучаєва солонців Полтав. губернії. - С.: 47, 51, 60, 61, 65.

24. В. Н. Д. Памяти А. А. Измаильского // Хуторянин. - 1915. - № 15. - С. 343-345.

Про дружні стосунки між О. О. Измаїльським та В. В. Докучаєвим.

1916

25. Дьяков В. Н. Из воспоминаний о Полтавском опытном поле // Двадцатипятилетие опытной станции (1884—1909 г.). - Вып. 2-й. Исторические обзоры. - Полтава: Электрич. Типо-Литограф. И. Л. Фришберга, 1916. - С. 77-87.

Про перебування В. В. Докучаєва влітку 1894 р. на Полтавському дослідному полі.

1923

26. Николаев, Самбикин, Стошневич. Мат-лы по районированию Полтавщины. - Полтава: Изд. Полтавск. Губэкономсовещания, 1923. - 110 с.

Про Полтавську експедицію В. В. Докучаєва. - С. 11, 14.

1927

27. Левинсон-Лессинг Ф. Ю. Жизнь и деятельность В. В. Докучаева. Памяти В. В. Докучаева // Тр. Почв. Ин-та им. В. В. Докучаева. - Вып. 2.-Л.: Изд-во АН СССР, 1927. - С. 289—300.

Про участь В. В. Докучаєва у Полтавській експедиції (1888-1894 рр.).

1928

28. Риженко І. Я. Полтавський Державний Музей (історичний нарис) // Збірн. присвяч. 35-річчю музею - Т. 1. - Полтава, 1928. - С. 1-15.

Про колекції В. В. Докучаєва, зібрані під час його Полтавської експедиції. - С. 2.

1936

29. Калачиков А. Т. В. В. Докучаев и его творческое наследество в Советской Украине // Почвоведение. — 1936. — № 1. — С. 58-65.

1942

30. Гавриленко М. Парасоцький заповідник [закінчення] // Голос Полтавщини. - 1942. - 7 серпня. - С. 3.

Про роботу В. В. Докучаєва та А. М. Краснова в Парасоцькому заповіднику на Диканщині.

1945

31. Ярилов А. А. Памяти старейшего докучаевича — академика Владимира Ивановича Вернадского // Почвоведение. — 1945. — № 7. — С. 321-324.

Про співпрацю В. І. Вернадського з В. В. Докучаєвим на Полтавщині. — С. 321.

1946

32. Калачиков А. Т. Докучаевские дни на Украине // Почвоведение. — 1946 — № 7. — С. 442.

1948

33. И. и Л. Крупениковы. Василий Васильевич Докучаев. - Изд-во ЦК ВЛКСМ «Мол. Гвардия». - М., 1948. - 280 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 130-135, 218-220, 270, 275—276.

1951

34. Докучаев В. В., Измаильский А. А. Из переписки В. В. Докучаева и А. А. Измаильского (1888—1900)//Научное наследство. Естественно-научная серия/Под ред. академ. С. И. Вавилова. - Т. 2. - М.: Изд-во АН СССР, 1951. - С. 859 — 1026.

1953

35. Грубіна Р. В. В. Докучаєв і його діяльність на Полтавщині // Зоря Полтавщини. - 1953. - 10 квітня. - С. 3.

До 65-річчя перебування експедиції В. В. Докучаєва на Полтавщині.

1956

36. Гетта М. Я. Научное наследие В. В. Докучаева в Полтавском краеведческом музее//Почвоведение. - 1956. - № 10. - С. 64—68.

37. Полюнов Б. Б., Крупеников И. А., Крупеников Л. А. Василий Васильевич Докучаев. Очерк жизни и творчества. С послесловием академика И. В. Тюрина. - Изд-во АН СССР. - М., 1956. - 278 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 61, 100, 101, 104, 157-164, 166, 171-175, 180, 182, 186, 188, 193-195, 203, 244, 269.

1966

38. Кирьянов Г. Ф. Василий Васильевич Докучаев. 1846—1903. - М.: «Наука», 1966. - 291 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 60, 67, 102, 176, 245, 283.

1967

39. Степанов А. Трибун земли русской // Наука и религия. - 1967. - № 3. - С. 20.

Про лекції В. В. Докучаєва, прочитані в Полтаві влітку 1900 р.

1969

40. В. В. Докучаев 1846—1903//Полтавщина. Короткий довідник путівник (Друге видання). - Харків: Вид-во «Прапор», 1969. - С. 209.

1971

41. Бабенко В. Годинник Докучаєва // Зоря Полтавщини. - 1971. - 12 травня. - С. 4.

Про знайдений у Полтаві годинник В. В. Докучаєва.

42. Соколовский А. Н. Избранные труды. - К.: «Урожай», 1971. - 368 с.

Про перебування В. В. Докучаєва в 1900 році у Полтаві. — С. 344.

43. Чуб М., Опара М. Син землі//Комсомолец Полтавщини. - 1971. - 4 березня. - С. 3.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною.

1983

44. Думенко Л. Конференція ґрунтознавців завершила роботу // Зоря Полтавщини. - 1983. - 30 вересня. - С. 1-2.

Про святкування у Полтаві 100-річчя від дня виходу в світ книги В. В. Докучаєва «Русский чернозём».

45. Кигим С. Спащина російського вченого//Комсомолец Полтавщини. - 1983. - 15 грудня. - С. 3.

Про працю В. В. Докучаєва «Русский чернозём», з нагоди її 100-річчя.

46. Конференція ґрунтознавців//Зоря Полтавщини. - 1983. - 28 вересня. - С. 1.

Про святкування у Полтаві 100-річного ювілею книги В. В. Докучаєва «Русский чернозём».

47. Литвинова М. Д. Засновник музею// Зоря Полтавщини. - 1983. - 2 жовтня. - С. 4.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною.

48. Литвинова М. Д. Полтавському краєзнавчому музею-пам'ятна медаль В. В. Докучаєва // Культура і життя. — 1983. — 4 жовтня. — С. 4.

49. Литвинова М. Д., Кигим С. А. В. В. Докучаев на Полтавщині // Почвоведение. - 1983. - № 12. - С. 102-107.

1984

50. Карнаух П. Знімається кіно// Зоря Полтавщини. - 1984. - 5 серія. - С. 4

Про зйомки на Полтавщині кінофільму, присвяченого В. В. Докучаєву та В. І. Вернадському.

51. Литвинова М. Шляхами видатних ґрунтознавців// Комсомолец Полтавщини. - 1984. - 25 серія. - С. 4.

Те ж саме, що й попереднє джерело.

1986

52. Герасимов И. П. Учение В. В. Докучаева и современность. — М.: «Мысль», 1986. — 124 с.

Про роль полтавської експедиції В. В. Докучаєва у розвитку ґрунтознавства. — С. 7, 97.

1987

53. Волосков В. Ф. Полтава: 100 памятных мест. Путеводитель. - Харьков: «Прапор», 1987. - 185 с.

В. В. Докучаев — фундатор Полтавського краєзнавчого музею. - С. 50-51.

54. Добровольский Г. В. В. И. Вернадский и наука о почве // Почвоведение. — 1988. — № 7. — с. 29-34.

Про співпрацю В. В. Докучаєва з В. І. Вернадським на Полтавщині. — С. 29.

55. Крупеников И. А. Вернадский — Докучаев. Биосфера-почва (К 125-летию со дня рождения В. И. Вернадского) // Почвоведение. — 1988. — № 7. — С. 5-14.

Про співпрацю В. В. Докучаєва з В. І. Вернадським на Полтавщині. — С. 6.

56. Шевченко Л. В. Памятники науки, культуры, просвещения на Полтавщине//Историко-культурн. наслед. Полтавщины. Мат-лы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. - Вып. 5. - К.: 1987. - С. 287-302.

Про візит В. В. Докучаєва в 1890 р. на кінний завод у Дібрівці на Миргородщині.

1988

57. Муха В., Помогайбо В., Самородов В. Дружба геніїв// Комсомолец Полтавщини. - 1988. - 1 березня. - С. 3.

Про творчі стосунки В. В. Докучаєва з В. І. Вернадським.

58. Самородов В., Муха В., Кигим С. Він працював на нашій землі //Перемога [Кременчук]. - 1988. - 17 березня. - С. 3.

Про те ж саме, що й попереднє джерело.

59. Сытник К. М., Апанович Е. М. В. И. Вернадский — почвовед // Почвоведение. — 1988. — № 7. — С. 15—28.

Про те ж саме, що й попереднє джерело. — с.: 16, 17, 18.

60. Филоненко И. Особая экспедиция: Главы из документальной повести//Октябрь. - 1988. - № 9. - С. 147-168.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 158, 159, 160, 161, 162, 163.

61. Те ж саме// Там само. - № 10. - С.97-145.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 102, 103, 109, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 141, 144.

1989

62. Топачевський А. Уся суцзя краса // Наука і культура Україна: Щорічник. - К.: Знання, 1989. - С. 245-249.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною.

1990

63. Самородов В. Подвійний ювілей // Зоря Полтавщини. - 1990. - 1 січня. - С. 2.

Про увічнення пам'яті В. В. Докучаєва у Полтаві.

1991

64. Власенко І. О., Стадник С. М., Супруненко О. Б. 100 років Полтавському краєзнавчому музею. Наук. читання 26 вересня 1991 р. Тези доповідей, каталоги ювілейних виставок. - Полтава, 1991. - С. 16-30.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С.: 16, 17, 28.

65. Зонн С. В. Василий Васильевич Докучаев 1846—1903. Отв. ред. акад. Е. Н. Мишустин. - М.: «Наука», 1991. - 221 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 101, 102-120, 127, 132, 169, 201.

66. Кигим С. А. В. В. Докучаєв, В. І. Вернадський та Полтавщина // Полтавський краєзнавчий: Сторінки історії та колекції. Збірн. наук. праць. - Полтава, 1991. - С. 5-20.

67. Кигим С. А. Відділ природи Полтавського краєзнавчого музею від заснування до наших днів//100 років Полтавському краєзнавчому музею: Наук. читання 26 вересня 1991 р. Тези доповідей, каталоги ювілейн. виставок. - Полтава, 1991. - С. 10.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавським краєзнавчим музеєм.

68. Кигим С. А., Чапко П. М. Який внесок В. В. Докучаєва в справу дослідження ґрунтів Полтавщини?//Наш рідний край (сторінки про вчених-ботаніків, генетиків, інших природознавців та їх зв'язок з Полтавщиною). - Вип. восьмий. - Полтава, 1991. - С. 7-16.

69. Кондратенко Т. К. Фонд Докучаєва В. В. і Вернадського В. І. у Полтавському краєзнавчому музеї//Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. - Полтава, 1991. - С. 123-129.

70. Помогайбо В. М., Самородов В. М., Кигим С. А. Які зв'язки В. І. Вернадського з нашим краєм?//Наш рідний край (сторінки про вчених-ботаніків, генетиків, інших природознавців та їх зв'язки з Полтавщиною). - Вип. Восьмий. - Полтава, 1991. - С. 16-22.

Про стосунки В. В. Докучаєва та В. І. Вернадського. - С. 17-18.

1992

71. Докучаєва вулиця [У Полтаві]//Полтавщина: Енцикл. довід. (За ред. А. В. Кудрицького). - К.: Укр. Енцикл., 1992. - С. 252.

1993

72. Вернадський В. І. Замітка про Полтавський музей// Наука і суспільство. - 1993. - № 11-12. - С. 30-31.

Про зв'язок В. В. Докучаєва з Полтавським краєзнавчим музеєм.

73. Документи з історії Центрального Пролетарського Музею Полтавщини: 36. док. /Упорядник Супруненко О. Б. - Укладачі, автори публікацій документів, приміток: Кигим С. А., Кондратенко Т. К., Коротенко В. В. та інші. - Полтава, 1993. - 138 с.

Про те ж саме, що й попереднє джерело. - С. 26, 114, 126.

74. Кигим С., Супруненко О. Слово на захист музею [Неопублікований рукопис В. І. Вернадського]//Наука і суспільство. - 1993. - № 11-12. - С. 29-31.

Про те ж саме, що й попереднє джерело.

1994

75. Білик М. Нове - то забуте старе//Прапор перемоги [Миргород]. - 1994. - 5 листопада. - С. 4.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Миргородщиною.

76. Чайка В. Я. Зелені шати Полтавщини. - Полтава: Вид-во «Криниця», 1994. - 130 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 11, 14, 15, 32, 37.

1996

77. Ісаєва С. Полтавські шляхи великого ґрунтознавця// Село полтавське. - 1996. - 6 квітня. - С. 7.

Про те ж саме, що й попереднє джерело.

78. Кигим С. А. Першовідкривач четвертої галактики//Довір'я. - 1996. - 23 квітня. - С. 3.

Про те ж саме, що й попереднє джерело.

79. Самородов В. Знавці українських чорноземів//Зоря Полтавщини. - 1996. - 27 березня. - С. 2.

Про урочистості в Полтаві на відзначення 150-річчя від дня народження В. В. Докучаєва.

80. Самородов В. Перші Докучаєвські читання // Село полтавське. - 1996. - 13 квітня. - С. 4.

1997

81. Лушакова А. Н., Евселевский А. И. Улицами старого Кременчуга.-К.: «Техніка», 1997. - 152 с.

Про перебування В. В. Докучаєва у Кременчуці. - С. 70.

1998

82. Супруненко О. Б. Пам'ятки археології в матеріалах документації експедиції 1888—1890 роки// Археологічний літопис Лівобережної України. - 1998. - № 1-2. - С. 107—111.

2001

83. Дігтяр С. В. Творча співпраця В. І. Вернадського та В. В. Докучаєва // Науково-педагогічна спадщина академіка В. І. Вернадського як планетарне явище / Мат-ли Всеукр. студентськ. наук.-практ. конференц. - Полтава: ТОВ «АСМІ», 2001. - С. 37-40.

84. Соколова І. М. Связь В. В. Докучаєва и В. И. Вернадского с Кременчугом // Постметодика. - 2001. - № 5-6. - С. 36-39.

85. Соколова І. М. Связь В. В. Докучаєва и В. И. Вернадского с Кременчугом // Регіональні перспективи. - 2001. - № 1. - С. 27-28.

2002

86. Жаботинський П. Береги полтавські чорноземи // Сільський час. - 2002. - 27 лютого. - С. 4.

Про конференцію в Полтав. держ. аграрн. академії на честь В. В. Докучаєва.

87. Кигим С. А. В. В. Докучаєв у Полтавському краєзнавчому музеї // Проблеми збереження родючості Полтавських чорноземів: Мат-ли наук.-практичн. конференц. - Полтава, 2002. - С. 35-38.

88. Кондратенко Т. К. Природоохоронні ідеї в науковій спадщині В. В. Докучаєва // Там само. - С. 43-46.

89. Халимон О. В. Ботанічні дослідження А. М. Краснова на Полтавщині // Там само. - С. 67-71.

Про співпрацю В. В. Докучаєва з А. М. Красновим на Полтавщині. - С.: 68, 69, 70, 71.

2003

90. Альманах пошани й визнання Полтавщини. 100 видатних особистостей Полтавщини минулих століть. Презентаційно-іміджне видання. - Полтава, 2003. - 205 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 66, 67, 86.

91. Кигим С. Унікальні експонати з фонду М. І. Гавриленка в Полтавському краєзнавчому музеї // Полтавськ. Краєзнавч. музей: Збірн. наук. статей 2001—2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. - Полтава: Дивосвіт, 2003. - С. 126-131.

Спогади полтавця М. І. Гавриленка про його зустрічі з В. В. Докучаєвим у Полтаві.

92. Кигим С. Якби не Докучаєв, то в Парижі не бачили б Пол-

тавського чорнозему [Інтерв'ю з власкором газети В. Лис] // Робітнич. газета. - 2003. - 12 серпня. - С. 3.

93. Кигим С. А., Джурка Г. Ф., Коваль А. А. та інші В. І. Вернадський — дослідник ознак залізної руди на Полтавщині // Академік В. І. Вернадський і світ у третьому тисячолітті / Мат-ли Всеукр. студентськ. наук.-практ. конференц. - Полтава: ТОВ «АСМІ», 2003. - С. 285-287.

Про зацікавленість В. В. Докучаєва покладами залізної руди на Кременчуччині. - С. 285.

2004

94. Власенко І. М. О. Олеховський. Музейна і педагогічна діяльність // Полтавський краєзнавчий музей: збірн. наук. статей 2001—2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. - Полтава: «Дивосвіт», 2004. - С. 61-65.

Полтавець М. О. Олеховський — пропагандист вчення В. В. Докучаєва про ґрунти.

95. Гавриленко М. І. (1889—1971). Матеріали до біографії відомого вченого-орнітолога, краєзнавця і педагога. Зібрав і впорядкував П. Ротач. - Полтава: «Верстка», 2004. - 86 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. - С. 1, 6, 16, 17, 24, 49, 57, 58, 61, 73.

96. Ігнатенко О. В. І. Вернадський і Кременчуччина — діалог триває // Перемога. — 2004. — 17 вересня (початок). — С. 2. Про В. В. Докучаєва і Кременчуччину.

97. Кигим С. Фонд М. І. Гавриленка в Полтавському краєзнавчому музеї // Мат-ли Всеукр. студентськ. наук. практичн. конференц. Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України (до 115-річчя М. І. Гавриленка). - Полтава: АСМІ, 2004. - С. 19-31.

Про стосунки В. В. Докучаєва з полтавцем, натуралістом — М. І. Гавриленко.

98. Кигим С., Кондратенко Т., Халимон О. Фонди видатних учених-природознавців у Полтавському краєзнавчому музеї // Полтавський краєзнавчий музей: Збірн. наук. статей 2001—2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. - Полтава: «Дивосвіт», 2004. - С. 285-289.

Про фонд В. В. Докучаєва в Полтавському краєзнавчому музеї. - С.: 185, 286, 288.

99. Соколова І. Ім'я Василя Докучаєва тісно пов'язане з Кременчуком // Світ довкілля. — Вип. 2. — 2004. — С. 20.

2005

100. Лавріненко А. Фізико-географічна характеристика Полтавщини (геологічна будова, корисні копалини, рельєф, клімат, ґрунти, водні ресурси): проспект тематичної екскурсії // Полтавський краєзнавч. музей: Збірн. наук. статей 2004 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: «Дивосвіт», 2005. — С. 483-510.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. — С. 485, 499, 500, 503, 504, 505, 506.

101. Полтавщина. Історичний нарис. — Полтава: «Дивосвіт», 2005. — 592 с.

Про В. В. Докучаєва і його перебування на Полтавщині. — С. 184 (фото), 185, 447, 472, 485, 525.

2006

102. Апарин Б. Ученик Менделєєва, учитель Вернадського // Тризпрофи: Эффективные решения в сельском хозяйстве. — М.: Кушнир, 2006. — С. 169-179.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. — С. 169, 170, 174.

103. Вергунов В. Академік В. І. Вернадський — один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні // Історія української науки на межі тисячоліть: 36. наук. праць. — К., 2006. — Вип. 26. — С. 25—52.

Про співпрацю В. І. Вернадського та В. В. Докучаєва на Полтавщині. — С. 28, 29, 30, 32, 33, 47.

104. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. — К.: Аграрна наука, 2006. — 492 с. (Історико-бібліографіч. сер.). Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 12).

Про Полтавську експедицію В. В. Докучаєва. — С. 187, 189, 193, 212.

105. Корнус А. О. До 160-річчя від дня народження В. В. Докучаєва // Сучасні проблеми геології та рац. природокористування

Лівобережної України / Мат-ли Всеукраїнськ. науково-практичн. конференц., присвяч. 160-річчю з дня народження В. В. Докучаєва 21—23 вересня 2006 р. — Суми, 2006. — С. 7-14.

Про Полтавську експедицію В. В. Докучаєва. — С. 12.

106. Нешатаєв Б. Н. В. В. Докучаєв как геозколог // Там само. — С. 14-20.

Про Полтавську експедицію В. В. Докучаєва. — С. 16.

107. Ситник К. До Вернадського на пораду // Сільські вісті. — 2006. — 17 серпня. — С. 1, 3.

Про співпрацю В. І. Вернадського та В. В. Докучаєва на Полтавщині. — С. 3.

108. Соколова І. М. Кременчуцькі стежки В. В. Докучаєва та В. І. Вернадського // Передати нащадкам. Екологічне краєзнавство: науково-популярні розповіді. — Полтава: «Верстка», 2006. — С. 100-108.

2007

109. Закалюжний В. М., Кигим С. А. Полтавці — відомі геологи і географи. — Полтава, 2007. — 337 с.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. — С. 21, 28, 248.

110. Кигим С. З історії природничого відділу Полтавського краєзнавчого музею // Полтавський краєзнавчий музей: Збірн. наук. статей 2005 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2006. — С. 415—472.

Про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною. — С. 415, 416, 422, 429, 442, 445, 446, 447, 448, 449, 451, 458, 465.

Прижиттєві праці В. В. Докучаєва,
які зберігаються в бібліотеках міста Полтави

Наукова бібліотека Полтавського інституту АПВ
ім. М. І. Вавилова УААН

1883

1. Русский чернозём. Отчёт Императорскому Вольному экономическому обществу. - С. -Пб.: Типограф. Деклерона и Евдокимова, 1883. - 376 с.

1895

2. К вопросу об открытии при Императорских русских университетах кафедр почвоведения и учения о микроорганизмах. - Варшава: Типограф. К. Ковалевского, 1895. - 37 с.

1899

3. Место и роль современного почвоведения в науке и жизни. - С. -Пб.: Типограф. С.-Петербургск. Градоначальства, 1899. - 19 с.

1990

4. К вопросу о почвах Бессарабии//Почвоведение. -1900. - № 1.- 22 с.

Окремий відбиток, на першій сторінці якого факсимільна позначка: «Сергей Фёдорович Третьяков».

5. К вопросу о Репетекских глинах//Записки Императорского Минералогического общества. - Часть XXXVII. - Вып. 2. - 1900. - С. 343-357.

Окремий відбиток.

6. Лекции профессоров В. В. Докучаева, А. Ф. Фортунатова и Ф. К. Горб-Ромашкевича// Хуторянин. - 1900. -№ 25. - С. 363-366.

Те ж саме// Там само.- № 26.- С. 383-385.

Те ж саме// Там само.- № 27.- С. 396-398.

Те ж саме// Там само.- № 27.- С. 398-399.

Те ж саме// Там само.- № 28.- С. 407-409.

Те ж саме// Там само.- № 29.- С. 423-426.

Те ж саме// Там само.- № 30.- С. 441-445.

7. Предварительный отчёт об исследованиях на Кавказе летом 1899 года. - Тифлис: Типограф. К. П. Козловского, 1900. - 32 с.

Наукова бібліотека
Полтавського краєзнавчого музею

1889

8. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому Губернскому земству. Работа исполнена под непосредственным руководством проф. С. -Пб. ун-та В. В. Докучаева. Вып. II : Лубенский уезд. Изд. Полт. Губ. Земства. - С. -Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1889.- 91 с.

1890

9. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому Губернскому земству. Работа исполнена под непосредственным руководством проф. С.-Пб. ун-та В. В. Докучаева. Вып. I: Полтавский уезд. Изд. Полт. Губ. Земства. - С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1890.- 153 с.

10. То же. Вып. III: Хорольский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С. -Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1890. - 115 с.

1891

11. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому Губернскому земству. Работа исполнена под непосредственным руководством проф. С.-Пб. ун-та В. В. Докучаева. Вып. IУ: Роменский уезд. Изд. Полт. Губ. земства. - С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1891. - 75 с.

* Цей рік зазначено на титулі звіту, хоч на обкладинці та у XVI випуску Матеріалів до оцінки земель Полтавської губернії, вказано 1892 р.

12. Там же. Вып. V: Зеньковский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1891.- 107 с.

13. Там же. Вып. У1. Гадячский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1891.- 138 с.

14. Там же. Вып. УII: Константиноградский уезд. Изд. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1891.- 120 с.

15. Там же. Вып. УIII: Кобеляцкий уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1891.- 178 с.

16. Там же. Вып. IX: Золотоношский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1891.- 49 с.

17. Там же. Вып. X: Миргородский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1891.- 70 с.

1892

18. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому губернскому земству. Работа исполнена под непосредственным руководством проф. С.-Пб. ун-та В. В. Докучаева. Вып. XI: Прилукский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1892.- 141 с.

19. Там же.- Вып. XII. Лохвицкий уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1892.- 66 с.

20. Там же - Вып. XIII: Переяславский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1892.- 123 с.

21. Там же. - Вып. XIV: Пирятинский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1892.- 98 с.

22. Там же. - Вып. XV: Кременчугский уезд. Изд. Полт. Губ. земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1892.- 147 с.

1894

23. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому губернскому земству. Работа исполнена под непосредственным руководством проф. С.-Пб. ун-та В. В. Докучаева. Вып. XVI. Изд. Полт. Губ. Земства.- С.-Пб.: Тип. Е. Евдокимова, 1894.- 513, III с.

Фонды Полтавського краєзнавчого музею

1891

24. Докучаев В. В. К вопросу о соотношениях между возрастом и высотой местности с одной стороны, характером и распределением чернозёмов, лесных земель и солонцов — с другой // Вестник естествознания. — 1891. — № 1. — С. 1-16.

Полтавська обласна універсальна бібліотека ім. І. П. Котляревського

1901

25. Лекции профессоров В. В. Докучаева и А. Ф. Фортунатова/ Прилож. к журналу «Хуторянин» № 5. - Полтава: Изд. Эконом. Бюро Полт. Губернского земства, Полтава, 1901. - 118 с.

Олена Байрак

Національний ботанічний сад
ім. М. М. Гришка НАНУ

Еталони степів ХХІ століття: продовження традицій В. В. Докучаєва на Полтавщині

Наукове поняття «еталони природи» як типові ділянки, що зберігаються в природному (незайманому) стані ввів в обіг В. В. Докучаєв на початку ХХ століття, розкриваючи значення заповідання для збереження видової різноманітності. Він вперше довів наукову і практичну цінність Полтавських степів та показав процеси їх перетворення за результатами комплексних досліджень, проведених у південних районах Полтавської губернії (16). Пройшло понад 100 років після виходу його класичної праці «Наши степи прежде и теперь». Це надзвичайно малий відрізок часу в еволюції природного середовища, але значний для оцінки його змін внаслідок впливу суспільства як антропогенного фактора. Щоб зрозуміти, чи дійсно на Полтавщині є еталони степів у ХХІ столітті і що «без захисту їм не жити», запрошуємо до короткого огляду дослідження залишків степів регіону протягом минулого ХХ століття.

Слід нагадати, що Полтавська область у природному відношенні розташована у лісостеповій зоні, а південно-східні райони — у степовій. Отже, зональними типами рослинності на території є лучні степи, які в минулому займали на вододілах близько 85% від загальної площі, та широколистяні ліси, розташовані здебільшого в заплавах або на лівих розчленованих берегах річок Ворскли, Ісла,

Сули. Серед природних екосистем Полтавського регіону найбільшої руйнації та деградації зазнали саме степи, які протягом останніх 300 років були розорані під сільськогосподарські угіддя з родючими чорноземами і також інтенсивно використовувалися для випасу та викошування.

На початок ХХ ст. цілинних степів майже не залишилося, крім кількох ділянок на південному сході (Карлівський, Стрюківський степи). Завдяки ботанічним дослідженням С. О. Іллічевського та активній позиції членів товариства природолюбів, яке згуртувалося при Полтавському природничо-історичному (нині краєзнавчому) музеї на чолі з В. І. Вернадським, у 1921 р. був створений заповідник «Академічний степ» поблизу Карлівки. Протягом 20-30-х рр. заповідник був підпорядкований Всеукраїнській академії наук. Про цінність карлівських степів зазначав відомий вітчизняний ботанік Ю. Д. Клеопов, який вивчав його флору і рослинність (18).

Поняття про степи Полтавщини у багатьох людей, зокрема, науковців, асоціювалося із колишнім заповідним карлівським степом, який поступово був розораний у повоєнні роки. Після його втрати вчені вважали, що на Полтавщині степи не збереглися. Відрадно, що протягом останніх 25 років було встановлено наявність значної кількості окремих локалітетів степів в області, які займають схили балок або річкових долин. Це різні за площею (від 2 до 100 — 130 га) ділянки з типовим степовим різном'яєм, які протягом останніх десятиліть також потерпали від всіляких проявів господарської діяльності: терасування, заліснення, випалювання, випасання.

Протягом 80-х років полтавські дослідники — викладачі кафедри ботаніки Полтавського педінституту — кандидати біологічних наук, доценти Д. С. Івашин, Р. В. Ганжа, Т. П. Голова, О. А. Стасіюнас розпочинають дослідження місцезростань рідкісних видів рослин з метою їх збереження. Ними було виявлено чимало унікальних ділянок, у т. ч. степових, де були створені заповідні об'єкти, зокрема, заповідне урочище (далі з. у.) «Яворівщина» на Диканщині, з. у. «Стінка» та ботанічні заказники (б. з.) «Воскобійницький» та «Величківський» на Шишачині, б. з. «Лучківський» на Ко-

беляччині та ін. Проте до 1990 р. у природно-заповідній мережі області було 12 об'єктів загальною площею близько 100 га, де охоронялася степова рослинність. Під час оптимізації природно-заповідної мережі Полтавської області (1990 — 1995 роки) науковці приділяли особливу увагу пошуку і дослідженню залишків степів, усвідомлюючи, що полтавські степи є найвразливішими серед сучасних екосистем і водночас найціннішими в науковому, історичному й естетичному аспектах. За результатами комплексних досліджень, у яких взяли участь полтавські викладачі (О. М. Байрак, Н. О. Стецюк, І. А. Коротченко, О. Ю. Недоруб) під керівництвом завідувачої Міжвідомчої комплексної лабораторії наукових основ заповідної справи (м. Київ) д. б. н., професора Т. Л. Андрієнко було обґрунтовано і створено близько 30 об'єктів загальною площею понад 1500 гектарів, до складу яких увійшли і степові ділянки (дякуючи активній роботі працівників обласного держуправління екології та природних ресурсів В. Г. Литвиненко, М. І. Проскурні, О. М. Гостудима та ін.). Головним здобутком науковців було те, що вони довели таку особливість сучасних степів: при незначних площах ізольованих степових ділянок їх флора виявилася найбагатшою (485 видів судинних рослин із 222 родів 45 родин), що є характерною рисою для флори лучних степів в цілому. Рослинність досліджених ділянок є характерною здебільшого для лучних степів (з переважанням різнотрав'я) з фрагментами рідкісних ковилових, злаково-ковилових та чагарникових степових ґлезоів. При цьому також була показана висока соцологічна цінність сучасних степів, у флористичному складі яких виявлено високу концентрацію рідкісних видів рослин та їх угруповань. Ці відомості були висвітлені у книгах «Заповідна краса Полтавщини» (1), «Збережи, де стоїш, де живеш» (13) та у публікаціях другої половини 90-х рр. ХХ ст. (2, 3, 4, 5, 6, 7, 11).

З 2000 р. моніторинг заказників загальнодержавного значення розпочинають викладачі кафедри екології та охорони довкілля Полтавського педуніверситету на чолі з її завідувачем д. б. н. проф. О. М. Байрак. Поряд з цим проводяться цілеспрямовані дослідження рідкісних видів рослин на території існуючих та перспективних заповідних територій. В різних районах області (Чутівському, Лох-

вицькому, Зіньківському та ін.) науковці виявляють цінні степові ділянки і обґрунтовують доцільність створення заповідних територій.

Сучасний стан збереження степів у природно-заповідній мережі представлено на картосхемі. Степові ділянки охороняються в 21 районах області. Найбільші площі заповідних степових ділянок зосереджені у Кобеляцькому, Глобинському, Зіньківському, Чутівському, Карлівському, Диканському районах (картосхема, таблиця 1). Степова флора і рослинність нині зберігаються в 54 природоохоронних об'єктах загальною площею 2,45 тис. га, а саме: ботанічних (18), ландшафтних (22), загальнозоологічних (1), ентомологічних (1) заказників, ботанічних (4) та комплексних (4) пам'яток природи, заповідних урочищ (3), на території регіонального ландшафтного парку «Диканський». Наявність «білих плям» на кар-

Картосхема розташування природно-заповідних територій, в яких охороняються степові екосистеми Полтавщини

Чутівський район

Ландшафтні заказники «Лизнґяна балка» (1), «Первозванівський» (3), ботанічний заказник «Чутівські степи» (2).

Карлівський район

Ландшафтний заказник «Олегова балка» (4), ботанічний заказник «Климівський» (5), комплексна пам'ятка природи «Академія» (6).

Машівський район

Ландшафтний заказник «Усть-Лип'янка» (7).
Ботанічні заказники «Михайлівська балка» (8), «Дикунова балка» (9).

Новосанжарський район

Ботанічна пам'ятка природи «Вовчі гори» (10).

Кобеляцький район

Ландшафтні заказники «Лучківський» (13), «Перегонівський» (12), ботанічний заказник «Драбинівка» (11).

Котелевський район

Ботанічний заказник «Скоробір» (20).
Комплексна пам'ятка природи «Розрита могила» (19).

Диканський район

Регіональний ландшафтний парк «Диканський» (Фесенкові горби) (16).

Ботанічна пам'ятка природи «Пустовітка» (17).
Заповідне урочище «Яворівщина» (18).

Полтавський район

Ландшафтний заказник «Кротенківський» (15).
Ботанічний заказник «Рожаївський» (14).

Зіньківський р-н

Ландшафтні заказники «Мужева долина» (26), «Слиньківщина» (23), «Батьки» (21), «Ступківська гора» (22).
Ботанічний заказник «Балка долина» (25).
Загальнозоологічний заказник «Сухир Яр» (27).
Ботанічна пам'ятка природи «Храпачів Яр» (24).

Шишацький р-н

Ландшафтні заказники «Короленкова дача» (29), «Величківський» (30).
Ботанічний заказник «Воскобійницький» (30).
Заповідне урочище «Стінка» (31).

Решетилівський р-н

Ландшафтний заказник «Щербаки» (32).
Ботанічний заказник «Новодиканський» (33).

Гадяцький р-н

Ландшафтний заказник «Весело-Мирське» (28).

Глобинський р-н

Ландшафтний заказник «Гора Пивиха» (40).
Ботанічні заказники «Глибочанський» (35), «Манжеліївський» (36), «Заможнянський» (34).

Кременчуцький район

Ботанічний заказник «Довгораківське» (38).
Заповідне урочище «Келебердянське» (37).

Семенівський район

Ландшафтні заказники «Острів» (41), «Кривенківський» (42).
Ботанічна пам'ятка природи «Заїченські схили» (43).

Лохвицький район

Ландшафтний заказник «Романиха» (49).
Ботанічний заказник «Балка Поповиця» (48).

Лубенський район

Ботанічний заказник «Вовчанський» (47).
Комплексні пам'ятки природи «Олександрівський горб» (46), «Городище» (45).

Оржицький район

Ентомологічний заказник «Тарасенківський» (44).

Чорнухінський район

Ландшафтні заказники «Балка Мангаревщина» (50), «Монастирище» (51).

Пирятинський район

Ботанічний заказник «Шкуратівський» (52).

Гребінківський район

Ботанічний заказник «Ілисків яр» (53).

Таблиця 1

Стан охорони степів у природно-заповідній мережі
Полтавської області

Район/ кількість заповідних об'єктів	Б. з.	Л. з.	З. у.	Б. п. пр.	К. п. пр.	Інші	Проек- товані	Разом, площа, га
Гадяцький		1						1 / 65,6
Глобинський	3	1						4 / 250,4
Гребінківський	1							1 / 10
Диканський			1	1		ДРАП		3 / 46
Зіньківський	1	4		1		1*		7 / 550
Карлівський	1	1			1			3 / 144
Кобеляцький	1	2					1	3 (4) / 270
Котелевський	1				1			1 / 4,6
Кремендурський	1	1	1				1	3 (4) / 165
Лохвицький	1	1					1	2 (3) / 90
Лубенський	1				2			3 / 36
Машівський	2	1					1	3 (4) / 120
Новосанжарський				1			1	1 (2) / 11,9
Оржицький						1**		1 / 3
Пирятинський	1							1 / 12
Полтавський	1	1						2 / 42
Решетилівський	1	1						2 / 70
Семенівський		2		1				3 / 83
Чорнухинський		2						2 / 25
Чутівський	1	2					2	3 (5) / 320
Шипацький	1	2	1					4 / 137
Разом	18	22	3	4	4	3	7	54 (61) / 2455,5

Умовні скорочення:

Б. з. — ботанічний заказник.

Л. з. — ландшафтний заказник.

З. у. — заповідне урочище.

Б. п. пр. — ботанічна пам'ятка природи.

К. п. пр. — комплексна пам'ятка природи.

ДРАП — Диканський регіональний ландшафтний парк.

1* — заказник загальнозоологічний.

1** — заказник ентомологічний.

У таблиці вказана площа степових ділянок.

тосхемі розташування заповідних степів в області не означає їх відсутність у центральній частині. Степові ділянки у Великобагачанському, Хорольському, Миргородському районах займають мінімальні площі, на даний час досліджені лише частково, і, безумовно, потребують подальшого вивчення і збереження у природно-заповідній мережі.

Найбагатшими за флористичним і ценотичним складом є лучні степи із багатим різнотрав'ям (345 видів вищих судинних рослин), які охороняються в ботанічних заказниках «Драбинівка», «Балка Долина», «Чутівські степи», «Балка Поповиця», ландшафтних заказниках «Батьки», «Весело-Мирське», у ботанічних пам'ятках природи «Храпачів яр», «Пустовітка».

Справжні степи (злаково-ковилкові, різнотравно-типчаково-ковилкові, у складі виявлено 192 види рослин) та фрагменти чагарникових (карагани степової) охороняються здебільшого у заповідних об'єктах південно-східних та південних районів (ботанічні заказники «Клімівський», «Дикуніва балка» ландшафтних заказників «Олегова балка», «Усть-Лип'янка»).

Всі типи рослинності степів з чисельними популяціями рідкісних степових рослин виявлені у ландшафтному заказнику загальнодержавного значення «Лучківський», який є еталоном ландшафтного і біологічного різноманіття Лівобережного Лісостепу України.

Созологічну цінність залишків степів визначають рідкісні види флори та угруповання. Із 59 рідкісних степових рослин (30,7% від усіх рідкісних видів області), 6 — занесені до Червоного Європейського Списку (далі позначені ***), 10 — до «Червоної книги України» (**), 43 є регіонально рідкісними (*). Їх стан охорони у природно-заповідних територіях представлено у вигляді карт в «Атласі рідкісних видів рослин Полтавщини» (14). Сучасне поширення рідкісних, зокрема погранично-ареальних видів степових рослин, підтверджує думку С. О. Іллічевського про наявність природної межі поширення цілої низки типових степових видів рослин по долині р. Ворскла.

Найбагатші та найцікавіші у созологічному відношенні є ділянки степів, що охороняються у ботанічних заказниках (таблиця 2). Серед ландшафтних заказників найвищою унікальністю відрізняються «Лучківський» та «Олегова балка».

Показник унікальності ботанічних заказників
Полтавської області, в яких охороняються степові екосистеми

Район	Назва заказника	Площа, га	Кількість рідкісних рослин
Кобеляцький	Драбинівка	55	32(**7+*25)
Глобинський	Манжесівський	5	2(*+2+*1)
	Глибочанський	47,4	16(**4+*12)
Зіньківський	Балка долища	116,8	14(**6+*8)
Карлівський	Климівський	81,7	18(**3+*15)
Котелевський	Скоробір	2	12(**1+*11)
Лохвицький	Балка Поповиця	48,8	5(**2+*3)
Машівський	Дикунова балка	5,7	18(**3+*15)
	Михайлівська балка	14,1	3(**2+*1)
Полтавський	Рожаївський	14	10(**6+*4)
Решетилівський	Новодиканський	50,9	17(**3+*14)
Чутівський	Чутівські степи	120,5	19(**2+*17)
Шишацький	Воскобійницький	52,4	5(**3+*2)
Разом		614,3	65(**14+*51)

Примітки:

** — кількість видів, занесених до Червоної книги України;

* — регіонально рідкісних.

Найвищі показники флористичного, ценотичного різноманіття та рідкісних видів флори мають ботанічні заказники, заповідний режим яких найбільшою мірою сприяє охороні рослинного покриву території, у т. ч. рідкісних видів флори.

Серед ботанічних заказників Полтавщини урочище Драбинівка (Кобеляцький р-н) має найвищі показники унікальності — понад 50% рідкісних степових видів Полтавщини охороняється на території заказника. «Драбинівка» — єдиний серед ботанічних заказників області, в якому відмічена висока чисельність всіх рідкісних степових ефемероїдів (**шафрану сітчастого, ***брандушки різнокольорової, *белевалії сарматської, *гіацинтика білого, *гадючої цибульки занедбаної) та деяких лісових (4 види). На степових схилах заказника виявлено 22 рідкісних видів рос-

лин, у т. ч. найчисельніші популяції в області таких рідкісних степових видів як *астрагал довголистий, *гіацинтик білий, *горицвіт волзький, *гострокільник волосистий. Флора і рослинність заказника «Драбинівка» за показниками систематичної, еколого-ценотичної, географічної, біоморфологічної структури виявляє високу репрезентативність як регіональної флори, насамперед, зональних рис (степових), що є важливим показником сучасного стану заказника в системі природно-заповідної мережі Полтавської області (15).

Флору і рослинність південних варіантів степів, у т. ч. колишнього степового заповідника «Академічний степ» значною мірою репрезентують сучасні заказники Карлівщини «Олегова балка», «Климівський». Ботанічний заказник «Климівський» розташований на схилах правого берега р. Орчик (81,7 га). Унікальність цієї ділянки визначають 14 рідкісних видів рослин, в т. ч. угруповання **ковили Лессінга, занесеної до «Зеленої книги України», єдине місцезростання таких видів як ***гірїй ковилолистий, *грабельки руські, *кермек широколистий, чисельні популяції погранично-ареального виду *белевалії сарматської, а також інших рідкісних рослин (*гострокільника волосистого, **соню чорніючого, *шавалії ефіопської та ін.). Багата степова флора і рослинність охороняються на території ландшафтного заказника «Олегова балка» (52,7 га). На схилах балки відмічена висока концентрація рідкісних видів степових рослин (16 видів). На схилі північної експозиції зростає одна з найчисельніших популяцій горицвіту весняного. На схилах південної експозиції чисельні популяції утворюють погранично-ареальні види (на північній межі ареалу): *астрагал пухнастоквітковий, *гоніолімон татарський, *горицвіт волзький, *півники карликові. Малочисельні популяції утворюють такі види як *валеріана бульбиста, *шавалія австрійська, **ковиля пірчаста. На цьому ж схилі відмічено єдине на Полтавщині (і найпівнічніше для Лісостепової зони України) місцезростання рідкісного виду *громовика несправжньокрасильного, який вказувався у 30-ті роки ХХ ст. для території Карлівського степового заповідника. Масово зростає **сон чорніючий, **ковиля волосиста. В цілому на заповідних степових ділянках Карлівщини зростає майже 60% всіх рідкісних степових

видів рослин Полтавщини (33 види). Серед рідкісних рослин 5 видів, які зустрічаються тільки у степах Карлівського району, 7 видів мають 2-4 місцезнаходження в області, 18 видів є погранично-ареальними (на північній межі ареалу). Такий високий показник унікальності степів Полтавщини потребує суворого дотримання охоронного режиму на заповідних територіях, та розширення їх площі.

Слід зазначити, що протягом останнього десятиліття на степових ділянках Полтавщини постійно здійснювалися комплексні ботанічні та екологічні дослідження різними методами (ценофлор, фітоіндикації, історичного моніторингу, порівняльної флористики) за такими напрямками:

- інвентаризація видового складу рослин (2, 15);
- особливості рослинності (характеристика синтаксонів Браун-Бланке) (4, 7);
- диференціація рослинного покриву;
- напрямки антропогенних змін (8);
- стан збереження у заповідній та екологічній мережі (3, 5, 6, 12);
- стан популяцій рідкісних степових видів рослин (зокрема, погранично-ареальних ефемероїдів) (14, 15);
- моніторинг степових екосистем заповідних територій.

Відомості про флору і рослинність заповідних степів Полтавщини наведено у монографіях «Еталони природи Полтавщини», «Атлас рідкісних рослин Полтавщини» «Ботанічний заказник «Драбинівка» та в багатьох статтях (12, 14, 15, 3, 10).

Протягом останнього десятиліття в області здійснюється пропаганда природоохоронних знань, у т. ч. і про цінність степів. Для цього обираються різні шляхи: під час науково-практичних конференцій, презентацій природоохоронних видань, фотовиставок (у Полтавському краєзнавчому музеї), в навчальному процесі (спекурс «Заповідна справа»), під час тематичних екскурсій, у природоохоронних виданнях (буклетах, відеофільмі «Раритети флори Полтавщини»).

В цілому існуюча природно-заповідна мережа Полтавської області забезпечує збереження степового фіторізноманіття. У сучасний період розбудови екологічної мережі національного і регіонального рівнів пріоритетним завданням є подальша оптимізація

природно-заповідного фонду регіону в напрямку об'єднання існуючих заповідних територій із різноманітними природними екосистемами у поліфункціональні об'єкти – національні природні та регіональні ландшафтні парки, до складу яких увійдуть нові та існуючі заповідні ділянки природних залишків степів (3).

Серед заповідних степів Полтавщини є чимало ділянок, які є «еталонами» типових колишніх лучних степів у розумінні В. В. Докучаєва («Храпачів яр», «Скоробір», «Лизняна балка»). За сучасною соціально-екологічною оцінкою такі ділянки є еталонами унікальності (рідкісності) залишків степів, які є надзвичайно вразливими через мінімальну площу, ізоляваність і всебічний антропогенний вплив. Більшість заповідних степів Полтавщини характеризуються водночас високими показниками типовості і унікальності, тому цілком відповідають статусу еталонних. У XXI столітті посилюється їх значення як природних банків генофонду й ценофонду рослинності, які служать невичерпним джерелом для відновлення девастрованих ландшафтів Лівобережного Лісостепу, в межах якого розташована Полтавська область.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрієнко Т. А., Байрак О. М., Залудяк М. І. та ін. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава, ІВА, 1996: Астрей. – 188 с.
2. Байрак О. М. Конспект флори Лівобережного Придніпров'я. Судинні рослини. – Полтава: Верстка, 1997. – 164 с.
3. Байрак О. М. Рідкісні рослинні угруповання Лівобережного Придніпров'я та стан їхньої охорони // Укр. фітоцен. збірник. – 1997. – Сер. А, Вип. 2. – С. 19-27.
4. Байрак О. М. Флористична класифікація рослинного покриву Лівобережного Придніпров'я // Укр. ботан. журн. – 1998. – 55, № 2. – С. 139-145.
5. Байрак О. М. Збереження фіторізноманітності в природно-заповідній мережі Лівобережного Придніпров'я // Екологія та ноосферологія. – 1999. – Т. 7, № 3. – С. 77-83.
6. Байрак О. М. Оцінка ботанічної цінності природно-заповідних територій Лівобережного Придніпров'я // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Т. 5. – Вип. 1. – С. 13-20.

7. Байрак О. М. Синтаксономія природної рослинності Лівобережного Придніпров'я: аналіз, проблеми, перспективи використання // Укр. ботан. журн. — 1999. — № 11. — С. 90—98.

8. Байрак О. М. Основні напрямки антропогенних змін степового різноманіття Лівобережного Придніпров'я // Захист довкілля від антропоген. навантаж. — Харків-Кременчук, 2002. — Вип. 6. — С. 87—92.

9. Байрак О. М. Фіторізноманітність степів Полтавщини та стан їх збереження в регіональній екомережі // Й.К. Пачоський та сучасна ботаніка. — Херсон, 2004. — С. 77—80.

10. Байрак О. М., Грицай І. А., Криворучко Т. В. Ботанічний заказник «Драбинівка» — еталон фіторізноманітності Полтавщини // Сучасн. проблеми геоекол. та рац. Природокористуван. Лівобережн. України: Матер. Всеукраїнськ. наук.-практ. конф., присвяч. 160-річчю з дня народж. В. В. Докучаєва. — Суми, 2006. — С. 172—176.

11. Байрак О. М., Коротченко І. А., Самородов В. М. Заповідні степи Полтавщини // Заповідна справа в Україні. — Т. 5. — Вип. 2. — 1999. — С. 4—7.

12. Байрак О. М., Проскурня М. І., Стецюк Н. О. та ін. Еталони природи Полтавщини. Розповіді про заповідні території. Науково-популярне видання. — Полтава: Верстка, 2003. — 212 с.

13. Байрак О. М., Самородов В. М., Стецюк Н. О. та ін. Збережи, де стоїш, де живеш (по сторінках Червоної книги Полтавщини) / Під загальною редакцією О.М. Байрак. — Полтава: Верстка, 1998. — 204 с.

14. Байрак О. М., Стецюк Н. О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. — Полтава: Верстка, 2005. — 250 с.

15. Байрак О. М., Шевель І. М., Грицай І. А., Криворучко Т. В., Нечитайло В. І. Ботанічний заказник «Драбинівка». — Полтава, Верстка, 2006. — 172 с.

16. Докучаєв В. В. Нани степи прежде и теперь // Сочинения в VIII т. — Т. VI. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1951. — С. 17—102.

17. Іллєчевський С. О. Флора околиць Полтави. З повним списком дикої рослинності // Записки Полтав. сільгосп. політехнікуму. Т. 1. - № 2. — Полтава, 1927.

18. Клеонов Ю. Д. Рослинність Карлівського степового заповідника ВУАН // Вісн. Київськ. ботан. саду. — 1934. — Вип. 17. — С. 41-136.

Іменний покажчик

Агафонов В. К.	10, 79, 80, 107, 111, фото 2 с. вклейки	Брандт А.	33
Агєєнко В. Н.	80	Булгаков М. П. (Макарий)	8, 58
Адамов М. П.	10, 79, 81, 111, фото 2 с. вклейки	Варвянский С. М.	123
Адлер	34	Васильєв М. Д.	10, 79, 83
Андрієнко Т. А.	156	Ващишина Д. А.	123
Анісімов М. Г.	41	Вергунов В.	148
Антонець М. А.	123	Вернадський В. І.	4, 5, 7, 10, 12, 18, 25, 30, 38, 40, 41, 46, 62, 69, 70, 79, 83, 108, 115, 122, 130, 139, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 155, фото 2; 8, 10 с. вклейки
Апанович Е. М.	143	Видрін І. П.	10, 79, 109, фото 2 с. вклейки
Арандаренко М. І.	63	Вильямс В. Р.	56, 105, 106, 121
Бабенко В.	141	Висоцький Г. М.	61
Байрак О. М.	124, 154, 156	Власенко І.	68, 143, 147
Бараков П. Ф.	10	Войтович А. Ф.	124
Барановський А. М.	10, 81, 111	Волосков В. Ф.	142
Батюшков В. Д.	82, фото 2 с. вклейки	Воробйова А. І.	25, 26, 112, 131, фото 5 с. вклейки
Безпалый М. М.	82	Гавриленко М. І.	34, 35, 71, 114, 118, 119, 121, 139, 146, 147, фото 10 с. вклейки
Бекетов А. М.	61	Галяв Г. І.	122
Бетгер	18, 82	Гамалія К. О.	84
Бетхер	18, 82	Гангур В. В.	123
Бібіков О. О.	103, 117, фото 7 с. вклейки		
Білик М.	145		
Бовкув І. В.	107, 112, 113		
Богушевський С. К.	10, 79, 82, 108, фото 2 с. вклейки		
Бодико О. М.	112		
Бодіско А. А.	10, 79, 83, 108		
Бойко П. І.	121		
Борисова С. І.	117		

Ганжа Р. В.	124, 155	Зайкевич А. Е.	36
Георгієвський А. С.	10, 46, 75, 79, 84, 109	Закалюжний В. М.	123, 149
Герасимов И. П.	142	Заленський О. В.	8, 9, 17, 74, 85, фото 1 с. вклейки.
Гетта М. Я.	103, 117, 119, фото 7 с. вклейки	Зарецький І. А.	123
Глінка К. Д.	10, 46, 79, 84, 109, 111, фото 3 с. вклейки.	Здесенко У. Х.	104, 112
Гоголь М. В.	26	Землячеський А. А.	10, 79, 86, 110, фото 3 с. вклейки.
Годанюк Н. Ф.	102	Зони С. В.	144
Голова Т. П.	155	Зурова	25
Горб-Ромашкевич Ф. К.	32, 33, 78, 137, 150	Измаильский А. А.	49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60
Гордига Г.	132	Ібсен Г.	49
Гостудим О. М.	156	Іванова В. Ф.	26, 112, 119, 132
Грандо А.	15	Івашин Д. С.	155
Гриб М. І.	122	Івашко А.	117
Гринченко В.	114	Ігнатенко О. О.	41, 147
Грубина Р. Я.	120, 140	Ізмаїльський О. О.	6, 11, 12, 17, 19, 24, 29, 30, 37, 41, 42, 62, 76, 86, 106, 121, 122, 138, 140; 10; 12 с. фото — вклейка.
Гуров О. В.	46, 47	Іллічевський С. О.	155
Даневський В. П.	16	Ісаєва С. К.	122
Дарвін Чарльз	69	Калачиков А. Т.	139
Джурка Г. Ф.	147	Карнаух П.	142
Дігтяр С. В.	146	Кащенко А. Х.	104
Ділевський О. Г.	85	Квітка Д. К.	19, 37, 86, фото 10 с. вклейки
Добровольський Г. В.	142	Кигим С. А.	4, 7, 23, 73, 102, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 149
Добровольський П. Є.	41	Кирьянов Г. Ф.	115, 140
Докучаєва Г. Є.	10, 25, 26, 85, фото 5 с. вклейки.	Китманов А. І.	8
Дорош М. М.	124	Клеопов Ю. Д.	155
Дубровський П. М.	19, 85, фото 10 с. вклейки.	Коваленко В. І.	124
Думенко А.	141		
Дух А. А.	119		
Д'яков В. М.	19, 39, 85, 138, фото 8 с. вклейки.		
Евселевський А. И.	145		
Ермолаев Ю. Е.	123		
Сейфель Густав	75		
Сингальгард О. М.	9, 106		
Жаботинський П.	146		

Коваль А. А.	147	Лунякова А. Н.	145
Ковда В. А.	132	Любич В. А.	124
Кожем'якін В. І.	132	Лялін С. П.	120, 129
Колумб Христофор	105	Матірний М. М.	104
Комланиец И. Б.	123	Маца К. А.	124
Кондратенко Т. К.	115, 116, 119, 123, 144, 146, 147	Менделєєв Д. І.	5, 61
Корнюшин В. М.	129	Мокляк В.	45, 122, 129
Корнус А. О.	148	Монтрезор В.	63, 64
Короменко В.	26	Моргун Ф. Т.	6
Коротченко І. А.	156	Морозов В.	88
Костычев П. А.	56, 106, 121	Муха В. Д.	143
Котляк О.	11, 49, 114, 121, 122	Мушкетов І. В.	62
Котляр А. А.	41	Недоруб О. Ю.	156
Кочубей В. С.	11, 30, 50, 57, 11 с. вклейки.	Неручев Н. Н.	50, 106
Краснов А. М.	10, 18, 30, 46, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 89, 111, 116, 122, 139, фото 3 с. вклейки.	Нешатаєв Б. Н.	149
Краузе Ернест	69	Нідертефер С. А.	88
Кробка І. К.	103, фото 7 с. вклейки	Ніколаєв В. Ф.	35, 138
Крупенников И. А.	114, 139, 140	Олеховський М. О.	17, 18, 19, 20, 23, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 66, 68, 69, 70, 71, 105, 112, 118, 147, фото 10, 11 с. вклейки.
Крупенников А. А.	114, 139	Олеховська-Яременко М. Є.	35
Кулатова І. М.	123	Отара М. М.	123, 141
Лавріченко А.	148	Опоков Є. В.	69
Левандовський Б.	64	Орлова А. Д.	123, 124
Левицький Н. О.	30, 63, 87	Отоцький П. В.	10, 46, 74, 75, 76, 79, 88, 111, фото 3 с. вклейки.
Левінсон-Лессінг Ф. Ю.	10, 12, 14, 24, 25, 26, 46, 75, 79, 87, 92, 103, 110, 112, 119, 131, 139, фото 3 с. вклейки.	Педченко Н. И.	123
Левкович В. І.	24	Пилипец В. А.	123
Левкович С. І.	24, 104	Пилипец Ж. Г.	123
Литвиненко В. Г.	156	Півень І. В.	24, 27, 111, 130, 131, 132, 5 с. вклейки.
Литвинова М. Д.	42, 117, 119, 121, 141, 142	Піроцький Ф. І.	10, 79, 88, 110
Ломиковський В. Я.	41	Поленов В. К.	10, 46, 79, 88, 110
		Польнов Б. Б.	140
		Помогайбо В.	143, 144
		Проскурня М. І.	156
		Ракович Г. Ф.	89

Рибалко В. П.	124	Ткаченко Н. А.	121
Риженко І. Я.	139	Ткаченко О.	105
Рогович П. С.	63, 64	Третяков С. Ф.	150, фото 9 с. вклейки.
Родзянко О. М.	89	Тутковський П. А.	90
Рухлов	39	Тюрюканов А. Н.	115
Самбикин	138	Усов С. А.	50
Самородов В.	4, 7, 11, 23, 27, 49, 73, 106, 116, 143, 144, 145	Ферхмін А. Р.	10, 46, 76, 79, 90, 111, фото 3 с. вклейки.
Сибірцев М. М.	105	Фесенко А. І.	123
Ситник	6, 143, 149	Фесенко М. М.	124
Сінклер Г. Е.	10, 23, 25, 26, 112, фото 4 с. вклейки	Филоненко І.	143
Скрипник М.	27, 106, 133	Фортунагов О. Ф.	32, 33, 78, 79, 137, 150
Сльозкін П. Р.	105	Халимон О.	61, 116, 122, 146, 147
Соболев С. С.	115	Храповицький А. П.	91
Советов О. В.	61	Цисс Г. І.	34
Соколова І.	146, 148	Чайка В. Я.	145
Соколовський А. Н.	141	Чашко П. М.	115, 119, 123, 144
Соколовський О. Н.	32	Черепакін Б. П.	37, 91, фото 8 с. вклейки.
Соколовський Ю. Ю.	20, 33, 89, 137, 138, фото 9 с. вклейки	Черницький О. М.	106, 133, 6 с. вклейки.
Стадник С. М.	143	Черняєв В. М.	63
Стасіюнас О. А.	155	Чуб М.	141
Степанов А.	140	Шевелев В. А.	33, 91
Стецюк Н. О.	124, 156	Шевченко В. Т.	118
Стопневич	138	Шевченко А. В.	142
Супруненко О. Б.	123, 143, 145	Шешуков М. І.	10, 79, 91, фото 3 с. вклейки.
Танфіальєв Г. І.	10, 61, 89, 137, фо- то 3 с. вклейки	Шкляревич П. Д.	17, 60
Тарнавська В. І.	24, 25, 26, 131, фото 5 с. вклей- ки	Шмальгаузен І. Ф.	63, 64
Тарнавський І. М.	25, 112	Шмідт К. Г.	91
Тиміряєв К. А.	106	Яковлев В. М.	10, 92
Тіло О. А.	74, 75, 90, 6 с. вклейки.	Ярилов А. А.	139
Топачевський А.	143		

З М І С Т

К. М. Ситник	
Від редактора	4
Розділ 1.	
В. М. Самородов, С. А. Кигим	
Життєвий вибір і творчі пошуки В. В. Докучаєва на Полтавщині	7
С. А. Кигим, В. М. Самородов	
В. В. Докучаєв і Полтавщина: події, місця і люди	23
В. О. Мокляк	
Вивчення експедицією В. В. Докучаєва південно-східної частини Полтавської губернії	45
Розділ 2.	
В. Н. Самородов, Е. П. Котлик	
В. В. Докучаєв и А. А. Измаильский: Полтавой связанные судьбы	49
О. В. Халимон	
Професор Андрій Краснов у контексті Полтавської експедиції В. В. Докучаєва	61
І. О. Власенко	
Михайло Олеховський та Василь Докучаєв: доленосна зустріч у Полтаві	68
Розділ 3.	
В. М. Самородов, С. А. Кигим	
Матеріали Полтавської експедиції В. В. Докучаєва, представлені на виставках	73
Наукові праці В. В. Докучаєва, написані на матеріалах Полтавської експедиції	77
Учасники Полтавської експедиції В. В. Докучаєва та особи, які допо- магали в її проведенні	80
Географічні назви Полтавської губернії згадані в повному зібранні творів В. В. Докучаєва	93
С. А. Кигим	
Фонд В. В. Докучаєва в Полтавському краєзнавчому музеї: історія створення, стан і тематичний каталог	102
Розділ 4.	
В. М. Самородов	
Література про зв'язки В. В. Докучаєва з Полтавщиною	135
Розділ 5.	
О. М. Байрак	
Еталони степів ХХІ століття: продовження традицій В. В. Докучаєва на Полтавщині	154
Іменний покажчик	167

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Історико-бібліографічна серія
«Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини:
факти, документи, бібліографія»

*Заснована доцентом Полтавської державної аграрної
академії В. М. Самородовим у 2005 р.*

Книга 2.

**В. В. Докучаєв і Полтавщина:
факти, документи, бібліографія**

До 160-річчя від дня народження В. В. Докучаєва,
115-річчя заснованого ним
Полтавського краєзнавчого музею
та 120-річчя його Полтавської експедиції

Укладачі: *В. М. Самородов, С. Л. Кигим.*

Науковий редактор *К. М. Ситник.*
Відповідальний за випуск *О. В. Халимон.*

Редактор *З. Ф. Чернявська.*
Художній і технічний редактор *А. А. Мироненко.*
Коректор *З. Ф. Чернявська.*
Комп'ютерна верстка *Л. О. Закружецької.*

З'яно до набору 20.06. 2007. Підписано до друку 25.09.2007 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний
№ 1. Гарнітура «Newton». Ум.-друк. арк. 10.69. Ум.-фарб. відб. 11.15. Обл.-вкл. арк. 10.23. Тираж
300 прим. Вид. № 64.

Видавництво «Верстка», 36000, Полтава, вул. С. Кондратенка, 6. Тел. (0532) 509-565.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ЛК № 1057 від 23 вересня 2002 р.